

Zusammenfassung

Im Jahr 1919 begann die Regelung mit den Ferienkindern, wo Kinder aus Südschleswig ihre Schulferien bei dänischen Familien verbringen konnten.

In diesem Artikel wird über Ferienkinder berichtet, die im Zeitraum 1949-1974 aus Südschleswig nach Dänemark kamen. Im Jahr 2016 machte ich eine Befragung, die das Erlebnis der Ferienkinder und die Bedeutung ihres Aufenthaltes auf längere und kürzere Sicht untersuchen sollte. Dieser Artikel nimmt in der Untersuchung seinen Ausgangspunkt.

Die Ferienkinder gehörten der dänischen Minderheit in Südschleswig an, sie besuchten alle die dänische Schule und den dänischen Kindergarten. Die Ferienreisen nach Dänemark waren für sie ein Erlebnis für ein Leben mit sprachlichen Gewinnen und mit einer neuen Familie nördlich der Grenze. Viele der Ferienkinder wohnten bei ihren dänischen Wirtsfamilien mehrere Jahre nacheinander. Nachdem sie die Schule verlassen hatten, besuchten sie selbst die Ferienfamilien und bei vielen von ihnen wurde die Verbindung mit Besuchen und Telefonaten aufrecht erhalten.

Die Gründe für einen Ferienaufenthalt in den 1940'er und 1950'er Jahren unterschieden sich von denen der 1960'er und 1970'er. Die Ferienkinder der ersten Periode reisten nach Dänemark, u.a. weil sie nach dem Zweiten Weltkrieg unterernährt waren und gutes Essen und Fürsorge benötigten. Die Kinder im späteren Zeitraum reisten, weil es für die Familie zur Tradition geworden war und um ihre sprachlichen Fähigkeiten zu verbessern. Gemeinsam für alle war es, einen Teil dänischer Mentalität mit sich nach Hause zu nehmen und einen Einblick in das Familienleben der Dänen zu bekommen.

Anmeldelser

Bramming, Torben: Rantzau, Den hellige kriger

Kristelig Digtlands Fortid, Viborg 2016, 260 s.

Når man ser bort fra fyrtornenes reaktor, er adelsmanden Johann Rantzau til Breitenburg den mest betydfulde slesvig-holstenske personlighed på reformationsiden. Først sikrede han Frederik 1.s kongemagt, da han slog Christian 2.s tro mæd, Soren Nordby, på slagmarken i Skåne i 1525. Dernæst vandt han Crevens fejde 1534-1536 og bandede dermed vejen for indsettelsen af Christian 3. som konge af Danmark. Endelig stod han i spidsen for de slesvig-holstenske hertigers erobring af bonderepublikken Dithmarsken i 1559. Blandt disse hertuger var den danske kong Frederik 2., Johann Rantzau var således en suveræn fælberre og en kongemager uden lige i Danmarkshistorien. Derudover grundlagde han et dynasti, der i de følgende ca. to århundreder blev Slesvig-Holstens lørende adelslæggt, ja den blev sågar ophøjet til fyrsteværdighed.

Der har manglet en biografi om Johann Rantzau, og det var derfor med stor spænding og nysgerrighed, at denne anmelder modtog bogen. Før vi nu endelig den samlede historiske analyse af Johann Rantzaus levned, der på grundlag af det samlede bevarede kildemateriale giver en kvalificeret skildring af hans liv og politiske karriere? Desværre nej, Torben Bramming skriver gennemgående godt og engageret, men han kommer aldrig i dybden med sin hovedperson. Vi hører all for meget om generelle emner i tiden (såsom løjsoldater, kongerne Christian 2. og Christian 3. og reformationen) og alt for lidt om Johann Rantzau. Forfatteren har simpelthen ikke det tilstrækkelige kendskab til Hertugdømmernes historie i almindelighed og et i denne sammenheng uomgængeligt fænomen som det slesvig-holstenske ridderskab i særdeleshed. Skimmer man litteraturlisten, ser man også hurtigt, at der mangler væsentlige værker. Eksempelvis burde Bramming have orienteret sig i Kai Fuhrmanns værk om det slesvig-holstenske ridderskab og de relevante sider i bind 1 af "den nye", *Skanderjyllands Historie* fra 2008. I al beskedenhed kunne et kig i min egen bog *Fjerte og fole, Hertug Hans den Ældres festsæt i 1500-tallets Slesvig-Holsten*, Hønsborg 2010, også have afværgt en række misforståelser.

Den manglende viden fører til adskillige helt banale fejl. Her skal blot nævnes et par af de mest iøjnefaldende. På side 220 får vi at vide, at Johann Rantzaus søn, Henrik Rantzau fik en forlening i 1527. Han var da omkring 11 år gammel, og det er naturligvis en absurditet. Henrik Rantzau, der er tale om. Langt værne bliver det på siderne 248-249. Her hævdes det, at Chitisl-

an 3. delte Hertugdømmerne mellem sig og sine to yngre (h)lvbrødre og sin søn kronprins Frederik (senere kong Frederik 2.) i 1544. Det er ikke rigtigt, at kronprinsen (som for øvrigt også fejlagtigt omtales som "Christians tredje søn") fik eller skulle have en del (for han senere skulle arve sin fars del eller en del af den). Christian 3. havde dog en tredje halvbrøder ved navn Frederik, som blev forbigået ved delingen i 1544. Det er byghelligvis ham, Branning har (b)st gælt i halsen. Den fordeling af Hertugdømmerne, Branning taler om, synes således kun en tænkning. For øvrigt var det ikke selvske delinger af Hertugdømmerne i 1544, men hertugdømmes opdeling af landdelene i 1545, som fx Johann Kantzau og et par andre højadelige til at opsigte deres troskab til kongen.

Endelig er der spørgsmålet om al historiskrivnings grundlag, kilderne. Branning forklarer i forordet, at der ikke findes "nære kilder til Kantzaus liv i form af breve, dagbøger eller lignende, som en moderne biograf ofte har mulighed for at gøre brug af". Det er formentlig rigtigt, men det er i hvert fald rigtigt, at Branning langtfra har vendt hver en sten i udforskningen af Kantzaus levned. Helt grundlæggende ligger der breve og kopier af breve til og fra Johann Kantzau i statslige arkiver som Hansborg-arkivet og Tyske Kancelli. Selvom de fleste af disse breve er forretningskorrespondance, ville inddragelsen af dem med sikkerhed have kunnet bidrage til at tegne det portræt af Johann Kantzau, som vi endnu venter på. Branning skulle enten have gået hele vejen og skrevet en ren skønlitterær fiktion uden ambition om historiefaglig kvalitet, eller han skulle have ladet demne hellige kriger hvile i fred.

Mikkel Leth Jespersen

Bregnbø, Michael og Kurt Villads Jensen (red.): Schleswig Holstein – contested region(s) through history

Sjællands Universitetsforlag, Odense 2016, 339 s.

Den foreliggende bog behandler regionerne Slesvig og Holsten som omstridte og omkæmpede områder anskuet fra historiske og regionale perspektiver. Udgangspunkterne, at områderne Slesvig og Holsten trods mange studier og bidrag er blevet betragtet hovedsagelig på grundlag af nationale danske eller tyske synspunkter på baggrund af nationalitetskonflikterne i det 19. og 20. århundrede. De to regioner er som følge af disse historiske synspunkter ikke blevet anskuet som selvstændige, agerende historiske regioner i egen ret og med egne profiler og problemstillinger. Dette perspektiv er forfiskende og velgørende thi hermed haves blikket fra de ofte endnu dominerende nationale betragtnings til studiet af Slesvig og Holsten som selvstændige regioner i et europæisk komparativt perspektiv.

Disse års fokus i den internationale forskning på begreberne "spatiality" og "regions" har givet inspiration til bogen, eftersom områder altid er omstridte, og i tid og rum kan betragtes bredt og ikke blot anskues fra geografiske og franske perspektiver. Også begrebet "region" har i mangt og meget undergået ændringer, således at det i dag er muligt at tale om eksistensen af naturlige, historiske og funktionelle regioner. Hensigten med bogen er derfor også at bidrage til tværfaglig og begrænsningsløs udvikling af begrebet af regionens Slesvig og Holsten.

Efter en kort og tyndt indledning af de to udgivere, reflekterer Steen Bo Frandsen over Slesvig og Holsten som omstridte områder bundet til de nationale konflikter i det 19. århundrede. Han påpeger med rette, at det er for enkelt at reducere striden til en kamp mellem dansk og tysk, tværtimod må Holsten ikke blot, som det ofte har været tilfældet, skildres som opbøker i konflikterne. Historien om Danmark og hertugdømmene er på mange måder som påpeget udtryk for en stat-regions konflikt, hvor betoningen af kulturelle og sproglige perspektiver har bidraget til at skabe det tysksprogede Holsten i baggrunden, og det på trods af, at hertugdømmet var tæt forbundet med det danske kongerige i århundreder. Den på mange måder velturnerede alliance mellem Oldenborg-dynastiet og hertugdømmernes eller i den danske halsat venter endnu på at blive omfattende undersøgt. Herri kommer, at Slesvigs og Holstens betydning som transitområder i handelsmæssig henseende mellem syd og nord skabte strukturer, hvilke ikke fandt interesse i den nationale tradition i det 19. århundrede og derfor vidtgående blev glemt. Den tilstræbte adskillelse af det tyske Holsten fra det danske Slesvig forbigik, at Holsten i Oldenborgstaten udgjorde det egentlige og vigtige grænseområde ved Elben. Steen Bo Frandsen peger med rette på, at der er behov for at betragte Slesvig og Holsten i et regionalt perspektiv og få inspiration ved en sammenligning med andre europæiske grænseområder.

I to efterfølgende bidrag behandler Inge Adriansen og Helena Steigerwald velgørende, hvordan historie og anvendelsen af historiske monumenter blev anvendt i det 19. og 20. århundrede i Slesvig og i det dansk-tyske grænseland i striden om national identitet og regionens tilhørsforhold. Nydam-fundene samt Hærulv-stenen blev bl.a. inddraget i den nationale kamp, ligesom interessen for andre arkæologiske og historiske monumenter blev taget politisk i anvendelse af arkæologiske organisationer fra såvel dansk som preussisk side. Eksemplet med Holmshøj, som blev taget i anvendelse for at levendegøre fortiden og lancere nationale tilhørsforhold.

De dynamiske søgteskaber i hertugdømmet Slesvig i middelalderen behandles efterfølgende solit af Oliver Augé, som kan godtgøre, at Abel-

linien overvejende holdt sig til regionale giftermål med grevefamilier fra Holsten og Schwern. Mikkel Vemborg Pedersen undersøger hertugerne af Augustenborg og deres liv i det 18. og 19. århundrede og viser illustrationer deres fastholden ved gamle dynastiske opfatteiser konfronteret med moderniseringsbestrebelse, hvilket i det stærkt omstridte Slesvig som betingelse måtte ende ubøddeligt. Hans Schulte Hansen viser i omfattende undersøgelse betydningen af geografiske økonomiske og sociale interesser blandt bondens og byernes (for alt Flensborg) for valget af nationalt tilhørsforhold i perioden fra 1840-48.

Spørgsmålet om eksistensen af nationale konflikter i Slesvig-Holsten i middelalderen er behandlet af Carsten Jantke, som på grundlag af en gennemgang af de højmiddelalderlige kilder ikke finder beleg for eksistensen af nationale konflikter. Der eksisterede imidlertid i senmiddelalderen under Erik af Pommerns regeringstid en opfattelse af det danske rige (corona et regnum Dacia), hvilket gav grundlag for opkomsten af proto-nationale opfattelser. Michael Bregnsbo undersøger Slesvig-Holsten i revolutionsåret 1848 og afdekker de komplicerede brydninger og konflikter mellem legitimitet, nationalisme, konstitutionalisme og regionalisme. Medvirkende til en skarpelse af konflikten var de to regionale og helt utorendelige opfattelser, den danske og den slesvig-holstenske bevægelse.

De følgende bidrag behandler Dannevirke og Hedeby i historisk – og national symbolsk – perspektiv og diskuterer byggefaser og opkomsten af et urbant centrum ved Slien ikke blot som udtryk for en tidlig central kongemagt (Andres S. Dobath). Livet og mobiliteten i det middelalderlige Slesvig er undersøgt af Jesper Baldsen, Kaare Lund Rasmussen og Lilian Skytte på grundlag af skolefund. Mortaliteten i Slesvig med dokumenteret mange spedalske udviser interessant et mere moderne mønster end andre samtidige byer som Viborg og Løddekkøpinge ved Lund. Den kyndige Vaidkan-forsker Kersi Salonen viser med fund fra Vatikanets arkiv Slesvig stifts orientering mod det tysk-romerske rige og følgende et andet forvaltnings-system end de øvrige danske bispedømmer i middelalderen. Per Sesko undersøger domkapitlet i Slesvig som en kilde til inspiration for domkapitlet i Odense efter gennemførelsen af reformationen i Danmark 1536 og udsejlsen af kirkeordningen 1537/39. Et ofte glemt lokal-regionalt aspekt, når talen er om Slesvig-Holsten, er taget op af Martin Krieger, som undersøger Helgolandssituation i Nyere tid og kan fastslå, at søen ikke bør opfattes som en integreret del af Slesvig-Holsten eller Danmark.

En behandling af krigen 1864 mangler ikke, idet Rasmus Glenethøj tager medlægtets historie i dansk selvforståelse og historiografi op til undersøgelse og blandt andet afmonterer myten om Danmark som en lille og fredelig stat. Han understreger med rette, at der er al grund til at undgå

simple og ensidige forklaringer på årsgerne til den 2. Slesvigske Krig. Af slutningsvis behandler Jes Fabricius Møller huset Clicksborg og Slesvig-spørgsmålet, berunder traditionen med Gråsten Slot som et symbol for monarkiet ved grensen.

Sammenfattende er der med de i alt 15 bidrag leveret nye og aktuelle forskningsrapporter på Slesvig og Holsten spændende fra vikingetid til i dag. Der er ingen inpiration af tvivls i bogens, som til fulde lever op til sin intention om at bidrage til en forenet diskussion og beskrivelse med regionerne Slesvig og Holsten ifjort fra endnu ofte forekommende nationale grund-betræninger. Bogen er udslyet med en forfatterpræsentation samt et nyttigt person- og stednavneegster.

Jens E. Olsen

Danker, Uwe og Sebastian Lehmann-Himmel: Landespolitik mit Vergangenheit. Geschichtswissenschaftliche Aufarbeitung der personellen und strukturellen Kontinuität in der schleswig-holsteinischen Legislative und Exekutive nach 1945

Husum Druck- und Verlagsellschaft, Husum 2017, 608 s.
Lad det være sagt med det samme: Har man ikke, ligesom anmelder, en svaghed for grater og tabeller, så stop læsningen her og lad være med at købe ovenstående værk. Uwe Danker og Sebastian Lehmann-Himmel fra Institut für Schleswig-Holsteinische Zeit- und Regionalgeschichte (IZRG) har, som titlen antyder, ikke skrevet en knaldroman. Forfatterne skriver selv i forordet ”Den (bogen) er ikke bare tysk, den er også delvist vanskeligt at skrevet et meget langt værk, der næppe i sin helhed vil blive læst af særlig mange, til trods for – eller måske på grund af – emnets relevans. I Danmark har man i hvert fald tidligere oplevet, at diverse ekspediter har levet godt af at skrive kildne historiske emner hjem i alenlange, men sjældent synderligt læseværdige historierapporter. I modsætning til de danske ”forbilleder” har prisen for denne undersøgelse imidlertid været blot trekvarter million kroner.

Det foreliggende værk er blevet til på et opdrag fra Landdagen fra 2013, som at lave ”et videnskabeligt historisk arbejde om de personelle og strukturelle kontinuiteter efter 1945 blandt lovgivere og i regeringerne i delstatene”. Værket berører et af de omme punkter i Slesvig-Holstens unge historie, nemlig opgøret – eller manglen på samme – efter nationalsocialismen. Slesvig-Holsten, hvor den nazistiske Gauleiter og Kommissar for ”Reichskommissariat Ostland” levede til sin død i 1964 uden at blive retsforfulgt, har mildt sagt ikke været kendt for opgøret med nazismen. Netop Uwe Danker, der er professor ved Europauniversitetet i Flensborg, har flittigt i

sin forskning beskæftiget sig med delstatens brune fortid, og var dermed et naturligt valg som forfatter til denne offentlige udrædning. Lehmann-Himmel, der ligeledes er ekspert i perioden, har virket som koordinator for den forskningsgruppe af yngre medarbejdere, der har været involveret i projektet.

For at kunne fastslå kontinuiteten på tværs af skillevet 1945, har forfatterne undersøgt en gruppe bestående af 542 medlemmer af landdagene frem til 1987 og nærliggende 87 ministre og politiske departementschefer (Staatssekretäre) fra regeringen Schäfer (1946) til regeringen Stolteberg (1982). På grund af personsammenfald har dette skabt en gruppe på 390 personer født før skillevetåret 1945, da blot disse havde mulighed for at være medlemmer af nazistiske kerneorganisationer. Deres fortid er blevet undersøgt via omfattende arkivresearch og samlet i en persondatabase, der har ligget til grund for værket's utallige diagrammer. Med en så omfattende gruppe vil der helt naturligt være tale om en varierende kildedekning. Dette gør forfatterne i forbindelse med diagrammer læsere enklest opmærksom på, ved hjælp af et hjælpediagram med titlen "Quellendichte", som viser hvor mange af biograferne var henholdsvis "god", "passende", "tilfredsstillende" eller "uifredstillende", dækket af kilder. Undersøgelsens hoveddel præsenterer læsere for intet mindre end 109 diagrammer, der giver et fascinerende og lidt sideværts indblik i Slesvig-Holstens politik, samt en demonstration i styrkerne og svagheder ved kvantitativ metode.

Den samlede statistik anskueliggør en påfaldende kontinuitet. Sålædes viser den med hensyn til landdagsmedlemmerne, at andelen af tidligere nazister i de første tre landdage frem til 1950 lå under ti procent, men at det voksede dramatisk. Deres antal kom mellem 1950 og 1971 aldrig under 40 procent; 1958-1962 udgjorde gruppen af tidligere NSDAP medlemmer endda flertallet af medlemmerne af landdagen (diagram 5, s. 83). Tilsvarende faldt antallet af personer, tidligere forfulgt af nazisterne, de udgjorde før 1950 godt halvdelen af landdagsmedlemmerne, mens deres antal frem til 1971 faldt gradvist til nul procent (diagram 6, s. 87). I sammenligning med andre nordtyske delstater "udmærkede" Slesvig-Holsten sig med flest tidligere nazistiske parlamentarikere (s. 91). Landdagsmedlemmerne kunne fremvise en bred palet af medlemsskaber af NSDAP, SA og SS; fire parlamentarikere (for CDU, FDP og Schleswig-Holstein-Block) var endog "Alier Kämpfer", altså medlemmer af nazipartiet før 1930 og dermed med medlemnummer under 100.000. Mod enkelte medlemmer af landdagen blev der også indledt retslige efterforskninger. For eksempel med socialdemokraten Klaus Konrad for deltagelse i "Massakren i San Polo", mod medlemmet af Gesamtdeutsche Partei Heinz Reinhardt (om hvem der også er trykt et appendiks "Der Fall Heinz Reinhardt: SS-General, Kriegsverbrecher, Bürger-

meister, Volksvertreter") for hans deltagelse i medkæmpelse af opstanden i Warszawa. Symptomatisk blev begge sager indstillet.

Blandt regeringsmedlemmer i de skiftende delstatsregeringer var tidligere nazister helt godt med, især nok blev det til 39 ministerposter, mens gruppen af forfulgte af nazisterne måtte tage til takke med 16 pladser i regeringerne. De sidstnævnte poster var næsten alle i regeringerne indtil 1950, altså de der var under allieret kontrol, herofter mistede denne gruppe stort set muligheden for politisk ansættelse. Tidligere NSDAP tilhængere kom sædvanligvis under Ministerpræsident Kai-Uwe von Hassel (CDU) regeringens trode til zero- og værdigheds, lød de udgjorde 76,9% af ministre og 85,7% af de politisk udpegede departementschefer.

For nærmere at forstå politikernes engagement i NS-staten, har forfatterne opdelt politikerne i kategorierne: "Oppositionelle", "tilpassede/ambivalente", "systembærende", "eksponerede nazister" og "nazistisk socialiserede". I regeringerne von Hassel var blot to medlemmer oppositionelle, 71 gruppen tilpassede, 8 systembærende, og 8 eksponerede. Den får derfor også forfatterens værste skudsmål: "i modsætning til den hidtidige delstatshistorie [...] var ikke regeringen Bertram (1950-51) den personell problematiske, det var derimod den, der blev ledet af den verdensmadsagfuge og ungdommelige ministerpræsident Kai-Uwe von Hassel, da den havde den højeste andel af reel nazistisk belastede medlemmer" (s. 213). For en endnu højere grad af differentiering, er disse kategorier underopdelt i 22 byer.

Ganske interessant kobler forfatterne til sidst i deres fremstilling spørgsmålet om personel kontinuitet med spørgsmålet om historopolitiske debatter. En af de aktive deltagere i disse debatter (med 15 indlæg og 61 tiltræk) var Walter Mentzel, valgt for CDU 1954-1971, i Hitler-tiden medlem af NSDAP, SA, viceborgmester i Kiel og bykommissær i Tallinn i "Reichskommissariat Ostland". Alligevel attesterer forfatterne ham i de historopolitiske debatter, at hans indlæg "var præget af hans partinteresser og bordstillerede ethvert spor af hans nationalsocialistiske fortid", som de dog samtidig kalder en "åben hemmelighed" (s. 208).

Koblingen til de historopolitiske debatter antyder emnets spredthedsgrad. Omgangen med den nationalsocialistiske fortid har været svær, hvilket et af bogens flere appendiks dokumenterer. Den har for mange institutioner ladet vente længe på sig. I de senere år har en lang række både delstats- og føderale institutioner som udnævningsministeriet, justitsministeriet eller Bundesnachrichtendienst taget hul på det vanskelige emnes fortid og kontinuitet. Det slesvig-holstenske initiativ har også været længe under vejs. Projektet er derover såvel tidstypisk og velkomment. Samtidig er det grundlæggende, ordentligt, men også rigeligt konsistent for et så vigtigt projekt.

Thomas Weigert Friis

Furdal, Kim: Kampen om lokalhistorien I-II

Museum Sønderjylland, ISL-lokalhistorie, Aabenraa 2016, 714 s.

Det er i mange henseender et stort værk, som etnolog Kim Furdal har bogstregt 714 sider (tilfældigt) delt op i to bind og med to indholdsregister halvdels I) Mellem lokalhistorie og hjemstavnshistorie, og 2) Krønnen som bevidningens verden i hjemstavnen og vordelen. Bogen handler om lokalhistorie i mange afsynsvinger af dette begreb, men med særlig fokus på Sønderjylland, hvor forfatteren i en række har været lokalhistorisk konsulent på initiativ fra Lokalhistorie, der for nogle år siden blev en del af Museum Sønderjylland.

Oprindelig er afhandlingen forfatterens ph.d.-afhandling, forsvaret i 2012 ved det daværende Institut for Grænseregionsforskning ved SDU og siden den revideret (anmelderen kan ikke helt gennemske på hvilke punkter). Bogen halter lidt på systematik, bl.a. gennem bevist fravær af eksplícit problemformulering og valg af teoretisk tilgang. Der mangler ellers ikke forskellige teoretiske og filosofiske tilgange i bogen, men den kunne have været langt bedre styret af en tidlig opstilling af en problemformulering og anden halvdel som en unodig digression i forhold til temaet. Ellers skal forfatteren roses for undervejs at binde de enkelte afsnit sammen med korte optaktsafsnit, der giver noget sammenhæng.

Forfatteren sætter i første del fokus på begrebet lokalhistories opståen og udvikling. Begrebet opstod i begyndelsen af 1900-tallet, hvor tidsskriftet Fortid og Nutid fra 1914 kom til at være eksponent for lokalhistorisk forskning. Her blev det fra de tonsangvende historikere anført, at lokalhistorien skulle løse rigshistorien. Det spørgsmål diskuteres ikke i de første mange år – det var givet. Således også da de første ambahistoriske samfund oprettedes i slutningen af 1800-tallet, der ses som første spæde start på lokalhistorie. Forfatteren giver en fin beskrivelse af udviklingen af denne form for lokalhistorie i de etablerede organer samt Knud Frangs Institut for Lokalhistorie på Københavns Universitet, der har uddannet mange historikere med et lokalhistorisk speciale.

Sønderjylland får en særlig behandling med fokus på Sønderyske Arbejder, der etableredes i 1889 på initiativ af især rigsarbejder A.D. Jørgensen (der stammede fra Gråsten). Arbejderne havde et klart nationalpolitisk sigte, og det samme nationale grundlag er gået ind i Historisk Samfund for Sønderjylland, som oprettedes i 1922 på initiativ af bl.a. H.P. Hansen. Her ved adskillig landsdelen sig fra andre lokalhistoriske samfund i landet, og det har præget foreningen indtil 1960'erne, hvorefter den blev mere sammenlignelig med andre landsdeles foreninger. Furdal påviser meget fint, at den samme nationale grundtone ikke prægede Historisk Samfund for Als

og Sundeveld, der etableredes i 1908 og forsøgte at fjerne både dansk og tysk – med dobbeltsproget navn. I 1920 blev foreningen rent danskesproget. Ydermere har aktiviteterne og artiklerne i Fra Als og Sundeveld et langt mere kulturhistorisk præg end det politisk-historiske indhold i Sønderyske Arbejder.

Sønderjylland afskæller sig også ved, at de lokalhistoriske arkiver og foreninger ikke myndede frem i samme tid omkring 1970 som i andre dele af landet. Anmelderen tolker Furdals skildring som forskåret gennem den kraftige toning som Historisk Samfund har fået på landsdelen og en forebyggende metode – nemlig andre dele af landet. Furdal er noget skeptisk over for den traditionelle forklaring på den lokalhistoriske opblomstring med kommunalreformen i 1970 og betyver bl.a. til, at fænomener også optrådte i Norge, som ikke oplevede en kommunalreform. Spørgsmålet er dog, om oprettelsen af lokalhistoriske (sogne)arkiver ikke blot er en reaktion mod de centraliseringsstendenser der fandt sted i samfundet med befolkningsflytning til byerne, økonomisk centralisering af virksomheder, infrastrukturel udvikling mv., som kommunalreformen egentlig også er udtryk for?

Furdal indfører et skel mellem topografisk historie og hjemstavnshistorie inden for den lokalhistoriske litteratur. Topografisk historie er den mere videnskabelige lokalhistorie, hvor et lokalsamfund beskrives i den tidsmæssige dybde. I modsætning hertil står hjemstavnshistorien, der er karakteriseret ved følgende 6 punkter:

a. begrænset historisk dybde – dvs. mands minde-historien, b. indholdet er unuigt at henføre til en bestemt tid, c. akkommoderet (person, institution) er udpræget, d. fravær af teoretiske og generelle begreber, e. foregår inden for et bestemt lokalsamfund, f. afspejler tab (lægger op til nostalgi).

Denne skelnen er frugtbart og dokumenteret gennem analyse af mange årgange af sønderyske lokalhistoriske arbejder. Den er yderligere eksplíciteret gennem analyse af 20 forskellige bidrag til sønderysk lokalhistorie, hvor han illustrativt påviser, i hvilken kategori af de to idealtyper bidragene befinder sig, og at nogle har elementer af begge typer.

Tid og sted spiller selvfølgelig en central rolle i lokalhistoriebegrebet. Gennem ovennævnte kategorisering forholder forfatteren sig til tidsbegrebet, men "stedbegrebet" kommer han ikke ordentligt rundt om. Han taler ganske vist om 'det kvalificerede sted', inden for hvilket lokalhistorien finder sted, defineret ud fra hjemstavnsforfatterens præmisser, oftest barmhjertigt lands. Dette sted kan være en meget afgrænset lokalitet, spåldent større end et sogn. Men det forekommer anmelderen, at det ligesom er meget tiden gælder for hjemstavnshistorie, at stedet og omgivelserne er meget indfrosket beskrevet, således at udenforstående ikke har mange chancer for at blive indført i den spændende historie som fortælles. Men blandt de

gelsen. Der er fortsat grundlag for at kæmpe om lokalhistorien. Men lad os gøre det således, at også de mennesker, der drøjer sig om, kan læse det. *Per Gou Møller*

Hemningssøn Lars N.: Værdikamp og folkeuro. Bønder, præster og øvrige hød i 1790'ernes Slesvig. *Skrifter af det Historisk Samfund for Sønderjylland nr. III. Aulernaia 2016. 363 s.*

Konprins Frederik blev konfirmeret den 4. april 1784 og da han ti dage senere for første gang deltog i statsrådets forhandlinger, fik han indsat reformvenlige folk, præget af samtidens oplysningstanker. Denne palædirevolution er baggrund for store samfundsförändringar, fra landboretning til nye salmebøger og kirkekultur. Det blev af modstanderne opfattet sådant, at oplysningssiden gik ud på at befri verden fra kristendommens omklamning og bane vejen for fornuftig filosofi. Selv merite reformisterne, at fornyelse var nødvendig, for at fremme fred og velstand – og for at rette op på den svigtende kirkegang, især i byerne. I hertugdømmene var det biskop Adlers forslag til ny gudstjenestebordning med ændrede bibelskæter og forskellige salmer, nye formuleringer af Fadervor og ændret praksis ved barmhæd, der ifølge regeringens Tyske Kancelli skulle indføres i 1797. Som en prøvning for resten af Danmark. Det kom ikke til at gå så let.

Lars N. Hemningssøn har i Sønderjyske Arbejder 2011 beskrevet, hvilken uro og modstand reformen afstedkom i Haderslev provsti. I mange søgninger var der folk, der var kedte af ikke længere at synges de samme salmer om igen – og også satte ord på deres utilfredshed. At man havde undladt at udsende den nye agende med kongelig autorisation, netop for at undgå uro, havde den modsatte effekt. Samtidig kom der med Cay Reventlow en ny leder af kancelliet, der nu fulgte op med en meget liberal mulighed for afstemning i de protesterende søgninger, hvilket også kunne anses for mere modstand. Det var svært for de lokale embedsmænd og præster at balancere mellem ønsket om reform og nødvendig orden i en ophidsede befolkning.

Spørgsmålet rejser sig, om befolkningen blot tillagde de kendte ord magt og klang. Derfor har Lars N. Hemningssøn nu udvidet sin undersøgelse til en bog, hvor stridens forløb i hele Slesvig beskrives nøjere. Det er et vel gennemført projekt og en god fremstilling der bygger på forfatterens grundlæggende kendskab til kildematerialet. Der er plads til mange detaljer om forløbet i hvert enkelt sogn.

I dansk kirkehistorie er "De stærke jyder", hermhuterne og de gudelige vækkelser vokset til at have "næsten kanoniske pladser" skriver Lars N.

indforståede er der et stort købedygtigt publikum, ofte større end til populære grafiske historier, så der er stor levedygtighed for denne dimension.

Ydemerke forekommer det, at tid, sted og menneske findes underligt sammen – f.eks. hedder det på s. 52 at "tiden binder stedet og mennesket sammen" og senere (s. 304) at "stedet bliver genstand for vores bevidsthed og ikke blot for vores krop, som på et forbeholdt plan konstant sætter sig og står os rundt mellem de forskellige steder, som på de enkelte steder (s.d.) – som en kroppen har et eget sansning uafhængigt af bevidstheden. Det nu dog være sådant, at både tid og sted er menneskelige konstruktio-ner, som skabes i vores bevidsthed. I den er historienes primære greb at have styr på, mens stedet og den rumlige dimension ifølge anmelderen ofte forsvømmes, både af traditionelle historikere og af lokalhistorikere.

Ovmærkning slutning drøjer anmelderen på trods af at hele anden del er helligt stedegret i en søgen efter betydningen af stedet i forskellige menneskelige udtryksformer og kunstner (litteratur, malerkunst), Kapitler kommer meget langt omkring, herunder dybtgående inddragelse af filosofier som Heidegger, Edward Casey og Charles Peirce, hvis tegnorteori Furdal særligt har foreskrevet sig i. Relevansen af denne digression står ikke anmelderen helt klart, hvorfor den overmæssige styring gennem en problemformulering og eksplisite teoriapparat kunne have fået forfatteren til at binde det bedre sammen.

Koblet på bogens anden del er en glimrende analyse af hjemstavnsbevægelsen og især den inspiration, som Heimat-bevægelsen i Tyskland, her specielt Slesvig-Holsten, udgjorde i Danmark. Denne analyses resultater er nye og burde have hørt hjemme i del 1. Særlig relevans har analysen for Sønderjylland, idet inspirationen til Sønderjysk Månedsskrift i 20'erne og 30'erne påvises at komme fra Heimat. Men også kun delvis, for redaktør Claus Eskildsen undlod at fokusere så meget på naturforhold, som den tyske pendant – mod til gengæld at have mange digte på lokal dialekt. Denne del af bogen er præget af meget fine portrætter af de engagerede personer både på dansk og tysk side i hjemstavnsbevægelsen.

Smidt set er bogen et meget vægtigt bidrag til analyse af lokalhistoriebevægelsen, og hvordan det er blevet udfoldet gennem de sidste 100 år, særligt i Sønderjylland. Men det sidste ord er næppe sagt i denne sag. Forfatteren undviger en mærkelig fobi overfor (f)ige-historikere, som sættes lig med dem, der holder på kronologisk tid og kildekritik, og som har set ned på lokalhistorie. Men han overser i den forbindelse, at der har været historiske retninger som på anden vis har dyrket lokalhistorie. F.eks. inden for amneleskolen eller mikrohistorien. På forskellig vis bidrager de til det, Furdal kalder topografisk historie. Ligeså mener anmelderen også at beskrive denne form for lokalhistorie, hvor udgangspunktet er landskabet eller bebyg-

Hemningen. Han tager afstand fra tendensen til uden videre at besyngne den gamle tros sejr og denne fremstilling fører sig dermed smukt ind i rækkeken af undersøgelser, der de seneste år har begyndt at skubbe til den hævdundre fortælling om vekkelseskristendommens enestelemte betydning for dansk kirkehistorie.

Op så er det naturligt, Slesvigs særsstilling og forbigåelse i de danske undersøgelser, der har nævnet forfatteren. Han begynder derfor med et overblik over Slesvigs folk, kirkelyk og særlige stilling til det danske rige – og også her demonstrerer han sit overblik og dybe kendskab til stoffet. Han illustrerer med detaljer fra rejsebeskrivelser, breve og dagbøger. De gik snævert ind med brugsgången af den nye agende blandt lærde folk i købstæderne, men anderledes i et hurtigdomme, der stort set bestod af bønder i landsbyer; men det er alligevel ikke kun bondekonservatisme og en vis Hemningsen fast, at det religiøse udgangspunkt for uren er en kendsgerning. De detaljerede undersøgelser af uren i hvert sogn viser, hvordan hermuttere og religiøst sværmeri har påvirket de første ledere af oprøret mod agenden, indtil myndighedernes eftergivnehed fik det til at vokse: Lars N. Hemningsen kalder det en "Regeringsskabt protestbevægelse", hvor den første og religiøst motiverede protest bliver til en folkebevægelse.

Det har siden været skik i folkekirken, at én gang autoriserede ritualer altid kan bruges ved siden af de nye. Og det er, også i ritualerne af 1992, meget sket Adlers agende fra 1797. Men Lars N. Hemningsen har net i, i sit udtryk til nutidens folkekirke, at situationen i 1797/98 er meget lig 2016/17 hvor en og anden også ofte føler sig trådt for nær, når salmer får nye melodier, ordlyden i Faderen ændres eller lignende. Forskellen er imidlertid, at præst og menighed skal forhandle i de valgte menighedsråd – og med den menighedsvalgte biskop. Så selvom striden mellem kirkelig tradition og "farlige" nykabaliser nærmest har eksisteret altid – og sikkert vil leve længe endnu – så er det svært på ny at forestille sig civil ulighed, ure og protester i samme omfang som i 1790'erne. Det bliver i vor tid højst til løjlighedsvis og interesse for menighedsrådsvalgene.

Lars N. Hemningsen har med sin undersøgelse ydet et vigtigt bidrag til dansk kirkehistorie, et omfattende indblik i slesvigske sognelev i 1790'erne, et kapitel af oplysningens og rationalismens historie og dertil en smuk og læsselig bog.

Christiaan de Fine Licht

Jensen, John V.: **Danmark en god mand? Hitlers-officer, Menneskesmugler, Kold-krig. Historien om Günter Töppeke**

Syddansk Universitetsforlag, Odense 2017, 321 s.

Hvem er Günter Töppeke? Det vil de fleste læsere, formodentlig spørge sig selv, når de første gang tager klapetår ved Vardemuseerne John V. Jensens nye bog i hånden. Kælderen af besatstidens historie vil nok – godt hjulpet på vej af forsidebilledet af en yngre udgave af Töppeke i Wehrerbauuniform – svagt erindre ham som leder af "Diebstahlgruppe Danemarck", altså for den tyske artiljeriskommmando, der efter afslutningen af besættelsen, stod for bl.a. minerydningen, der for nylig med spillefilmen "Under Sandet" blev kendt for en bredere offentlighed.

Men hvem var Töppeke egentlig, og hvorfor har en dansk historiker kædet sig over ham i 2017? Det sidste spørgsmål er lettere at besvare end det første. John T. Lauridsen, forskningschef for det Kongelige Bibliotek, og Henrik Lundtofte, leder af besatstidens Samling i Esbjerg, satte i 2011 et projekt i søen under titlen "Hitlers mand i Danmark". Formålet var at samle en række mindre biografier om personer involveret i den Tyske Besættelse af Danmark. Selvfølgelig de kendte Rigsbeholdningsmagtige Cecil Renthe-Fink og Werner Best, men også andre der i dag ellers var på vej ud i historiens glømske, som Töppeke. Den biografi-samling er næsten færdig. Jensen imidlertid så meget blod på tanden, at han overhalede "moderværker" og fordybede sig i en længere beretning om Töppeke. Forfatteren blev klart fascineret af hovedpersonens bevægelse liv, der både var dramatisk og på mange måder generationstypisk. Netop det tidstypiske fremstår som en drivkraft for biografien, for Jensen virker ikke sværmerisk betaget af en dramatisk fortælling om en kriger, men er derimod oprigtigt optaget af, at finde svarene på, hvad der motiverede en officer i magthierarkiets trojke eller fjerde gelede.

Det særligt tidstypiske i Töppekes tilværelse er ikke mindst det præge, som Anden Verdenskrig satte på hans livsvej. Født i sommeren 1914, kort før det gamle Europa tog hul på første kapitel af det vanvid, der skulle fortære millioner og atter millioner i to omgange. Hans far faldt på Vestfronten få måneder inden slutsløjet i 1918. Da Hitler i 1933 indledte rejsen mod en revanche, meldte den unge Töppeke sig som officersaspirant i den tyske hær. Ved krigsudbruddet var løjtnant Töppeke klar til at gøre tjeneste, først som regimentsadjutant og siden kompagnichef ved 217. Ostpreussiske Infanteridivision. I Vestfrontet 1940 deltog han igen som regimentsadjutant, hvor han imidlertid sædeds få uger inde i krigshandlingerne og indbødste et længere lazaretophold og "Vernundstanzsachen". Næste station på hans deltagelse i Verdenskrigen, var angøbet på Sevskfronten

i 1941. Her var hans enhed en del af Armégruppe Nord, og dermed af erobringen af Balhukum og fortsættelse mod Leningrad. Toepke forlod fronten i september for at uddanne sig som generalstabsofficer, og vendte først tilbage i 1942, lidt nok til slaget ved Stalingrad, hvilket han oplevede som kvartarmerster for den indestultede 6. Armé, hvor han skulle fordele førstehjælp til de desperat sultende 200.000 mand. Han slap ud af bedlen inden Generalflåmarchen von Paulus overgav sine styrker Stalingrad-opholdelsen skulde chefhavensstøtten vende tilbage til i en erindringsbog efter krigen. Med mellemrummer i Frankrig og Italien, endte Toepke efteråret 1943 som Generalstabsofficer ved den tyske værnemagts hovedkvarter i Danmark, hvorfor han kunne tilbringe resten af krigen som militærbureaukrat ved Silkeborg-søen.

De godt halvanden års tjeneste under først general von Hanncken og siden general Lindemann kom til at præge Toepkes tilværelse i årene, der fulgte. Hans historie er i denne periode tæt knyttet til både historien om de tysk-danske relationer og historien i den syddanske-nordtyske region. Således var Toepke i 1944 og 1945 blandt andet dybt involveret i aneignelsen af Frieservolden langs Væstehavskysten og Kriemhild- og Cudrun-søllingerne på tværs af Jylland. Blandt hans opgaver var også forbindelse til ledelsen af NSDAP-N Jens Møller og det tyske mindretal i forbindelse med formlitarudnævnelse og indsatelse af mindretallets medlemmer som skaldte "Tidsfrivillige" i fæstningsarbejdet.

Også en anden del af besættelsesmagtens store udfordringer i krigens sidste del landede på Toepkes bord, nemlig modtagelsen af flygtninge fra Nordtyskland. Ved befrielsen var antallet af flygtninge nået 207.000, dertil kom 60.000 sårede tyske soldater. Det var, selv i et nutidigt perspektiv, en mammutopgave at framskaffe indkvartering og forsyninger. Heril kom risikoen for et desperat sidste militært slag i Norden. Så vidt kom det ikke, i stedet fulgte den betingelsesløse tyske kapitulaton. Dermed var krigen forbi, men for militærbureaukratiet var der stadig et stykke at gå. Det tyske engagement i Danmark skulle afvikles. Næsten en kvart million mand skulle trasses tilbage, sårede og flygtninge skulle følge samme vej – helst i rask tempo, hvis stod det til de danske myndigheder. I den situation kunne Toepke – nu oberstløjtnant – bruges.

I årene der fulgte besættelsen forblev Toepke i Danmark som leder af Dienstgruppe Dänemark, der blandt andet stod for fjernelsen af de godt 1.500.000 mineer samt repareringen af tyske flygtninge. Hans post-krigs-tjeneste i Danmark fortsatte frem til 1947, hvor danske og tyske medier kunne berette, at Toepke havde udnyttet sine muligheder som Dienstgruppen-leder til at udsmykke tyske ekspediter til Sydamerika – ifølge Margareta "Der Spiesger" for et firecifret beløb i Rigsmark. Den ret grove udnyttelse af

sine privilegier medførte selvklart foragelse i den danske presse, men fik i øvrigt ingen konsekvenser. Toepke foreskandt blot "Sang- und Klanglos" fra Danmark. Toepke-forbaler i Danmark skulle, særligt søges i forsvaret, således fik han herfra skudsmalet, der også har inspireret billed: "Toepke havde været Danmark en god Mand, og hans Arbejde her i Landet havde været os for Millionbeløb" (S. 172).

Til trods for at Toepke forlod landet, hved den gode mand ikke sin forbindelse til sine tyske landsvener, der i lysset af den desperats situation i Tyskland efter Anden Verdenskrig var deres vægt i guld. Jensen smudslygghør i bogens sidste dele, at Toepke fortsat havde nære forbindelser til Forsvarets Efterretningstjeneste. Dog kan hans præcise funktion desværre ikke afsløres i bogen. Toepke står sig med som honsedamer i Mölln syd for Lübeck nær grensen til den sovjetiske besættelseszone. Ifølge Jensen, var Toepke i en senere samtale med den danske journalist Poul Brink "meget hemmelighedsfuld omkring denne periode" (s. 216). Det havde han god grund til at være. Nyligt afklassificerede kilder fra den vesttyske efterretningstjeneste BND viser, at Danmarks gode mand fortsatte sine tjenester for ledelsen af den danske udenrigsretningstjeneste Oberst Hans Mathiesen Lunding, idet han opbyggede et såkaldt "Stay Behind"-netværk for FE i det sydlige Holsten. Dette netværk overgav danskernes i 1956 til BND, eftersom Slesvig-Holstens Landesverfassungsschutz var på sporet af "den gode mand". Lunding lagde sin tyske kollega Gehlen på hjertet, at man dog burde optage Toepke i det nye Bundeswehr, og dermed blev netop den arbejdsplads den sidste i hans karriere. Åter bøg et skrivebord først som stabschef for 3. panserdivision og senere ved Forbundsvarnet Führgsakademie i Hamborg.

Sådan lades stationerne i Toepkes karriere i grove træk sammenfattet. John V. Jensen har ved et stort arkiv- og litteraturarbejde i både Danmark og Tyskland været i stand til at rekonstruere det meste styk for styk, og for læseren sørger han også for at sætte de forskellige lysafsnit ind i en samfundsmæssig eller militær kontekst. Dog er det tydeligt, at forfatteren savner noget i sin beretning, nemlig hovedpersonens egen stemme. Hvor-dan opfattede Toepke for eksempel de krigsforbydelser som han måske, måske ikke deltog i, men formodentlig har været vidne til, når man følger geografien i hans krigskarriere. Jensen savner klart de omfattende korrespondancer eller dagbøger, hvor Toepke selv kunne komme til orde og svare på nogle af de spørgsmål, som eftertiden forventer svar på. Forfatteren gør sit bedste for at afslukke, hvorfor hovedpersonen tilsynsfuldende uden videre skruler frem et fortryderisk regime. Her er kilderne eller billedet tavs, og det betyder desværre, at læseren til sidst sidder tilbage med forenemmelsen af, at vi nok er blevet klogere på Toepkes livsbane, men ikke

helt har fundet svaret på hvem han egentlig var. Jensen knytter adskilte ver som "apologetisk" og "kynisk" til historien om Toepcke, og han kommer rimeligvis tæt på.

Thomas Wegener Friis

Jessen, Aaron, Elmar Moldenhauer og Kersten Biemann, Hsgs. (red.): *Genren fibervinden, Schleswig-Holstein, Dänemark & die DDR*

Hst/Dtrick und Verlogsgeschäfte, *Hstsmn* 2016, 368 s.
I 2016 udgav "Internationale Bildungsstätte Jugendhof Scheerberg" antologien "Genren fibervinden, Schleswig-Holstein, Dänemark & die DDR". 15 danske og tyske forskere har bidraget med artikler i antologien. Den er baseret på en konferencé i 2013, hvor forfattere mødtes og diskuterede delte tema. Konferencen og antologien er støttet af Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur. Formålet med antologien angives at være, at den kan bruges i undervisningen på gymnasier og universiteter, ligesom det er et selvstændigt mål, at den vil blive læst af historieninteresserede læsere.

Der er kommet en lin lille bog ud af anstengelserne, men det kan, som næsten altid med antologier, diskuteres, hvor godt artiklerne hænger sammen. Det er måske også af mindre betydning i forhold til, at de enkelte artikler hver for sig er interessante. Flere artikler har fokus på det danske-tyske grænseland under den kolde krig, og i denne anmeldelse holder jeg mig til disse artikler, mens de øvrige er udeladt.

Robert Bohn har skrevet en udmærket oversigtsartikel om forholdet mellem Slesvig-Holsten og Danmark i den umiddelbare efterkrigstid. Her flygningsspørgsmålet en stor rolle, ligesom det danske mindretal og kravet om en ny grænselslemning er en central del af artiklen. Bohn bringer ikke ret meget nyt frem, men det er en god lysprojekt introduktion til dette emne. I den følgende artikel tager Jesper Thestrup Henriksen spørgsmålet om det voksende dansk-vesttyske sikkerhedssamarbejde i perioden 1947-1962 op. Det førte til slut til, at den såkaldte erhvervskommando blev etableret. Artiklen er i væsentlig grad baseret på primære kilder, og han dokumenterer, at der allerede fra slutningen af 1940'erne var et samarbejde mellem danske og tyske officerer og militære strateger. Det skyldtes den fælles fjende, Sovjet.

Militærhistorikeren Dieter Kollmer har i sin artikel beskrevet den betydning Slesvig-Holsten havde i NATOs forsvarsplaner under den kolde krig. Det er en interessant artikel som illustrerer doktræns – men egentlig også Jyllands og de danske stræders – strategiske betydning. Kollmers kollega, militærhistorikeren Theodor Dieckrich bygger videre på dette aspekt i sin artikel om den "tyske operation". Det var en østblok-plan fra midten af

1960'erne om, hvordan polske og østtyske tropper skulle trænge op i Jylland i forbindelse med et Warszawa-pag angreb. Formålet var at sikre den vestlige del af Østersøens, de danske stræder og det tyske fastland for drøfta at overtage de danske øer.

Helmut Müller-Engelberg har i en artikel beskrevet, hvordan Stasi opretholdt i Slesvig-Holsten under den kolde krig, og hvordan de havde et vist held med at skaffe meddelere. Sammen med Thomas Wegener Friis har han desuden skrevet en pudsigt lille artikel om østtyskensen Eckhardt Nickel, der i 2007 havde held med at få DR-TV til at have udsendende om tysk-sindede sendedyder, der angiveligt var Stasi-spioner. Historien rullede videre, og Flensborg Avis kunne senere – med Nickel som kilde – skrive om en tidligere CDU-minister, der måske også havde været Stasi-spion. Problemet var blot, at Nickel var en fustentast, der aldrig havde været høj-sidende officer i Stasi.

De øvrige artikler i antologien er interessante, men har ikke ret meget med den dansk-tyske grænseregion at gøre. Men de er stadig værd at læse.

Mogens Rossgaard Nissen

Johannsen, Andreas C.: *Danske læger under nazismen*

Gyldendal 2016, 276 s.

Andreas C. Johannsen har med "Danske læger under nazismen" præsteret et stykke pionerarbejde, og han belyser et emne, der ikke tidligere er blevet undersøgt. Bogen er baseret på kilder fra Lægeforeningens udransningsarkiv, som ikke har været anvendt til historiske undersøgelser før. Desuden har han benyttet nyt tysk arkivmateriale. Forfatteren har brugt tre år på projektet, og han er gået meget grundigt til værks. Det illustreres blandt andet af, at der er hele 872 fodnoter i bogen.

Johannsen er forhenværende overlæge på Sønderborg Sygehus, og har blandt andet været medslifter af Sygehusemuseet i Sønderborg. At en læge giver sig i kast med at skrive faghistorie, kan få alarmklokkerne til at ringe. Gennem årene har mange læger, præster, lærere, ingeniører og andre udgivet historiske bøger og artikler af svingende kvalitet. Men det er lykkedes Johannsen at skrive et faghistorisk værk af høj kvalitet. Han er kommet godt med i makeren, og han præsenterer en analyse, der både er interessant og fængende. Selv om det er tungt stof, der behandles.

I foret ord skriver forfatteren, at "formålet med bogen ikke har været at hange personer ud, men at afslukke handlinger og konsekvenser." Derfor har han valgt at anonymisere hovedparten af de involverede læger. Det er alene dem, hvis navne i forvejen er kendt via tidligere bogudgivelser,

historiske artikler, eller via omtale i aviser m.m., der er omtalt med navns nævnes i bogen.

Bogen er opdelt i to dele. Den første del er om de læger, der var anklaget efter straffeloven, og som blev behandlet af det normale domstolsystem. Den anden del vedrører de læger, der blev behandlet i den såkaldte arrest i Lægeforening.

I den første del gennemgås de største og kendteste sager mod danske læger. Det er også i den del af bogen, at vi får de fleste nyrens med. Den kendteste blandt disse er naturligvis sagen mod den danske nazifører, lægen fra Bovrup, Fritz Clausen. Mere interessant er dog gennemgangen af nogle af de andre sager. Det gælder især sagerne mod Carl Værnet, Emil Petersen og Hans J. Bissing, fordi forfatteren ved at inddrage tysk kildemateriale dokumenterer, at de var med til at bølge nogle meget slæmme krigsforbrydelser. Elleri del mindste var vidende om, hvad deres nære tyske kolleger foretog af forseg på kz-fanger. Det var noget, de ikke blev dømt for efter krigen.

I første del af bogen er der et kapitel med overskriften "Specielle sønderjyske forhold". I kapitlet analyseres sagerne mod lægerne fra det tyske mindretal. Hver femte tysksindet læge blev interneret i maj 1945 og i slutningen af maj 1946 var der fortsat 12 praktiserende læger fra mindretallet, der var varetagtsangstet. Det var mere end hver tiende tysksindede læge. Knap halvdelen af de 13 domte danske læger tilhørte det tyske mindretal, og de blev dømt for en række forskelligle forhold. Flest blev dømt for at have været med i Zaitfretwilligen-Dienst eller i Schleswigske Kammeradschaft; for angiveri til Gestapo eller dansk politi eller for værnepligt. Eller for en kombination af disse forhold.

I anden del af bogen gennemgås sagerne, der var for Lægeforeningens arrest. Det var sager, som ikke blev behandlet af det almindelige retssystem, der kom for her. I arrestretten var det medlemmernes "nationale holdning under den tyske besættelse", der blev vurderet, og Lægeforening tog selv 105 sager op. Det førte til at yderligere 12 læger blev ekskluderet af foreningen. Omkring hver fjerde af sagerne ved arrestretten vedrørte læger, der tilhørte det tyske mindretal. Alt i alt kan man altså roligt konstatere, at mindretallets læger var stærkt overrepræsenteret, både ved sagerne i det almindelige domstolsystem, og ved Lægeforeningens arrest.

Johansen problematiserer Lægeforeningens arrest. Hele grundlaget om at undersøge den "nationale holdning", var meget diffus, og det skabte nogen vilkårlighed i forhold til de sager, der blev rejst. Retten bestod af fem udpegede læger – men ingen jurister – og sagerne kunne ikke efterfølgende indbringes for domstolene. Sagerne måtte ikke nævnes i pressen eller på foreningens møder, og som han påpeger, så var de "unationale handlinger", typisk noget, lægerne havde bedrevet i deres fritid – ikke som en del af de-

res arbejde. Omvendt mener han, at sagerne generelt blev behandlet seriøst og med stor grundighed.

Det var ingen spøg at blive ekskluderet af Lægeforening, da det for flere medførte, at de måtte finde andet arbejde, fordi de ikke længere måtte arbejde som læge.

Bogen bringer megen ny viden frem om, hvordan nogle danske læger agtede sig under nazismen og under krigen. Det synes der lige fra enkelte lægers deltagelse i meget slæmme krigsforbrydelser til andre lægers handlinger, der må betegnes som rene perler. Det er lykkelige forfatteren at frede og en god analyse, der stort set er rensat for bedrøvelende og moralske opslidning. Ud over ny viden om lægerens handlinger og det efterfølgende opgjør med dem, bidrager bogen også med interessant viden om en af de æresæter, som blev etableret i den umiddelbare efterkrigstid. Det er et felt, der er sparsomt undersøgt, og hvor der er behov for flere undersøgelser.

Mogens Rossgaard Nissen

Kraack, Gerhard: Die Schüler der Flensburger Lateinschule 1701-1795 (Grosse Schriftenreihe der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte e.V. Band 82)

Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte e.V., Flensburg 2016, 279 s.
Ved Reformationen i 1530'erne blev det fastsat, at der skulle være en latinskole i hver købstad, men det lykkedes dog kun at holde sådanne skoler i live i de største byer. I 1700-årenes Slesvig/Sønderjylland var det kun skolerne i Husum, Flensborg, Haderslev og Slesvig, som med rette kunne kalde sig "latinskole". Om disse skoler er der bevaret megen viden, og der er tidligere udgivet elevfortællinger fra skolerne i Haderslev, Slesvig og Husum. De omfatter den del af skolerens elever, som blev studenter, og som derfor kunne fortsætte på et universitet. Nu har også skolen i Flensborg fået sin fortællelse, idet den kendte byhistoriker Gerhard Kraack til sine tidligere storværker om byens personalhistorie (se Sly Arb. 1999 og 2013) har føjet en fortællelse over eleverne fra byens gamle latinskole i perioden 1701-1795. Udgivelsen skiller sig ud fra de andre elevfortællinger. I Flensborg-fortællelsen møder vi nemlig ikke kun studenterne og de der søgte et akademisk erhverv, men samtlige elever, som gik på skolen og som senere fik et almindeligt borgerligt erhverv. Det giver Flensborg-fortællelsen en større bredde og gør den særligt interessant.

Kildegrundlaget er en detaljerede udarbejdet af de tre rektorer i perioden, Johannes Møller for årene 1701-25, Bernhard Prehn for tiden 1726-50 og

Olaus Henrich Møller for tiden 1750-95. I alt blev skolen besøgt af 1235 elever i perioden. Rektorerne registrerede hver enkelt elev med navn, hjemsted, fadernes navn og oplysninger om skoleforløbet og dertil i nogle tilfælde, hvad rektor erfarede om elevens senere liv. Denne gamle kilde er udgangspunkt for udgivelsen.

Hertil har udgiveren føjet yderligere data fra andre kilder om hver enkelt elev, fodske- og dødsdato, familiegennemgang og bopæl, senere studium eller anden karriere. Oplysningerne er bedst for eleverne fra skole i Flensborg by, men begrænsede for eleverne udenfor. Samlet er det en rettidig buket på 125 biografer. Benyttelsen er lettet af omfattende register-sidsl i bogen, over personnavne, stedsnavne og erhverv. Her er tale om solid personalhistorie, og materialet giver også indblik i enner, såsom skolehistorie, valg af universitet, og de enkelte karriereløb, grænserne for Flensborgs opland m.v. De mange perspektiver i materialet gøres der rede for i en oplysende indledning.

Flensborgs latin-skole havde fem lærere og fem elevvæner fra quinta til prima. Eleverne var delt på tre klasser. I 1701 gik der 51 elever på skolen, i 1738/39 kulminerede tallet med 76. Op mod 70 % kom fra byen, resten især fra den nære omegn, fra Nordfrisland og Nordslævigs midtland. Enkelte kom langvejs fra, ofte fordi familien havde særlige forbindelser til Flensborg. Som venteligt var eleverne mest "bedre folks børn", mange var sønner af præster, akademikere, embedsmænd eller købmænd. Drengene blev opknappet så velbeslædede klasser nåede sjældent til skolen. Drengene blev optaget i 10-11 års alderen og kunne fortsætte til de var omkring 19, hvis de gennemgik alle trin. Det gjorde kun elever, som stræbte efter en akademisk karriere, og det gjorde typisk sønner fra præste-, akademiker- eller embedsmændshjem. De var i mindretal på skolen. Flertallet kom fra købmændshjem, enkelte fra skipperfamilier eller håndværkerhjem. Eleverne i denne gruppe tog typisk mod undervisningen på skolens to-tre nedre trin og lærte, hvad der var nyttigt for deres kommende karriere og gik så uden udem at være nået til afslutningsklassen. De søgte ikke skolen for senere at læse til præst, jurist eller læge. De gik blot på skolen et par år og fortsatte så med at lære et praktisk fag, ofte som købmand, måske somand. Her kunne de drage nytte af at have besøgt den bedste skole i Flensborg. Latin-skolen i Flensborg var således meget mere end en præsteskole. Flere købmænd i Flensborg, Skolen var dermed uddannelsessted for hovedparten af de mænd, som opbyggede handelslivet i Flensborg, hvis de ikke valgte at drage af sted til byer i Østersøens by-netværk, til Trondhjem, København eller Hamborg, eller til Ostseebørg som Riga, Reval eller Memel.

Netop oplysningerne om denne ikke-akademiske persontekst gør udgivelsen særlig interessant. Den samler biografer med en anden social af-

grænsning end den man træffer i andre elevfortegnelser fra latinskolerne. Vi møder et udvalgt af den borgerlige elite i Flensborg og i de områder, som benyttede byens skole, unge fra et bredt udsnit af byens og omgærens velstående erhvervsklasse – ikke kun folk fra præsteskole og embedsmændsmiljø. Det giver mulighed for at rekonstruere typiske karrierer, som de foreløb for unge fra henholdsvis præstehjem over for unge fra købmænds- eller velstående håndværkerhjem.

Bogen er et solidt personalhistorisk opslagsværk, som bygger på en bred datamæssig grund. En sådan udgøvelse kræver megen flid – den kan eftertiden nu få gavn af.

Lars N. Henningsen

Lauridsen, Inger. Knippløser, kræmmere og kniplings-handlers. Bidrag til udviklingen i Sønderjylland gennem 400 år

Museum Sønderjylland Kulturhistorie Tønder 2016. 542 sider

Inger Lauridsens bog om kniplings historie er et imponerende og grunddigt værk. Det er ikke monstre, forfatteren er oplagt af, men menneskene. Hun starter dog med en kort introduktion til pindkniplings redskaber og hovedtyper af kniplinger forarbejdet i Danmark – deres udformning og mønstre fra 1600 til 1900. Denne periode var kniplingens storhedstid, hvor den fremskillede professionel i Sønderjylland med salg for øje og spillede en væsentlig økonomisk rolle for statsmagten.

Inger Lauridsen har læst en gennemgang af forskningen i danske kniplinger, hvor bogen "Tønderiske Kniplinger" fra 1911 skrevet af Kunstindustrimuseets direktør Emil Hannover står som det hidtidige danske standardværk. Efter gennemgangen af redskaber og kniplingstyper kommer et kapitel, hvor fremkomsten af kniplinger i Europa gennemgås for at sætte de sønderyske kniplinger i perspektiv. Udviklingen begyndte i slutningen af 1400-tallet i Italien med både syede- og pindkniplinger. Det var dog Flandern, der med sin fine herproduktion blev hovedområdet for kniplinger. Herfra kom kendskabet til kniplingshåndværket til Danmark. Inger Lauridsen beskriver herefter den tidlige kniplingsproduktion og handel i Sønderjylland. Det viser sig, at Christian 4. var en af de helt store afghere af Tønder kniplinger, da han i sine dagbøger skriver om køb af kniplinger.

Det er Inger Lauridsens historiske grundholdning, at odvert menneske er med til at forme historien, og derfor er mennesker og deres handlinger bogens omdrejningspunkter. De tre områder, som rummes i bogens titel, gennemgås i omvendt rækkefølge: Hvert område behandler Inger Lauridsen kronologisk med opdeling i henholdsvis 1600-, 1700- og 1800-tallet. Oplysningerne finder Inger Lauridsen i arkivalisk materiale og hos tidligere

knipplingsforskere som Ebba Busch og Sigrud Schoubye. Det er imponerende, hvad der kan uddrages af stadsprotokoller, mandatslister, gods- og amtsarkiver, klagbøve m.m. og ikke mindst af Kommercekollegiets protokoller. Nogle gange bliver fortælleren så optaget af de menneskelige møder i aktionerne, så vi får alt af vide om dem og deres omgivelser. Det bliver til mange navne og steder af holdte styr på for læsere. Inger Lauridsens studier er meget kildemærke, men for dem, der er vant til at arbejde med kilder og bøger, er studierne en guldgrube. Og når man ser anmelderen hun beskæftiger sig med i 1700-tallets kvindekvaliteter og håndværk, er det en fornøjelse at løpe flere trinlister til indtrykket af deres kamp med myndighederne og for at overleve.

Forsk behandlings knipplingshandlernes, der hørte til eliten inden for faget. De styrede produktion og udvinding af mønstrene, idet de udlæverede tråd og mønstre til kniplerskerne. Disse havde ingen investeringsudgifter bortset fra anskaffelse af et kniplerbræt. Til gengæld blev kniplerskerne bundet til bestemte handlere, der også festsatte, hvad kniplerskerne fik for deres arbejde. Et tidligt eksempel på navngivne personer, der udviklede kniplingsområdet klagede Johan Steinbeck i 1763, idet han sendte et angrebende til hertugen om at udsæde bøder for at købe kniplinger direkte hos kniplersker, der kniplede efter prykkebeve, som var givet hende af en anden handler. Det er et eksempel på kampen mellem kniplingshandlernes og kniplingskræmmerne. Mange kræmmerne arbejdede for kniplingshandlere og foretog rejser i ind- og udland for at sælge kniplingerne. Andre kræmmerne søgte at få selvstændig koncession, hvilket var en evig kilde til konflikter, da især 1700-tallets kniplingshandlere og lavet i Tønder gjorde indsigelser til Kommercekollegiet. En konflikt, der også ses inden for andre håndværk og erhverv under enevælden – lavens kamp mod "fuskere", "bønhasere", "frimænd" og andre såkaldte ufaglærte, der forsøgte sig i et privilegeret erhverv.

Kniplervirksomheden var organiseret som forlag, hvor kniplerskerne af kniplingshandleren fik udlåst prykkebrev efter hans eget mønster og nogle afvejet hørt. Den færdige knipling skulle veje det samme som den udlæverede tråd for at bevise, at kniplersken ikke havde brugt noget af tråden til at kniple for en anden handler. Kniplingsafregnedes pr. alen efter en på forhånd aftalt pris afhængig af kniplingsmønstrets bredde og svarhedsgrad. Kniplerskerne var således bundet til en bestemt handler og den pris, han ville give, hvilket også var en kilde til konflikter.

Inger Lauridsen gennemgår nogle af de store kniplingshandlernes og -kræmmeres historie, hvor der forskom dygtige kvinder når de som enker overtog mandens beskæftigelse. F.eks. Anna Botilla, der i 1835 som 18-årig

blev gift med Mathias Michelsen Winther. Efter hans død i 1847 drev hun virksomheden i Tønder indtil 1855, hvor hun giftede sig påny. Flere af deres bøger med kniplingsprover er bevaret på museet i Tønder og på Designmuseet i København.

Tønder var centrum for kniplingen i 1700-tallet, hvor halvdelens af befolkningen i nærliggende landsbyer var beskæftiget med at kniple, dvs. næsten alle kvinderne. Småbyer kniplede fra 7-9 års alderen.

I stedet for at købe den dyre tråd i Flensborg købtes de initiativrige personer her i tekstilfabrikker i Slesvig, Tønder og Løgumkloster i sidste halvdel af 1700-tallet, hvilket Inger Lauridsen skriver om i et kapitel, hvor også de "revede kniplinger, Leds, fremsiddet i Møgeltønder får plads.

Det er langt vanskeligere at finde noget om kniplerskerne, navnlig tilbage i 1600-tallet. Her hjælper konflikter, klagebøve og rousser på de manglende oplysninger, da kvinder sjældent nævnes med erhverv i kirkebøger og folketællinger. Heldigvis var der i 1761 revision på Gram og Nyboel godser i anledning af et arveskifte. Hvert et hus og gård under godset beskrives med dets tilstand, beboere, erhverv, husdyr og kalthave. Om kvinder kniplede derhjemme og for hvem, de kniplede. Denne registrering sammenlignes med en registrering fra 1742. På dette spinkle materiale laver Inger Lauridsen statistikker om aldersfordeling i otte landsbyer. Blandt kniplerskerne var der flest kvinder i 20-40 års alderen, men enkelte var over 70 år.

I 1800-tallet forskubbedes kniplingsområdet til Haderslev. Bønderkvinde begyndte at bruge kniplinger til deres hovedbøj, men dette var ikke nok til at holde erhvervet i live. Dels gik det af mode, at eliten brugte kniplinger på deres tøj, og dels kom der stor konkurrence fra England i form af maskinvevede kniplinger. De slesvigske krige i midten af 1800-tallet og tabet af Slesvig til Preussen i 1864 skubbede til nedgangen. Man forsøgte at bevare erhvervet ved at oprette to knipleskoler, men de kom aldrig rigtig i gang. Næsten al produktion og handel var væk omkring 1900.

Til gengæld opstod knipling som kampmiddel og husflid, og derfor beskrives 1900-tallet på en helt anden måde. Her bruges ikke genets kildemateriale, når Inger Lauridsen fortæller om kniplingens rolle som national arv i bevaring af det særligt danske efter Genforeningen i 1920. Hansige Lorenzen fra Ballum gjorde et stort arbejde for at genopbygge interessen for kniplinger, men hun kom i konflikt med Danmarks i København, der også så kniplingerne som et udtryk for gammel dansk kulturarv. De to kvindegrupper indledte kamp om interessen af følge kniplinger som husflid fik en fornyet interesse i 1989 ved etableringen af den nærliggende kniplingsfestival. I mellemtiden holdtes kniplingen ved lige gennem oprettelsen af Mønstreposten for kniplinger (1952-1993), ledet af Charlotte Rud, Kerteminde Husflidsskole.

Angående illustrationerne kunne jeg ønske mig flere af kniplingerne, selvom det ikke er monstre, ligger Lauridsen vil beskrive. Hun har valgt at vise huse, hvor kniplinger er produceret og blikke af de involverede personer. Jeg savner desuden en samlet liste over anvendte kilder, en sådan giver overblik og er en stor hjælp for den særligt kildentresserede.

Det er en meget oplysende og interessant forskning, ligger Lauridsen har boglet. Et forment bidrag til kniplingens historie i Danmark.

Kirsten Ryhlmid-Eriksen

Oldenburger, Freerk: *Højgård – Iron Age Graves in Southern Jutland*

Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev, Haderslev 2016. 135 s.
Bogen er på 136 sider fordelt på 11 kapitler med 80 sider tekst samt et katalog på 57 sider. Svælv hovedtekst som katalog er rigt illustreret.

Bogen er på engelsk. Den er skrevet på et meget højt videnskabeligt niveau, og har derfor nok mest appel til en snæver læsekreds, som dog ikke er begrænset til Danmark. Alligevel kan man som lægmand glæde sig over de mange flotte tegninger, som forfatteren selv har lavet af det udstyr, som var medgivet de døde. For dem, som er videnskabeligt interesserede i ældre romersk jernalder, er bogen en lille guldgrube med et væld af interessante oplysninger og diskussioner.

Bogen er blevet til som et resultat af forfatterns magisterspeciale, som han forsvarede med opkarakter i 2014, ved Københavns Universitet.

Emnet for bogen er jernaldergravene fra Højgård, som blev udgravet af anmelderen i 1984, da jeg selv var blevet færdig som nyuddannet arkæolog. Som udgraver ligger der en stor tilfredsstillelse i at få bekræftet, at det man har lagt liv og sjæl i for mange år siden, stadig har et stort videnskabeligt potentiale, som blot venter på at blive udstedt, når den rigtige person dukker op. Personligt har det været en stor glæde at følge forfatterens arbejde med materialet, som nu kan blive brugt i forskningen med den vægt, det fortjener. Siden Erik Jørgensens analyse af de samtidige grave fra Sdr. Vilstrup øst for Kolding har de syd- og sønderjyske gravfund fra bogynnelsen romersk eller slutningen af forromersk jernalder ikke været genstand for en dybdegående analyse, når der ses bort fra en mindre artikel af Erik Jørgensen i KUML 1988/89.

Som forfatteren selv gør opmærksom på i indledningen, falder bogen i tre dele. I kap. 2-5 redigeres der i korte træk for det kronologiske udgangspunkt for analysen, en forskningshistorisk gennemgang af udforskningen af Over Jersial-kredsen og forfatterens foreløbige udgangspunkt for analysen. I kap. 6 og 7 fremlægges fundene og gravenes datering og gravplad-

sernes organisation diskuteres. Kap. 8-10 er konkluderende og perspektiverende kapitler. Endelig er der et beskedent dansk resumé. Det er kap. 11. I kap. 4 bliver der redegjort for den kulturhistoriske kontekst som Højgård-gravpladsen var en del af. I slutningen af kapitlet diskuteres forfatterens forskellige hierarkiske modeller for samfundstrukturen i ældre romersk jernalder. Her bliver den ældre generation kritisert for ikke at tage nok hensyn til at gravudstyret kan være udtvulget med en speciel agenda for sig, som ikke afspejler hvem den døde var, men giver et idealiseret billede af, hvordan de efterladte ønsker at opfatte den døde. Det er et interessant diskussion. Der kan ikke være tvivl om, at de gravudstyr, vi finder især i brandgrave, næppe viser i forhold til, hvad der var mod på ligplad. Det dele af, hvad der har været. I arkæologisk terminologi er denne situation defineret som "pars pro toto".

Bemærk vi imidlertid et stort antal grave fra hvert niveau i samfundsspyramiden, så er det min overbevisning, at det billede, vi kan danne os, er repræsentativt for hvad der engang var. Det kan godt være, at noget af det, der "mangler", den enkelte grav, er et resultat af bevidste overvælgelser, men kan man udelukke, at der også kan være tale om en grad af tilfældighed? Kan vi adskille de tanker der ligger bag, at der kun findes et halvt skjoldhåndtag, rester af en svaardskede uden sværd osv.? Vi kan udgrave den materiale kultur, hvilke huse de boede i, vadsbeder, veje, forsvarsværker og spor efter religiøse handlinger, men hvad der foregik inde i jernaldermenneskenes hoveder, tror jeg ikke på, at vi kan udgrave.

I sjældne tilfælde får vi gennem de antikke kilder et indblik i forhold, som rækker ud over det, vi kan udgrave. For et par år siden besøgte jeg Katakomb-gravene på Malta. De afdøde af disse er anlagt samtidigt med Højgård og Over Jersial-kredsen. Her blev det oplyst, at når en person døde blev han eller hun ikkset en dragt og medgivet et udstyr, som afspejlede afdødes højeste position i livet. Jeg tror ikke, denne situation er speciel for Malta eller for Romerriget. Det bliver vi nok ikke færdige med at diskutere foreløbigt.

Diskussion leder direkte frem til kap. 5, hvor der ultrakort er redigjort for den teoretiske metode til at forstå ritualerne i forbindelse med en begravelse. En begravelse kan følge forfatteren inddeltes i tre faser. Først skal den døde frigøres fra den identitet, han/hun havde i livet. Dernæst følger en overgangsfase, som skal forberede den døde til sin nye identitet. I sidste fase modtager den døde gennem begravelsen sin nye identitet. Forfatteren erkender at vi ikke kan udgrave disse ritualer, især ikke dem, som finder sted inden begravelsen. Har fantasien ikke frit valg på alle hylder?

I kap. 6 fremlægges gravpladserne, topografien og gravudstyret. De enkelte genstandsgrupper analyseres og der trækkes paralleller til supplerende materiale dels fra nærområdet og dels fra fjernere egne af Barbaricum. Analyserne og dokumentationen er forholdsvis og når der fremtiden bliver publiceret fund fra denne periode er en reference til Højgårds uomsorgelige. Det kunne have været interessant med en sammenlignende analyse af Højgårds og det tidlige, våbenoforfund fra Ejsbøl, idet blussen fra grav 41 er identisk med nogle af faserne fra netop Ejsbøl. Det skal ikke ligge forfatteren til læst, da dette materials ikke var tilgængelig, da manuskriptet blev afsluttet. Det viser imidlertid potentialet i det materiale som Oldenburger har fremlagt.

Fremtiden skal også, at alle brandgravene er blevet antropologisk undersøgt. Hidtil har dette været et forsømt område. Sæks af de døde er bestemt som mand eller måske mand, en er bestemt som en kvinde, mens syv ikke har kunnet bestemmes. Det kan forfælle til den antagelse, at mændene er overrepræsenteret, men her må man tage højde for, at kvinders knogler generelt er spinklere end mænds. Derfor vil de oftere være mere fragmenterede end mændenes og derfor sværere at bestemme. Ansigelig er en del af dem, der ikke kan bestemmes, kvinder. Når dette er sagt, skal grav 77 fremhæves. Urnen indeholdt tre fibler, men er alligevel bestemt som en mulig mand. Grave med mere end en fibel bliver normalt anset for at være kvindegrave.

I forbindelse med den antropologiske analyse er brandgravene også undersøgt for dyrekogler. Her viser det sig, at 12 af de 14 grave indeholdt dyrekogler, men kun i et tilfælde var det muligt at foretage en artsbestemmelse til får eller gød. Dette resultat stemmer godt overens med analyserne af en gravplads fra Hjemsted, som desværre endnu ikke er publiceret.

I kap. 7 analyseres gravpladsernes organisation. Det bliver fastslået, at der eksisterer en horisontal stratigrafi på gravpladsen. I fra vest mod øst. Der er både mænd og kvinder begravet på gravpladsen. Det foreslås, at der måske har været en vis konsopdeling af gravene på gravplads 1. Der bliver argumenteret for at forskellen mellem ligbrænding og jordfæste ikke behøver at bunde i forskellige religiøse opfattelser. Genstandsanalysen har vist at der eksisterede forbindelser til fjerne områder af Barbaricum og disse forbindelser kan have bragt jordfæstegravskikken til Højgårds og Sønderjylland. Det foreslås, at dem der er begravet på gravplads 1 boede i landsbyen ved siden af.

Der har været fire samtidige gårde. Hver gård bestod af et hovedhus. Kun til den centrale gård er køyftet en økonomibygning. De fire gårde kan følges i to faser. Det er bemærkelsesværdigt, at dette layout ikke afspejler sig i den tilhørende gravplads. Man kunne ønske sig, at forfatteren havde

gjort sig lidt flere overvejelser omkring forholdet mellem gravpladserne og landsbyen. Hvis gravplads 1 virkelig har været kernesplad, har der været tre familieklynger, som kunne referere til landsbyens gårde. Men der "mangler" i givet fald en familie, og det går også ud over den foreslåede horisontale stratigrafi.

I kap. 8 analyseres gravudstyrets rolle som social og politisk markør. Mange interesserants emner bringes i spil. Særlige diskuteres om keramikken er et udtryk for et begravelsesritual eller om der er tale om mad til den siddende rejse eller måske begge dele afhængig af, hvor keramikken er placeret. Normalt anses fiblene for at være personlig ejendom, som repræsenterer den drøgt, den døde blev begravet i. Her rejser forfatteren spørgsmålet, om nogle af fiblene måske kan være gaver fra de efterladte. Det ser ikke sådan ud i jordfæstegravene. Om det forholder sig anderledes fordi det er en brandgrav, det tror jeg ikke.

I mange grave findes der skår i de øverste fyldning. Det diskuteres, om disse skår repræsenterer en tilfældig indblanding eller om de er udtryk for en bevidst handling. Der kan nævnes mange eksempler på, at der findes skår i gravfylden, jo rigere en grav er jo flere skår. Som eksempler kan nævnes fyrstegraven fra Kastrup, stormandsgraven fra Shepping Mølle, kongegraven fra Musov, Tjøkket, hvor det er glaskkår, som findes i fylden, og i en lidt yngre kvindegrav fra Skovgårde på Sjælland, hvor det er gløspærler, som findes i fylden. Alt dette peger på, at der ligger en bevidst handling bag de mange lerkarskår, som ofte findes i gravfylden. Hvis de efterladte gav fibler, skulle man forvente også at finde rester af dem i gravfylden. Det kender jeg ingen eksempler på. I forbindelse med våbenudstyret diskuteres det, om våbenet bliver rituel "dræbt", når det medgives som gravudstyr f.eks. ved at bøj sværdene.

I kap. 9 konkluderes det, at de døde blevet begravet, brandt eller jordfæstet, for at forebygge sygdomme blandt de levende. De døde bliver ikke begravet for at blive glemt, snarere tvært imod. De havde en stor plads i folks erindring. Det foreslås at processen var forbundet med mange ritualer både før, under og efter begravelsen.

Forfatteren bringer mange synsvinkler i spil i analysen af Højgårds gravene. Umset om man enig eller ej i alle forfatterens konklusioner, så bygger det på en både omhyggelig og grundig analyse af fakta. Som man kan se, lægger Oldenburgers fremragende værk op til yderligere fordybelse og diskussion. Genstandsdocumentationen er, som tidligere nævnt, forholdsvis og på et meget højt niveau. Med sin bog har Oldenburger formået at bringe udforskningen af Over forsødt-kredsens oprindelse flere skridt videre.

Folk, som interesserer sig for århundederne omkring Kristi fødsel, vil have stort udbytte af læse Oldenburgers bog umset, om man bor i Sø-

derjylland eller i andre egne af forbaricum. Højgård er ikke længere blot "locus classicus" for udforskningen af det traskede langhus i ældre broen-zalder. Det skal blive spændende at følge forfatterens forskning fremover.

Per Eliehlberg

Peterson, Klaus Tolstrup: *Gustav Johannsen – og moderniseringen af*

danskbladet i Sønderjylland

Sjællandsk Universitetsforlag, Odense 2017, 226 s.

Klaus Tolstrup Petersen har begået en biografi om rigsdagsmanden, landdagsmanden, redaktøren, boghandleren og selskabspegepen Gustav Johannsens ofendige virke fra 1870'erne og til hans død i 1901. Bogen behandler på sine omkr. 200 sider væsentlige dele af et vigtigt emne, og det fremstår ganske klart for læseren, når denne er nået bogens ende. Bogen beskæftiger sig med Johannsens kulturelle initiativer, som f.eks. bogsamlingen Margrethes Minde, og hans politiske valgkampe og siger: Bogen analyserer også den modstand, han møder, og de samarbejder, han skaber, i både Berlin og København, men også internt i Sønderjylland. Navnlig gennem korrespondance går forfatteren også i kødet på de indre linjer i den danske bevægelse – de indre gnidninger mellem Johannsen og på den ene side højremænd og redaktøren for Flensborg Avis Jens Jessen og på den anden side venstremænd og arvtageren H.P. Hanssen. Men først og fremmest er bogen, som titlen også antyder en bog om danskhedens modernisering i Sønderjylland. Alene af denne grund bør biografien bydes velkommen som en skildring af den sønderjyske danskhed som en aktiv, levende – og ofte splittet – politisk bevægelse i tysk tid. Den kan dermed anbefales til dem, der vil have styrket sin viden om dette væsentlige felt, i almindelighed, og til dem, der måtte leve i den vildfarelse, at danskheden var en statisk selvfølghed i det bide før 1864 og efter 1920 danskshedsde Nordsløvig, i særdeleshed.

Forfatterens eksplicitte formål med bogen er imidlertid at levere et mere nuanceret billede af Gustav Johannsen end det billede af en reaktionær højremand, som Troels Fink har efterladt, ved at fremhæve Johannsens åbning over for nye ideer og strømninger. Når dette er det centrale spørgsmål, så er det også dette, bogen primært nøgle væsentlige mangler. Udover Troels Finks egen fremstilling af forfatningskampen er det beskedent, hvad der henvises til som grundlag for den benyttede viden om forfatningskampen i almindelighed og Højre i særdeleshed. Denne anmelder blev flere steder i tvivl om forfatterens egentlige viden om forfatningskampens enkeltheder.

Silledes er en opstilling mellem et demokratisk Venstre og et reaktionært Højre en grov forenkling og en samlende fremstilling af Venstres politiske formål som indførelse af demokrati i en nutidig forstand efter denne anmelders klare opfattelse en meget vovelig tese. En række smaltig giver samme indtryk.

Det østrigske kampskrift *Dagens Nylister* beskrives som et dagblad med et i Gustav Johannsens opfattelse "moderert standpunkt i dansk politikk". Det er dens anmelders opfattelse efter at have læst et betragteligt antal numre at bladet, at dette, hvis sagt af Gustav Johannsen, må siges betragteligt mere netop om Gustav Johannsens standpunkt, end det siger om bladet, og dette vil i sig selv i høj grad være imod forfatterens grundlæggende tese. *Dagens Nylister* var i store perioder sponsoreret af Godejseforening, der navnlig i løbet af 1880'erne blev en stærkt højrepreget forening.

Til vidne for sin tese om, at Gustav Johannsen ikke var reaktionær, kalder forfatteren også Johannsens moderne agitationsmetoder. Det er i denne forbindelse en væsentlig pointe, at der er et konservativt politisk standpunkt på ingen måde i denne periode kan sluttes en konservativ agitationsform. En række tendenser kunne endda peges i den stik modsatte retning. I Højres hårde år i sidste halvdel af 1890'erne satte mange konservative dagblade alle sejle til for at overbevise vælgerne om benægtelsen af Højres kamp. I samme periode, hævder Kristian Hvildt, var *Politiken* under Edvard Brønnes' ægide omvendt meget lidt innovativ i dens stil og form. Et ledende venstreblad som *Morgenbladet*, der gik ind i 1892 var også håbløst tilbage i stilmæssig udvikling. Sigurd Ramhuschs biografi om Estrups lætter og kulturminister Jacob Scavenius fra 1988 med den sigende undertitel "en moderne politiker i det gamle Højre" underbygger netop denne pointe. At Gustav Johannsen således var med på de nyeste agitationsmetoder, kan altså ikke føres til forsvaret for den antagelse, at han politisk set også havde ikke-konservative træk.

Når forfatteren desuden har som formål, at der gøres en nuanceret fremstilling af Gustav Johannsens virke, må det ligeledes siges at være diskutabelt, om dette opnås. Egentlig synes biografien i højere grad at efterlade indtrykket af, at et unuanceret billede er blevet erstattet af et andet. Silledes beskæftiger bogen sig stort set udelukkende med Johannsens "moderne" træk og forbindelser uden at sætte dem i forhold til de højreforbindelser, Johannsen nu engang også havde. Man får som læser hyppigt indtryk af, at der faktisk er en væsentlig forbindelse mellem Højre og Johannsen, men den efterlades uforklaret og uddybet. Silledes bemærkes det hunkasnet, at Gustav Johannsen, inden han var til møde med bestyrelsen i den nye forening Studenterfamfundets Sønderjyske Samfund, havde mødtes med den dominerende højremand Hønnen, Mätzén. Det kunne ellers være nok så

interessant i en fremstilling af Gustav Johannsens virke at få at vide, hvad han bestilte dte. Henning Matzen var på ingen måde en hr. hvem-som-helst. Han var en af landets ledende juridiske personligheder og en absolut frontfigur i Højre. Han er vel i dag bedst kendt som manden bag borgerloven og deltag i arkitekturen af det danske parlamentariske system – en sag, der i øvrigt oven i købet hyppigt nævnes i biografien. Alene af den grund ville en nuanceret fremstilling gøre fordring på at have inddraget, hvordan Johannsens samarbejder med både ledende højre- og venstreskikkelser faktisk hang sammen hos Johannsen.

Dette fokus på det moderne i Johannsens skikkelse giver typpigt det indtryk, at det fra forfatterens side er meget væsentligt at redde Johannsen ud af Højres klør. I denne forbindelse henviser han også til Johannsens egen afvisning af nogenstede at have været højremand. Det kunne have været givende, hvis forfatteren i denne forbindelse havde hæftet sig ved, at de to afvisninger, der konkret henvises til, er fra 1896 og 1898, og at der næppe findes et mere opportunt tidspunkt i den beskrevne periode at afvise sine højreforbindelser. I disse år havde Højre ikke bare mistet mandater i Folketinget, men var også splittet i fraktioner og frøsagde sig desuden Estrups kamppolitik mod Venstre som en legitim strategi. Højre havde mistet både indre og ydre styrke og var i den grad i modvind. Skulle den sønderlyse kamp have en fremtid, kunne man ikke leve med at være for tæt knyttet til Højre, som ville have virket som en stærkt tyngende dødvægt.

Denne anmelder har fået bogens erklærede og tidligere nævnte formål alvorligt, og derfor har en vurdering af dette formåls succesfulde gennemførelse (eller mangel på samme) fyldt så meget i vurderingen af bogen. Når alt dette er sagt, er bogen dog omvendt særdeles overbevisende i sin fremstilling af inddragelsen af de i samtiden moderne tendenser i den sønderlyse kamp. Pointen kunne have været bedre udfoldet, men det forhold, at den sønderlyse kamp i høj grad benyttede sig af de moderne strømmingers frontfigurer – fortrinsvis Georg Brandes – i deres kulturelle arbejde, understreger netop det fundamentale i en historisk dansk (og generelt kontrarepublikansk) forståelse af nationens sammenhængskraft: At en sådan ikke knyttes til tilslutningen eller forkaetelsen af særlige kulturelle eller politiske strømninger, men at den er et vilkår, hvorudfra og hvori der er skiftende og gensidigt kæmpende kulturelle og politiske strømninger. Det gør netop en sådan biografi særdeles relevant i den aktuelle danske sammenhæng, hvor vi nu på tredje årti (i hvert fald i denne omgang) diskutere dansktd.

Jens Lei Wandel-Hansen

Rasmussen, Carsten Porskrøng: **Hertugdødsler. Storgodssamfund på Als og Sundved fra 1500-tallet til 1800-tallet**. *Historisk Samfund for Als og Sundved, Fra Als og Sundved nr. 94, Sønderborg 2016. 315 s.*

Historisk Samfund for Als og Sundved har naturligt nok i adskillige omgange vist sin årbog til hertugelige emner. Allerede i Jons Rahms tid, fra hvis hånd et antal skematiske trykder denne nyeste udgivelse var studebogs-Sås og hertug Hans den rige på Frøen, mest. Også Jørgen Skottebo var flere gange omkring hertugelig sølv. I 1979 sammen med Henrik Fangel, hvor årbogen så og til med *Ald og Hertuger på Als og Sundved*, og også behandlet, herunder de augustenburgske stutier, fik sin egen årbog nummer 63. I 1980 kom den meget store årbog om *Augustenburgerne*, skrevet af Jørgen Paulsen og H. P. Clausen. Inge Adriansen og Birgit Christensens nummer 82 om Christians regnskab under fængslet på Sønderborg Slot kan tælles med, og i 2011 var det *de fem fyrstestater*, som kom under behandling af Inge Adriansen og Peter Drøgsbo, for nu blot at nævne de mest oplagte numre, for man kan ikke beskæftige sig meget med historien på Als og Sundved uden at støde på godser og hertuger.

Overinspektør på Sønderborg Slot Carsten Porskrøng Rasmussens *Hertugdødsler* har derfor en rig tradition i selskabets skriftrække, måske mest oplagt bøger om augustenburgerne. Bogen fylder på fornem vis en underbelyst plads ud på sin både læseverdige, yderst grundige og pænt illustrerede måde, nemlig egne godser og godsdriften gennem godf fire hundrede år, som nok i den senere tid var domineret af de augustenburgske godser, men for havde andre herrer og forhold ind over. Den nationale strid samt emner som hertugskapper og -kirker, skolehistorie, hovedbygninger og slotte og det egentlige hertugelige som livsform har domineret interessen med enkelte undtagelser, som Henning Mathiesens bog om *Hertugens Folk* fra 1992, der behandlede godsømnerne for Rønhave og Sønderborg Ladegård. Der er dog meget mere at komme efter. Arkiverne og museumsamlinger, ne er rige på stof om både de landbo- og landbrugshistoriske men også nærsagt alle andre emner, for var de hertugelige områder noget som helheder, var det netop helheder, altså samfund i sig selv med alt, hvad dertil hører af menneskelige forhold og påfund.

Forfatteren til *Hertugdødsler* er en internationalt anerkendt og velanskrevet landbohistoriker og hans disputats *Rentegode og hovedgårdsdrift. Godsstrukturer og godsøkonomi i hertugdømmet Slesvig 1524-1770* fra 2003 danner om både solid og ofte anvendt kilde for nærværende årbog. De færreste alment interesserede læsere vil vel gå ombord i disputatsens to digre bind, så meget des mere glædeligt er det, at stoffet finder vej i andre publikationer

fra Forsknings Rasmussens hånd, som denne. Han er jo da også en kendt og populær foredragsholder, ejerskeder og meget andet for de historisk interesserede i Sønderjylland. Som anmelder forventer man derfor meget, når Porskrog Rasmussen vil skrive om godeser. Disse forventninger er opfyldt til fulde i *Hertugsgøder*.

Selve titlen er forklarende for bogen. Der oftes en del plads på at overveje hvad en hertug egentlig var for noget i det slægtige, hvor sådan en nok var frydelig, varierende grad enten meget lidt eller dog noget selvstændig forhold til kongen af Danmark – og hvad det faktisk indbyggede strukturelle dilemma kunne betyde for dem selv, for politikken og for undersåttene i deres godsområder; et emne som på andre måder har optaget også denne anmelder. Det lidt pudefulde men velvalgte ord hertugsgøder peger nemlig læseren derhen, at opendommen nok er noget hertugeligt, altså noget andet end et vanligt gods, men ikke hertugdommer i gængs europæisk forstand; nærmere noget, der måske kan ligne de store lensgrever i Danmark. Og så alligevel ikke; det er en forhenstede i bogen, at der oftes plads på at overveje disse forhold som en ramme for gennemgangen af det egentlige emne.

For gennemgået bliver der, og måske til tider også en kende for grunddigt; man mærker måske her universitetspædagogien, som forfatteren også er, som gerne vil have, at læsere nu også er helt med på både definitioner, idealer og så deres praktiske udfoldelse; er fuldstændig på det rene med, hvilke områder, der hørte til hvornår og hvilke, der blev drevet og organiseret hvordan. Fokus er på blandingen af økonomi, jura, strukturer og systemets virke, selvom der ind i mellem kommer mere 'kod-og-blod-historier'. Det er således ikke en bog, man løber igennem – men da det er en arbejds bog, har læsere jo da også et helt år til opgaven! Man kunne dog få den tanke, at bogen i sig selv kunne være fem, mindre bøger. Hvis man følger bogens opbygning, så én om tiden før Hans den Yngre, én om Hans den Yngres tid, én om storhedstiden for de hertugelige godeser, én om udviklingen af godeserne fra en tid omkring 1820/erne til 1848 og én om tiden bagefter, for *Hertugsgøder* nummer det hele, og hele tiden grundigt og rolig fremadskridende. Der er dog også en kvalitet i at have det hele samlet i en stor forklaringsmodel.

Denne tanke om det meget grundige sender dog ikke på, at Historisk Samfund for Als og Sundeved kan være godt tjent med sin årbog 2016 og forfatteren være glad for sin præstation. For en præstation er det for både ham og selskabet. For en uden for Sønderjylland bosat anmelder holder det aldrig op med at forundre og glæde, hvor rig den historiske interesse er i landsdelen, og hvor forenet lokalhistoriske selskaber formår at danne ramme om den- og udgive årbøger som denne, til glæde for sine medlem-

mer, men så sandelig også os andre. Den være hermed anbefalet til den bredest mulige kreds.

Mikkel Venborg Pedersen

Rheinheimer, Martin: Die Insel und das Meer. Seefahrt und Gesellschaft auf Anrum 1700-1860.

Studien zur Wirtschaftsgeschichte und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 53. Fra: Steiner Verlag, Stuttgart, 2016, 578 s. Herunder, hvordan det maritime samfund Martin Rheinheimer er talrige gange dykket ned i den lille nordfrisiske ø Anrums historie. Og bogen her er resultatet af de mange års indsamling af materiale og data, der undervejs har udmøntet sig i flere publikationer – herunder flere kapitelsbøger.

Mens biograferne tager udgangspunkt i det enkelte menneskes historie og med et mikrohistorisk blik anskuer større problemstillinger, er genstanden her søfartssamfundet på Anrum. Formålet er "at forstå, hvordan et maritimt samfund "fungerede". Herunder, hvordan det maritime samfund på Anrum blev påvirket af metropoler omkring regionen, og hvordan lokalbefolkningen på sin håndtende den udfordring, som den tidlige globalisering og statslige centralisering forårsagede. Selvom udgangspunktet for bogen her er Anrum, så ændrer titlen, "Die Insel und das Meer", at Anrum tjener som eksempel på et ø-samfund i 17- og 1800-tallet. Læsere bliver altså ikke bare klog på Anrum, men også på datidens ø-samfund mere generelt.

Det er desuden forfatterens ambition, at bogen skal veksel mellem et strukturelt niveau, hvor de store sammenhænge bliver tydelige, og et akterniveau, hvor enkeltpersoners handling og ageren sættes ind i den ramme. Den tilgang præger bogens opbygning, hvor de første afsnit netop sætter fokus på den ramme, indenfor hvilken anrumernes liv udspillede sig. Først zoomes ind på den lille nordfrisiske ø i Vadehavet og scenen sættes gennem en introduktion til søens beliggenhed, geografi og natur samt politiske og administrative tilhørsforhold, befolkning, sprog mv.

Øens største erhverv; søfarten, behandles i et særskilt afsnit som omfatter karakteren af søens søfart – herunder bl.a. skibstyper, hvallangst og handelsfart. En af konklusionerne er her, at hver enkelt af de nordfrisiske øer udviklede deres egen søfartsprofil. Anrumsøfarten koncentrerede sig om narområdet i Vadehavet og i mindre omfang om handelsfart i Nord- og Østersøen og endnu spæddere i Middelhavet. Den meget omtalte hvalfangst deltog anrumerne også i, men slet ikke i samme omfang som søfolk fra For og Romo.

Sofarten påvirkede hjemmøsen på flere måder. Det var således karakteristisk for Amrum, og for vadehavserne i det hele taget, at som følge af mandens fravær pga. rejser blev det hjemlige landbrug overladt til kvinderne på øen og de hjemmearbejdende mænd. Ligeledes udviklede samfundet forskellige strategier til at løse problemstillinger, der udspandt sig fra sofarten. Eksempelvis kirkelige titularer til at genintegrere søfolk, der havde været underkådet slaveri i muslimske lande og derfor var konverteret til islam.

En anden måde, hvorpå sofarten påvirkede øen på var den strøm af røde penge, som søfolkene bragte med sig, som skyldtes, at søfolk betjales i kontanter. For som forfatteren forklarer, så var søfart et højt risikabelt erhverv, hvor det handlede om i de aktive år at opbygge så stor en formue som muligt, som man kunne leve af efterfølgende. Og forfatteren viser bl.a. på baggrund af søfolkens investeringsmønstre, hvor jord og ejendom var de mest attraktive investeringsobjekter, at søfartsamtødet på Amrum i bund og grund var en overbygning på et traditionelt landbrugssamfund (s. 347), hvor pensionerede søfolk returnerede til øen, hvor de levede af naturgrundlag gjorde det muligt at overleve på Amrum uden tilløbs af ressourcer udefra, og her blev sofarten Amrums speciale. I løbet af 1800-tallet mistede sofarten betydning og landbrugsdriften intensiveredes. Også i denne sammenhæng kaster forfatteren et blik på naboeerne og fastslår, at der var langt mindre landbrugsgrund jord til rådighed på Amrum sammenlignet med eksempelvis Føe, hvorfor det først var fremvæksten af turisme fra 1890'erne, der for alvor gav nye erhvervsmuligheder.

En væsentlig del af bogen er forfatterens undersøgelse af netværk. To kapitler er helliget søfolkernes netværk ude i verden, nemlig i de fremmede havne og på havet. En interessant pointe er her, at styrken i netværkene mellem de nordfrisiske øer hang sammen med hvilke tidevandsdyb i Vadehavet, der var sejlbare. Vadehavet er kendetegnet ved en tidevandsforskul på mellem 1,5 og 2 meter, så trafikken mellem øerne og fastlandet var helt afhængig af tidevandsdybernes placering. Således var netværkene stærkere mellem halligerne og Føe og tilsvarende mellem Føe og Amrum, hvorimod forbindelserne til øen Sild var svagere.

Disse netværk blev også dyrket i det fremmede. Når der skulle rekrutteres besætning især til mindre skibe, søgte kaptainerne primært fra hjemøen eller naboeøen. I det fremmede hjalp søfolkene fra samme område hinanden både i forhold til anbefalinger og også finansiel bistand. Netværkene slog stærkt igennem på mindre handelskibe, der sejlede langs Vestkysten, Nordøen eller Økøsoen, mens de var langt svagere på store skibe, der sejlede på Vestindien eller Sydamerika. Selvom kaptajnen var fra Amrum

eller Føe, så var det næppe muligt at rekruttere tilstrækkeligt med søfolk fra hjem- eller naboeøerne.

Netværket var også afgørende i forhold til at gøre karriere som sømand. Det kunne være gunstigt at sejle nogle ture med kaptajner, der ikke kom fra hjemøen, men gjorde man det konsekvent, havde man ikke et karrierefremnående netværk i ryggen.

Netværkene på land har også været under forfatterens lup med henblik på at identificere lokalsamfundets centrale personer – altså hvilke familier, der udgjorde den maritime overklasse. Men også her, så den sociale netværk på Amrum fungerede og ikke mindst, hvad de blev brugt til og hvordan dette ændrede sig over tid. Blindt konklusionerne er, at mens netværk i 1700-tallet overvejende blev brugt af mindrebedjære til at få adgang til kapital, så blev netværk i 1800-tallet brugt af de velhavende og socialt stærke til at placere deres kapital bedst muligt.

Netværk og slægtskab havde betydning for den enkelte sociale position. Forfatteren viser, hvorledes ikke alene ægteskaber og nedarvet jordsk gods spillede en rolle for næste generations sociale position og evne til at bibeholde den. Men også den ældre generations videregivelse af social kapital såsom relationer, netværk og viden om, hvordan man agerede hensigtsmæssigt i forhold til at drive forretning samt begik sig socialt var afgørende.

Men der var også faktorer, der kunne bevæge personer eller familier ned ad den sociale rangstige. Der spillede eksempelvis dødsfald på havet en ikke uvæsentlig rolle, hvorved risikoen ved søfarts erhverv bliver tydelig. Afslutningsvis behandler forfatteren især sættelsen af Amrum som søfartsamtødet i overgangen fra et faktisk eksisterende søfartsamtødet til i løbet af 1900-tallet primært at have turisme som erhverv. Her er kaptajnsgravstene fra søfartens blomstringstid blevet en vigtig brik i den lokale erindring om et samfund, der ikke længere findes.

Forfatteren demonstrerer hele bogen igennem stort overblik og enorm viden om tiden, Vadehavsområdet og søfart i det hele taget. Og han formår at krydre den store historie med enkeltpersoners historie og vise, hvorledes strukturerne her slog igennem – eller måske netop ikke gjorde. Forfatteren gør sig desuden megen umage for, at læseren kan følge skridtene i den omfattende undersøgelse. Derfor er bogen også en langsom bog og ingen *page turner*. Når det er sagt, så har Martin Rheinheimer i den grad præsteret et værk, som rummer en guldgrube af viden – især om Amrum, men også om søfart og vilkårene for ø-livet i Vadehavsområdet i al almindelighed.

Bogen er rigt illustreret og indeholder en omfattende kilde- og litteraturliste.

Anne Marie Overgaard

Vestergaard, Torben A.: (red.): *Kellinghusen – En flaskke og dens fajnere*. Årskrift XXIX, 2016
Museum Sønderjylland Cathrinestemide Tegværk, Cathrinestemides Vmner, 2016, 68 s.
 Museum Sønderjylland Cathrinestemide Tegværks årbog, XXIX, 2016. Inderholder to artikler, skrevet af bueholdsløst Hans-Georg Bluhm og Ulla Houkjær under den fælles overskrift: Kellinghusen – En flaskke og dens fjajner.

Meningsfulde på musset i Kellinghusen. Hans-Georg Bluhms artikel med titlen: "Fajnerer på Kellinghusen – Produkter, værker, afslægtede veje" er en oversættelse af hans artikel med samme titel fra 2006. Artiklen omhandler i realitet kort form hovedtrækene i Kellinghusen-fabrikernes forskningshistorie, efterfulgt af en meget kort gennemgang af fajnererproduktionens teknik og historie i Nordtyskland og især i Østersøområdet og Slesvig-Holsten. Derefter følger en gennemgang af de seks fajnererfabrikker, der eksisterede i byen Kellinghusen fra 1764 til 1860, fabrikernes varighed og deres ejere og sammenhængen personsmæssigt de seks fabrikkers imellem, hvor fem af fabrikkerne eksisterede samtidigt i et kortere tidsrum.

Bluhms gennemgang af forskellene mellem de enkelte værksleders størrelse og arbejdsorganisation er interessant, fordi den fortæller, hvordan tidlige fabrikkers som oftest mest lignede små håndværksvirksomheder med et meget lille antal medarbejdere, ofte ejernes familieremedlemmer. For de større af Kellinghusen-fabrikkerne gik det, at de i højere grad havde fabrikskarakter med fagopdelte medarbejdere. I 1809 var der Leks, i fabrik nr. to, øjet af Christian Heinrich E. Ceppel, foruden ejeren selv, en drejer, to malere, en kerambøjer, en indsætter og brænder, en medarbejder, der kløvede brænde og stødte glasur samt en daglejer, der pakkede og førte ud med varer, altså i alt otte personer.

I fabrik nr. seks, øjet af Hans Jacob Stemann, var medarbejderstaben ejeren (der var drejer), en drejer, hustruen og to stedsønner, hvis arbejdsopgaver ikke er specificeret, en maler, en brænder, en kerambøjer samt en fenseskard med høst og vogt, i alt ni personer. I både fabrik nr. to og nr. seks blev der brændt ler hver 14. dag. Hos Ceppel kunne der pr. brænding være mellem 150 og 160 dusin enkeltgenstande, hvilket betød 1800-1900 enkeltløle i hver brænding, et forsvænde højt tal.

Kellinghusen-fabrikernes produkter blev især afsat i det nære opland samt i det øvrige hertugdømme. Holsten samt i hertugdømmet Slesvig.

Hans-Georg Bluhm slutter sin artikel med to afsnit om Kellinghusen-fabrikernes produkters former og dekorationer, der ligger op ad tidligere gennemgange af Kellinghusen-fajnererne, samt et afsnit om de signaturer, der findes på en mindre del af de bevarede Kellinghusen-fajnerer. Sikkert

nævnte emne har især interesse for samlere af Kellinghusen-fajnerer og i prisafsættelsen på de enkelte stykker fajnerer i auktionshusene.

Museumsinspektør Ulla Houkjær, Designmuseum Danmark, har skrevet bogens anden artikel med titlen: "Kellinghusen-folkelige Østersøfajnerer". Ulla Houkjær, der har en meget grundig viden om østersøfajnerhistorie og har forfattet Designmuseets bestandskataloger om emnet, sætter Kellinghusen-fabrikernes produkter ind i den europæiske fajneretradition på en kort og forholdsvis tynde. Interessant er det her, at hun gør endeligt op med den tidligere danske forskningsstafifien, der afskædede de slesvig-holstenske fajnerer som en del af den tyske fajnererproduktion. Ulla Houkjær gør det med henvisning til den engelske forsker W. B. Honey, der i 1952 introducerede et nyt begreb i fajnerforskningen nemlig "Baltic roccoo". W. B. Honey mente, at fajnererne i området rundt om Østersøen, på trods af deres forskelligheder, havde/har så mange fælles træk, at betegnelsen Østersøfajnerer giver god mening. Denne betegnelse for de danske, de slesvig-holstenske- og de svenske fajnerer fra 1700- og 1800-tallet er siden blevet den almindeligt anvendte.

Ulla Houkjær besvarer i artiklen dernæst sit eget spørgsmål om, hvad betegnelsen Østersøfajnerer dækker. Dette ønskes i lys af, at mange af de personer, der arbejdede i fajnerfabrikkerne som formere, drejere og malere ofte rejste fra land til land og fra produktion til produktion medbragende deres kummen og inspiration fra stedet til stedet. Set samlet udmærker Østersøfajnererne sig ifølge Ulla Houkjær, ved at have "en særlig glansfuld, hvad næsten flodløst glasar, dekorationer i klare, rene farver og en fantastisk formgivning med usædvanlige skulpturelle elementer".

Blandt Østersøfajnererne udgør Kellinghusen-fajnererne en markant underkategori. Dette skyldes til dels, at fabrikkerne i Kellinghusen samlet overlevede alle de øvrige fabrikkers i Østersøregionen, med undtagelse af den svenske fabrik, Rörstrand, der eksisterer endnu af navn, men med i næsten 100 år, var, at man i tide begyndte at søge på landbefolkningen, hvis smag og værer man tilpassede sig i sit væsedbud, der tog sit udgangspunkt i en inspiration fra dansk folkeligt lertøj.

En anden årsag var nok også den, at ingen af Kellinghusen-fabrikkerne på noget tidspunkt beskæftigede sig med fajnerer, der blev muffelbrændt, hvilket betyder, at dekorationerne først blev påført den tinglyserede skarv, efter at genstanden havde været brændt to gange. Ved at dekorere genstandene efter anden brænding, kunne man udføre dekorationerne med større kunstnerisk finesse. Den sidste brænding måtte ske i en særlig form – en muffel – for at resultatet ikke blev ødelagt. På Kellinghusen-fabrikkerne anvendte man udelukkende to brændinger: Først en brænding ved 900

grader, derefter en overbeholdning med tinglasser, hvorpå man med hurtige og lette strek påførte de malte dekorationer direkte på den udrandede tinglasser. Derefter blev genstandene brændt anden og sidste gang, denne gang ved 1000 grader. Ved denne fremgangsmåde blev dekorationerne meget blege og lette, men især sparede man en kompliceret arbejdsgang og kunne producere billigere.

Ulla Hovskjær kommer i slutningen af sin artikel ind på hvilke besøger, der var til af de sidste Kallinghusens-fabrikker malet i 1854 og i 1860. Dele var fabriksfærdigt i hvidt og tyndt porcelæn, mens de andre blev et ret prisbilligt produkt, der fremstillede på mange fabrikker rundt om i Centraluropa, dels havde England udbyttet endnu billigere fajnere med transporthurtigheden i 1940'erne med en produktion, der fremstillede kopier af 1800-tallets Kallinghusens-fajnere, men som er tydeligt mærkede, så man ikke kan sælge dem som forfalskninger.

Den lille bog i artikler giver samlet set et let tilgængeligt og overskueligt billede af Kallinghusens-fajanceres historie, deres produktionsvilkår og udbredelse og sætter Kallinghusens-fajancerne ind i en europæisk og en dansk-svensk sammenhæng. Teksterne er ledsaget af mange illustrationer, der understreger og uddyber det skrevne, og man bliver hele vejen igennem både godt orienteret og underholdt. Et par korrekturspøbere i bogens første tekst burde være fåget i en sidste korrekturlæsning, men de kan ikke ødelægge helhedsindtrykket af bogen og dens emne.

Inger Lauridsen

Forfatterliste

Johannes Brin, dr.med., tidl. praktiserende læge, tilknyttet Studiecener for Sønderjyllands Historie ved Rigsarkivet Aabenraa, jbr@pc.dk

Jens Bruun, pastore emeritus i Løff Sogn, tlf. 30 62 07 15, e-mail: jens.wbruun@gmail.com

Helge Clausen, fhv. seniorforsker ved Statsbiblioteket, mag.art., ph.d., Dr.Hist. Eccl., Teglvangsvej 64, 8543 Hornslet, tlf. 86 99 63 54 / 23 28 63 54, clausen.helge@gmail.com

Per Ethelberg, museumsinspektør, ph. d., Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev, tlf. 73 52 34 62, per@museum-sonderjylland.dk

Morten Fink-Jensen, lektor, ph.d., Københavns Universitet, Saxo-Institutet, tlf. 35 34 60, mortenfink@ku.dk

Thomas Wagnør Brin, lektor, ph.d., Syddansk Universitet, Institut for Historie, tlf. 65 50 22 68, twr@is@sdudk

Lars N. Henningsen, dr.phil., tidl. Arkiv- og forskningsleder, tilknyttet Studiecenter for Sønderjyllands Historie ved Rigsarkivet Aabenraa, tlf. 74 62 76 17, lars.henningsen@gmail.com

Marianne Brink Asvig Iversen, cand.mag., adjunkt på Business College Syd, Sønderborg, tlf. 28 91 66 91, mbr@svigversen@hotmail.com.

Mikkel Leth Jespersen, museumsinspektør, ph. d., Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Aabenraa, tlf. 73 12 14 84, mlej@museum-sonderjylland.dk

Marianne Kristensen, historiker, cand. mag., Slotsgate 23, 1. tv. 6100 Haderslev, mariannekristensen@hotmail.com.

Inger Lauridsen, tidl. overinspektør ved Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Tønder, tlf. 30 74 86 12, ingerrfb@cloud.com

Christian de Fine Licht, tidligere søgopræst i Haderslev Domsogn, tlf. 73 48 55 42, Christian.licht@mail.com

Jens Lyster, dr. theol., h. c., tidligere søgopræst i Nøtmark på Als, Drosselvang 8, Broager, tlf. 35 11 41 07, M66bl 29 88 30 66, jenslyster@gmail.com

Per Grau Møller, lektor, lic.phil., Syddansk Universitet, Kartografisk Samling, Institut for Historie, tlf. 65 50 21 04, pgm@sd.u.dk

Mogens Rostgaard Nissen, arkiv- og forskningsleder, ph.d., Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, tlf. +49 46 18 697 190, mnr@dccb.dk

Jens E. Olesen, professor, Greifswald Universitet, Lehrstuhl für Nordische Geschichte, tlf.: +49 38 34 34 420 3330, olesen@uni-greifswald.de

Anne Marie Ovegaard, museumsinspektør, cand. mag., Museum Sønderjylland, tlf. 29 29 38 43, ovm@museum-sonderjylland.dk

Mikkel Venborg Pedersen, seniorforsker, ph.d. & dr.phil., Nationalmuseet, tlf. 41 20 62 52, mikkel@venborg.pedersen@natmus.dk

Leah Porse Rasmussen, historiker, cand.mag., MSc, Global Human Resource Management, leahporse@gmail.com

Kirsten Rykind-Eriksen, mag.art., kulturforsker og tidligere museumsinspektør på Vejle Museum, tlf. 40 26 54 89, rykind@bssyd.dk

Karsten Merrald Sørensen, arkivar, ph.d., Museerne i Fredericia, tlf. 72 10 69 70, karsten.sorensen@fredericia.dk

Jens Lei Wendel-Hansen, ph.d. i historie, tlf. 26 21 45 34, jens_wendel-hansen@hotmail.com

Arkiver, museer og forskningsinstitutioner 2016

Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe
Også arkiver for det tyske mindretal nød godt af ombygningerne i Haus Nord-slesvig i Ahrensma 2016. Med en ny opdeling af de gangareal blev det muligt at udvide arkivets bibliotek med 60 hyldemøbler. Tilgangen af bøger om Nord-slesvigs historie har i de senere år været glædeligt stor, også selvom vi ikke har kunnet tage mod alle tilbud, idet arkivet tematiske begrænsninger sig strengt til Nord-slesvigs historie og forskning.

Som følge af de nye ombygninger i det for-gangne år – skel nævnes arkivalierne fra kultrudkullet under Bindt Deutscher Nord-slesviger (BDN), som befinder sig uden for BDN's registrant. Det drejer sig om dokumenter fra 1980'erne til cirka 2012, herunder også kulturudvalgets protokoller. Fra tiden før findes materialer vedrørende kultur i BDN's registrering, men ikke nær så omfattende og samlet, som det er tilfældet for de nævnte cirka 25 år.

Som i de tidligere år var min foredragsvirksomhed både i Nord-slesvig og Slesvig-Holsten omfattende. I 2016 var mit foredrag om "Mødtage og forsørgelse af flygtninge i Danmark 1945-1949" særlig efterspurgt.

En større udgivelse i form af en publikation til Slesvig-Holstens Landesbeholdninger für Politische Bildung er gjort færdig; her gives et overblik over historie og samtid vedrørende mindretallene i Slesvig-Holsten – altså danskere, frisere, stiri og roma- og her til det tyske mindretal i Danmark. Jeg har været tilfældigt involveret i alle disse samarbejdsprojekter fra flere og mindre tilfælde. Et eksempel er Nord-slesvig og Slesvig-Holsten for et godt partnerskab og tilfældigt samarbejde.

Frank Lubowitz

Center for Grænseregionsforskning

I det første år efter oprettelsen af Center for Grænseregionsforskning har arbejdet med at vokse sammen med Institut for Statskundskab ved Syddansk Universitet haft prioritet. Det har været en konstruktiv proces fra begge parter, og på centeret ser alle nu frem til et voksende samarbejde.

Centerets medlemmer har deltaget i en række konferencer og arrangementer i ind- og udland. Der er grund til at fremhæve det tætte samarbejde med grænseregionsforskningen ved University of Eastern Finland i Joensuu. Det har blandt andet resulteret i en bevilling til tre nordiske workshops. Den første fandt sted i Joensuu i november. Et andet resultat er et projekt om byer med delte erindringer, som blev præsenteret på den internationale byhistoriske konference i Helsinki i august 2016. Centeret bidrager her med et projekt om Helsingborg.

I forbindelse med de seneste nedskæringer og omlægninger blev det besluttet at nedlægge kandidatuddannelsen i European Studies. Bachelor-uddannelsen er fortsat ramt af den såkaldte dimensionsreduktion, der lægger et loft på opbygget af nye studerende. Disse begrænsninger udgør en alvorlig indskrænkning i centerets muligheder inden for undervisning. Det er dog endelig lykkedes at få vedtaget en reform af bachelor-uddannelsen i European Studies. Den træder i kraft fra efteråret 2017. Uddannelsen vil styrke den europæiske profil og give de færdige bachelorer adgang til kandidatuddannelsen på statskundskab.

Tobias Hämin Wang-Sung, forsknings s.n ph.d.-afhandling i januar 2017.

Den 25. januar 2017 forsvarede Tobias Hämin Wang-Sung sin ph.d.-afhandling om ungdomskultur i de to mindretal efter Anden Verdenskrig. Afhandlingen bærer titlen *Beyond the border. A history of minority youth identities in the Danish-German border region, c. 1955-1971* og koster et nyt og anderledes bly på et stykke mindretalshistorie. Arbejdet fik mange roser med på vejen af et enigt bedømmelsesudvalg. Forsvaret var noget af et tillobsstykke og understregede, at Center for Grænseregionsforskning fortsat både er regionalt forankret og forpligtet på forskning i grænseregionen.

Søren Bo Frandsen

Daneverke Museum

I 2013 og 2014 gennemførte Museum Sønderjylland og de slesvig-holstenske landskabsarkæologiske forskningsinstitutioner et forskningsprojekt i samarbejde med Daneverke Museum.

Udgravningerne er de mest omfattende udgravninger i Danverkes voldsystem siden undersøgelsen i moterskytteriområdet gennem Slesvig i 1970'erne, og de har vist, at volden endnu engang er blevet betydelig ældre end hidtil antaget. Havde forskere i årtier antaget, at de ældste volde måtte være anlagt omkring år 700 f. Kr., så har C-14 dateringer nu afsløret, at de første volde blev opført i sidste halvdel af 400-tallet. Men også opdagelsen af en port i volden og den store kampstensmur fra 700-tallet hører ligesom begyndelsen til Valdemar den Stores teglstenmur til de nye landvindinger i Danverke-forskningen.

Daneverke Museum, der er placeret umiddelbart op ad porten gennem Daneverke, er det eneste sted, hvor Danverkes historie bliver formidlet i samlet form. Dole af udstillingen er efterhånden mere end 25 år gammel, og med de nye forskningsresultater er det blevet mere end tydeligt, at den hverken modsvarer moderne krav til en udstilling eller formidler den aktuelle viden om Danverke i museumskvalitet. Derfor er der gennemført en række tiltag til at etablere en ny udstilling i den forbindelse. I den forbindelse er der fokus på voldanlæggets funktion som "Danmarks" sydgrænse skal først og fremmest være en langere tilbage i historien og sættes i forbindelse med angleres, jydernes og danneres konflikter. Det lægger op til, at hele Sønderjyllands historie bør inddrages langt mere i formidlingen af Danverkes historie, end det er tilfældet i dag.

Udviklingen af udstillingen vil bygge på det tætte samarbejde, der er opstået mellem Daneverke Museum, Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev og det slesvig-holstenske Archäologisches Landesamt, der sammen har forestået udgravningerne i volden.

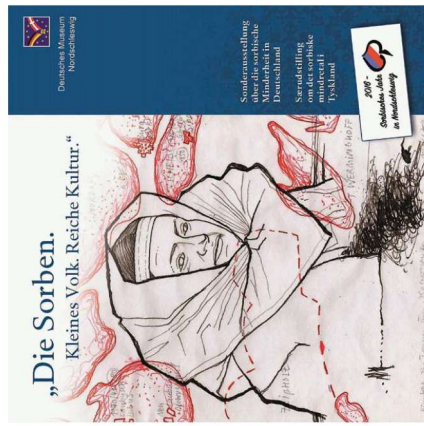
Folketingets Sydslesvigudvalg har velvilligt allerede bevillet den første million kroner til projektet. De bevilgede midler dækker dog ikke behovet for økonomisk støtte, og der arbejdes fortsat med at finde de nødvendige midler til at kunne gennemføre udstillingsprojektet. Daneverke Museum håber, at den nye udstilling kan sat færdig til 2020.

Nis Hardt

Deutsches Museum Nordschleswig

Deutsches Museum Nordschleswig kan se tilbage på året 2016 med tilfredshed. Både med hensyn til besøgstallet og antallet af gruppebesøg, nyhvervelserne, aktiviteterne samt årets højdepunkt – serudstillingen "Die Sorben. Kleines Land. Reiche Kultur." – gik året, som man kunne ønske det. Udstillingen kom i stand i et samarbejde med Sorbisches Museum i Bautzen og præsenterede et tværsnit af sorbernes historie, kultur og traditioner. Ideen bag udstillingen var den, at tyske nordschlesvigere skulle beskæftige sig med et andet mindretal, opdatere forskelle og ligheder og på den baggrund reflektere over deres egen identitet og deres eget mindretal. For de danske gæster var udstillingen en mulighed for at udtvide deres forudsviden om mindretalstyper i det dansk-tyske grænseland med sorberne og den gemmen opleve, at mindretal ikke kun er et begreb, men også en levende kultur.

Blandt aktiviteterne skal især to arrangementer fremhæves. Som den første blev der i samarbejde med Deutscher Jugendverband für Nordschleswig afvik-

let en historisk cykeltur langs vestkysten. Under den næsten fire timer lange cykeltur ad ruten Tønder-Ubjerg-Aventof-Rudbøl-Nørremølle-Højer-Galle-huse-Tønder, blev der i pauserne fortalt små historiske fortællinger og givet oplysninger om omgivelserne. Turen blev så godt modtaget, at der er planlagt en ny tur for 2017. Dernæst kunne vi på Deutsches Museum Nordschleswig for første gang afholde en museal kvejsquiz. I en køjpejtemønstre med livemusik skulde deltagerne besvare 40 spørgsmål og opgaver om den nordschlesvigske historie og grænseregionen. Selv om deltagertallet var beskeden, så var afstemningen succes for både deltagere og museum.

Derudover blev der i 2016 afviklet en lille stigning i besøgstallet. Som tidligere år blev der i 2016 besøgt 20.000 personer i museet. Selv om denne stigning er glædelig, så skulle vi på længere sigt gerne nå et besøgstal på de 1.500. Særligt positive er mangfoldigheden blandt gæsterne. Sålædes havde vi blandt andet besøg af studentegrupper, efterskolelever og familier fra begge sider af grænsen.

Særligt glædeligt er også den stadige strøm af nye udstillingsgenstande til museet. Blandt andet har vi i vores samling kunnet optage nogle museums-genstande efter Gerhard Prahll, deriblandt også nogle genstande, der har tilhørt hans far, Friedrich Prahll. Sidstnævnte spillede en større rolle i det tyske mindretals historie som medlem af Haderslevkredsen.

Endvidere fandt flere genstande fra tyske flygtninge vej til museet, heriblandt en lidenmelvær ryggesæk og noget kogegrej, formønting fra resterne af et tysk fly. Spændende var også nyhvervelsen af et maleri af Anton Nissen, far til A.G. Nissen. Maleriet viser et rømtønt gæddebillede, som blev malet af Anton Johann Nissen (18.11.1867-25.9.1934) sandsynligvis omkring 1920. På baggrund af ve-

res efterforskning er vi kommet frem til, at gadebilledet forestiller Bonhusvej i Alhør. Bygningen i forgrunden er formentlig et gammelt bonhus, som findes den dag i dag og anvendes som bolig. Knappeplan på tidligere dirskte ved vejen og gav den vejanvendelige mulighed for at kontrollere vejen til begge sider og dermed inkludere vejvognene. Ifølge Bygnings- og Boligregisteret blev huset bygget 1886.

Et højdepunkt blandt de nye udstillingsgenstande er korset fra Commission Internationale de Survivance Pfléssette, Slesvig 1851 fra 2011. Ved hjælp af det korset er det muligt at se på de gamle fotografier og genstande. Det er et altså bestik som et afskildt og viser Nord-, Møllens- og dele af Slesvigs. Sammenlagt bliver det til et kort på cirka 3,80 x 3,80 meter. Det stammer fra boet efter en af kommissionens medarbejdere.

Hauke Grell

Deutsches Schulmuseum Nordschleswig

I begyndelsen af 2017 vil vi kunne præsentere vore gæster for et helt nyt udstillingsmateriale på det sted, hvor det gamle kontor lå. Indholdsmæssigt vil rummet beskæftige sig med den nye start på det tysk-nordslesvigske skolevæsen efter 1945. Året 2016 blev derfor brugt til at renovere, klargøre udstillingsmonter og foretage udvælgelsen af udstillingsgenstande. En stor del af indholdet skulle først sættes sammen på ny og gennemarbejdes. Vi håber, at det arbejde der er lagt heri, kan bringe gæsterne et nyt interessant aspekt.

I efteråret 2016 modtog vi enkelte udstillingsgenstande fra Dansk Skolemuseums samling, som at økonomiske grunde blev lukket i 2009. Da der ikke var

nogen udsigt til genhåning, fik interesserede museer lejlighed til at udvælge genstande og integrere dem i deres egne samlinger. Her ses et par eksempler.

En anden nyforhåvelse er en murske, som blev brugt ved grundstenudlægningen ved Ludwig-Andreas-Schule i Jønder. I murskeen er følgende indgraveret: "Gebraucht bei der Grundsteinlegung der deutschen Privatschule Jønder am 21. März 1953 durch den Bundesstabsadjutanten Dr. Ederer".

Ved den ny start for det tysk-nordslesvigske skolevæsen manglede der stort set alt. Den tidligere skoleinspektør Fredrik Christensen fandt det derfor nødvendigt selv at udgåve tyske læsehefter. De fik navnet Nis Puk efter en eventyrtitel, der hovedsageligt er kendt i vores grænseegn. Den foreliggende trykplade viser tegningen af en bedstemor med sit børnebarn.

Selvom besøgstallet endnu ikke er tilfredsstillende, så registrerede vi dog en stigning i forhold til året før. Hertil har især besøg af skoleklasser og grupper af børnehavsbørn bidraget. Med en opmuntrende regelmæssighed får vi også besøg af grupper fra Højskolen Østersøen. Noget særligt var et besøg af foreningen "Deutscher Lehrer im Ausland".

Hanne Grella

Forskningsafdelingen (FA) og Den Slesvigske Samling (DSS)

ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Gennem de seneste år er DSS og FA rykket tættere sammen, og nu flytter afdelingerne også sammen i fælles lokaler. Organisationsrisik er FA også frem over en selvstændig afdeling, mens DSS er en del af biblioteket. Men det ryttelærende forskningsudvalg omfatter begge afdelinger.

Inden for det seneste år har vi indgået en aftale om forsknings- og biblioteks-samarbejde med European Center for Minority Issues (ECMI), der blandt andet har til formål at styrke samarbejdet mellem DSS og FA på det europæiske Centralbibliotek. Vi har også indgået et tætnet forsknings- og biblioteks-samarbejde med Nordfrisisk Institut. Endelig har vi indgået en samarbejdsaftale med Institut for historie ved Syddansk Universitet om, at deres studerende har mulighed for at komme i praktik hos DSS og FA. Disse praktiktaller kan samtidig kombineres med, at de studerende skriver specialer og andre større opgaver baseret på materiale fra DSS og FA. Vi er i gang med at lave en lignende aftale med Aarhus Universitet.

Disse samarbejder hænger blandt andet sammen med, at DSS i 2017 har afsluttet et trængt projekt om at omdanne samlingen til et forskningsbibliotek. Afslutningen blev markeret med en presentation af forskningsbiblioteket d. 27. april 2017.

Publikationer og forskning

I foråret 2017 udkom Klaus Tolstrup Petersens biografi "Gustav Johannsen – og moderniseringen af dansketiden i Sønderjylland" om den dansksindede politiker, redaktør, biblioteksgrundlægger med mere, Gustav Johannsen.

Merete Bo Thomsen er ved at afslutte sit ph.d.-projekt om "Danskhed og dansksindede i de sydslesvigske landdistrikter" i mellemkrigsperioden, og af-handlingen forventes indleveret til bedømmelse i efteråret 2017. Rehjan Bønhøj er i gang med sit ph.d.-projekt om det danske mindretals selvforståelse. I løbet af foråret 2017 har han gennemført sin spøgesskemaundersøgelse, hvor der gik ud på at undersøge, hvordan man som dansker i Sønderjylland oplever sig selv. I gang med at skrive en biografi om Karl Otto Meyer, og bogen forventes at udkomme i løbet af 2018.

DSS udgiver i efteråret 2017 en antologi med bidrag fra danske og tyske historikere om Slesvigs forbindelse til danske og tyske kolonier. Antologien er en del af projektet "Sønderjylland-Schleswig. Kolonial", der er et samarbejde med Sønderjysk Museum og Museer, Sønderjylland/Kulturstiftelsen og Sønderjysk Museum i Ribe.

I løbet af 2016 udgav Jesper Thestrup Herndlérssens artikel "Side om side i det kommende Europa. København, Bonn erklæringerne og Vestrysklands optagelse i NATO" og Mogens Rostgaard Nissens artikel "Slesvigland – en knast i forholdet mellem flertal og mindretal i Sydslesvig omkring 1980" i Sønderjyske Årbøger. Sidstnævntes artikel "Demokrati uden demokrater. Skolesagen med Karl Otto Meyer 1952-1954" udkom i festskrift til John T. Lauridsen, "Kildekunst". Endelig har Mogens Rostgaard Nissen udgivet et par mindre artikler: "Før og Sild – to nordfrisiske turisæter" i Sønderjysk Månedsskrift og "En ulv i fåreklæder?" – sagen om Karl Wolff" i tidsskriftet Rubicon.

Arkiv

Der er fortsat stor søgning på arkivportalen arkiv.dk. Gennem det seneste år har der været et nogenlunde stabilt antal på omkring 2.000 besøgende om måneden. Den positive konsekvens heraf er, at antallet af brugere, der kontakter os på Facebook, er steget betydeligt. I løbet af 2016 var der omkring 70.000 til de to sider. Ved udgangen af 2016 var der indsendt omkring 44.000 arkivbilleder på arkivet, kort mm. I 2016 modtog arkivet 44 afleveringer, som fylder 83 hyldemeter. Desuden er der afleveret 3288 fotos, 112 kassettebånd og 57 VHS bånd. Blandt de største afleveringer kan nævnes et meget omfattende arkiv fra SSW's landdagsgruppe; materiale fra Sprogforeningen i Sydslesvig; Andreas Graus arkiv samt den danske menighed i Slesvigs arkiv. Igen i år har vi også modtaget en række bogdonationer til Den Slesvigske Samling, hvilket vi er yderst taknemmelige for.

Formidling

Medarbejderne i de to afdelinger har i løbet af det seneste år holdt 20-25 foredrag i Sydslesvig og i Danmark om emner relateret til det danske mindretals historie; til Sønderjyllands historie og til dansk-tysk historie, ligesom vi har taget imod og holdt oplæg for en række forskellige besøgsgrupper fra Danmark og Slesvig-Holsten. Desuden skriver vi regelmæssigt artikler til og kronikker i Fyensborg Avis. Martin Bo Norregård skriver en månedlig artikel om dansk-

sindede soldater under Første Verdenskrig, og Mogens Rossgaard Nissen skriver hver måned en kronik om Karl Otto Meyer.

Martin Bo Nørregaard er desuden ved at afslutte arbejdet på den ny formidlingsplatform sydslesvighistorie.dk. På siden præsenteres materialet fra Arkivet ved Dansk Centralbibliothek på en ny og lettilgængelig måde, ligesom der udvikles ti forskellige historiske temaområder med tilhørende undervisningsmateriale. Desuden er vi i samarbejde med Skoleforeningen i gang med at udvikle to e-bøger rettet mod undervisningen i 4.-6. klasse i dansk og historie, hvor indholdet i vid udstrækning er baseret på materiale fra Arkivet. I løbet af 2017 afslutter vi desuden et andet projekt sammen med Skoleforeningen, hvor vi i samarbejde med danske forfattere og illustratører udgiver tre børnebøger, der belyser det danske sydslesvigske historiske kulturlandskab.

Den 12. og 13. juni 2016 blev der afholdt et møde for den største danske tryk-slagte-forskende, hvor slægtsforskningen, der arbejder med slægtsforskning, samt for at møde foreninger og institutioner, der arbejder med slægtsforskning, samt for at netværke med andre slægtsforskere. Der deltog omkring 400 mennesker i arrangementet. I forbindelse med Forskningsdagen holdt FA igen i år et arrangement for gymnasieelever fra Duborg-Skolen og A. P. Møller-Skolen, og i år var temaet "national identitet".

Den 25.-26. marts 2017 deltog FA og DES i Historiske Dage i København. Som sidste år deltog vi i en fælles sønderjysk stand sammen med Museum Sønderjylland, Arkivet i Haderslev og Historisk Samfund for Sønderjylland. På standen kunne man blandt andet lave stenøks, prøve at knappe, købe bøger, opleve reformationen i Haderslev og få smagsprøver på sønderjysk spæggelse og tom fra Flensborg. Arrangementet var en stor succes med besøgstal på over 9.000 besøgende.

Mogens Rossgaard Nissen og Klavs Tolstrup Petersen

Frostvejløjrens Museum 2016

Besøgstal

Museet har i 2016 haft 33.276 gæster mod 46.212 i 2015. Den kraftige tilbagegang på hele 28 % synes enydigt at kunne forklares med, at Nationalmuseet pr. 1. juli gendelførte entredning. Ser man nemlig isoleret på perioden frem til den 1. juli havde museet 19.004 gæster mod 17.952 året før, altså en fremgang på 5,9 %. I perioden 1. juli til 1. december, derimod, var der en tilbagegang på 49,5 %, idet besøgstallet faldt fra 28.260 til 14.272.

Museet har naturligvis, at den markante tilbagegang vil være af forbigående karakter, altså at der er tale om, at publikum forbigående reagerer mod at have museet, hvad man betragter som en hvedvunden retting.

Antallet af fondsbesatte arrangementer i form af foredrag og omvisninger for grupper var i 2016 230 mod 142 i 2015, altså næsten dobbelt så mange. En stor del af arrangementerne var omvisninger i museets udstilling, og det betyder, at omvisningerne er i gennemsnit mere end dobbelt så mange som tidligere. Derfor

ville man tænkeligt have kunnet konstatere en større tilbagegang i antallet af arrangementer, såfremt de havde været forbundet med entredning.

Udstillinger

I sommeren 2016 returnerede Den Hvide Bus til museet efter at have været udlånt til Nationalmuseets store særudstilling om De Hvide Busser i Egmont-hallen. Særudstillingen, som blev særdeles velbesøgt, var blevet forlænget til og med påskeen 2016. Takket være donationer fra Frihedsmuseets Vomers Fond og Sportgoods-Fonden kunne Den Hvide Bus reetableres i museet i en fornyet sammenhæng, hvor dele af særudstillingen i Egmont-hallen, især AV-absoluet, blev overført til den nye udstilling i Frostvejløjen. Det er museets håb, at yderligere dele af den særudstilling kan overføres til museets nye udstilling, men det vil kræve en udvælgelse af museets fysiske rammer.

Formidling, forskning, publicering og andet

Museumsinspektør Dennis Larsen holdt i 2016 otte eksterne foredrag, primært med afsæt i sine publikationer om danskerne SS-heneste. Overinspektør Henrik Skov Kristensen holdt 33 foredrag. Emnerne varierede, men tog hovedsageligt udgangspunkt i egen forskning og egne publikationer over årene. De 230 indtægtene foredrag og omvisninger blev også i 2016 primært varetaget af Marianne Krøger og Bent Hansen, som især i forbindelse med en række teaterforestill-

De to kommandanter Højgård og Schriener ved hovedbygningen i Politzgrøftmønstret. Billedet er sandsynligvis taget i forbindelse med Schrieners afslutning af Højgård i december 1944. Foto: Frostvejløjrens Museum.

linger i Frøsløvejrens Efterskole ydede en stor indsats. Forestillingen *Det Blå Tid*, skrevet af Hege Tøkke og opført af Syddjurs Efterskoler, er inspireret af kze-fangenskab og redningen med de Hvide Busser. De mange tilføjede skole-elever fik i tilføjning til forestillingen en omvisning i Frøsløvejrens Museum. Både Dennis Larsen og Henrik Skov Kristensen har i samarbejde med den øvrige indholdsgruppe fra Krig og Besættelse leveret bidrag til den kommende udstilling på det reablerede Frihøjsmuseum.

For Statsvokaturet gennemgik Dennis Larsen i 2016 arkivmateriale vedrørende en tidligere, nulevende, dansk SS-soldat med henblik på at rejse en eventuel strafansvar mod denne for krigsforbrydelser under 2. verdenskrig. Henrik Skov Kristensen har i 2016 indsamlet og bearbejdet kildemateriale med henblik på en udgivelse af *Grønningmands åbnede øjne* om den danske krigsforbryder Helge Tøkke. Tøkke blev dømt i *Støvhuset i Frøsløvejren*. Han har erholdt medbraget ved produktionen af Tommy Haralds udsendelseskrælle på fire. *Estes Pølse*, som blev sendt på TV2 Nord, ligesom han har søgt til rådighed for medier og kolleger i faglige spørgsmål. Han har endelig fungeret som beskikket censor i historie ved landets universiteter og som fagallebedommer af videnskabelige artikler.

Henrik Skov Kristensen publicerede i 2016 følgende skriftlige arbejder: "Loyalitet under pres? BDN-formand Hans Schmidt-Oxhalls tale på 'den tyske dag' i 1955" i *Kildeskift*. "Historiske & kulturhistoriske studier. *Festskrift til John T. Lauridsen*. Red. af Sofie Lene Bak m.fl. Det Kongelige Bibliotek 2016, 2, s. 517-555.

"De Hvide Busser – en udstilling om medborgerskab" (sammen med Mette Bortz) i *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2016, s. 288-301.

"De medicinske forhold i Frøsløv- og Fårhuslejren" i *Dansk Medicinhistorisk Årbog* 2016, s. 197-198.

"De danske og tyske krigsforbrydere i Nordtyskland og Danmark" i *Den danske danske Bettonssktion für KZ-Häftlinge im Frühjahr 1945* i *Grønningmands åbnede øjne* 1/2016, s. 23-44.

"Livet i Kz-lejren" i *Nyt fra Frøsløvejren* marts 2016, nr. 99, s. 6-12.

"Besættelsen 1940-45 i sønderjysk perspektiv" på *www.danmarksfortiden.dk*, "Under Sandet", filmmanuskript i *Tidloven* nr. 2, februar 2016, s. 35-37.

Håndbøger om Frøsløvejren

I erkendelse af at besøgsoplevelsen i Frøsløvejren kan styrkes, indledte Nationalmuseet og Aabenraa Kommune i 2015 et samarbejde om at udarbejde en ny såkaldt "håndbøger" for Frøsløvejren. Planen sigter på at tilgodese Frøsløvejrens Museums ønske om at styrke stedsens autenticitet som fangelejr og at skabe en større kronologisk og tematisk klarhed på lejrområdet – samtidig med at bør eksempel Frøsløvejrens Efterskoles behov for udfoldelse tilgodeses. Anstretningen munde i 2016 ud i en konkret og detaljeret plan, som er udfordrende og kræver såvel store omkalfninger som investeringer.

Henrik Skov Kristensen, overinspektør

Museum Sønderjylland

Jævnt årshæftningen for 2015 blev der konstateret en række væsentlige udfordringer for Museum Sønderjylland efter knap 10 år som et af landets største, efterlysende museer. Både Slots- og Kulturstyrelsens kvalitetsvurdering og offentligende en rapport fra BDO pegede på væsentlige opmærksomheds-punkter og behovet for at sikre Museum Sønderjylland en rationel udnyttelse af ressourcerne og for at øge og forbedre inklusion på flere områder, særligt museets magtansvaringsforhold, formidling, besøgstal og indbygning. Statslige besparelser medførte yderligere, at tilskuddet til statsmærkede museer vil falde med 2,2 % årligt over perioden 2016-2019 og dermed sætte museets økonomi under pres.

2016 har besøgstal haft fokus på at adressere netop disse forhold. Tilhørsforholdene er blevet fokuseret på at sikre et bedre besøgsforhold. Besøgstalene i de enkelte museer er blevet sammenlignet med museer i andre museer. Besøgstalene i de enkelte museer er blevet sammenlignet med museer i andre museer. Besøgstalene i de enkelte museer er blevet sammenlignet med museer i andre museer.

Hjemslet Ouldrupark, Jacob Michalsens Cård, Sløjsgade, Vognsamling, Ehlers Løngsøgaard og Haderslev Bymuseum. Museets arbejde kan derfor målttes færre lokaliteter. Udskejlserne sker løbende og vil være afsluttet primo 2018.

December 2016 tiltrådte museets nye direktør, Henrik Hamov, der kom fra en stilling som direktør for Danmarks Jerbanemuseum. Rekrutteringsprocessen har i væsentlig grad rettet sig mod at finde en kandidat, der skal gennemføre en omorganisering af museet med fokus på at skabe et museum.

Museum Sønderjyllands økonomi og drift skal tilpasses de gældende vilkår blandt museer og kulturinstitutioner med fokus på høj kvalitet i museumsarbejdet, mens der på samme tid anlægges en kommerciel vinkel på museumsdriften. Det forventes, at centralisering af en række driftsmæssige funktioner kan frigøre ressourcer inden for de givne økonomiske rammer, men at museets udvikling i øvrigt i væsentlig grad skal baseres på en løbende indtjening.

Udfordringen er at finde en måde at udnytte de økonomiske rammer på en måde, der sikrer en høj kvalitet i museets arbejde. Det betyder, at museet skal være i stand til at tiltrække besøgende og kvaliteten i museets arbejde. Det betyder, at museet skal være i stand til at tiltrække besøgende og kvaliteten i museets arbejde. Det betyder, at museet skal være i stand til at tiltrække besøgende og kvaliteten i museets arbejde.

Aabenraa Kommune til rådighed for projekter og at påbegynde arbejdet med at udarbejde byggeprogram samt forbedre finansieringsmodeller for realisering af et tidsvarende magasin.

Museum Sønderjyllands samlede besøgstal (uden Historiecenter Dybbøl og Dybbøl Mølle) udgjorde i 2016 171.294 mod 172.592 i 2015. Museum Sønderjylland havde også i 2016 et særdeles højt aktivitetsniveau med i alt 21.579 gæster til foredrag og omvisninger. Dette tal er ikke medregnet i det samlede besøgstal.

Museets nye strategi og handlingsplan, der vil rumme udviklingsplaner og segmentering af målgrupper for alle museets besøgssteder, ventes vedtaget af bestyrelsen i 2017, ligesom der er afsat midler til ansættelse af en PR- og markedsføringskoordinator.

Museets ledelse og bestyrelsen vil have et stærkt fokus på besøgstal og ertrænderer under de kommende års udvikling af museet og dets tilfald til gæsterne, men vil i øvrigt med en ny strategi og handlingsplan udsukke vejen

Bewaring

Arkeologi Haderslev har ikke væsentlige udfordringer med bevaring af arkeologiske genstande. Der bliver foretaget løbende kontrol, og afdelingen er meget langt med at flytte alle metalgenstande ind i et særligt rum til opbevaring af metal.

I 2016 fortsattes sammen med de øvrige afdelinger i Museum Sønderjylland arbejdet med at udfærdige en værdfredningsplan for samlingerne. En færdig plan vil forelægges i 2017.

Den arkeologiske virksomhed

Arkeologi Haderslev foretog i 2016 i alt 93 arkeologiske undersøgelser. Heraf var 65 prøvegravninger og 28 udgravninger. Af disse arkeologiske undersøgelser blev 19 afgrænset af de lokale myndigheder som lovpligtige bygherrer. Dog er 19 af de 65 prøvegravninger såkaldte "minire" prøvegravninger, der betales af museet selv.

Afdelingen har i 2016 afgivet 317 beringsvar til lokalplaner, byggesagsudgaver og mange andre typer af sager, der involverer anlægsarbejde under overfladeniveau. Det samlede antal af sager, der har været vurderet i løbet af året er stadig svagt stigende i forhold til årene under krisen. Det er langt over 6000 sager, der passerer museet årligt med henblik på at vurdere, om jordfaste forudsninger kan blive ekkolagt ved anlægsarbejder.

For enden af regnbuen? Et udsnit af den store bebyggelse ved Viggo Carstensenvej uden for Haderslev. Bebyggelsen stammer fra yngre romertid og ældre germansk jernalder, datet mellem 300 og 500 e.Kr. Foto: Pernille Kruse, Museum Sønderjylland.

Afdelingen har over årene haft et betydeligt beredningsforselslab, opstået som følge af et meget stort antal arkeologiske undersøgelser inden for ganske få år. Ved årsskiftet 2016/17 resterede der endnu ikke afleverede beretninger, som det ville være ønsket 60 arbejdsuger at færdigskrive. Beredningsforselslabet vil være afviklet ved udgangen af 2017.

I 2016 fortsatte den systematiske uopladning af de skrevne beretninger på Historisk Atlas. Samtidigt lægges beretningerne naturfagligt også på Fund & Fortidsminder, så de er tilgængelige for kolleger.

I løbet af 2016 kom administrationen af danefælovgivningen til at fylde mere og mere i afdelingens dagligdag. Antallet af personer, der afsøger jorden i det sønderjyske er stærkt stigende. Museet forsøger at følge med så godt, det er muligt, men der er ikke ressourcer til at håndtere de mange genstande så hurtigt, som det ønskes. Særligt i forbindelse med udgravninger på et par år af Nationalmuseet trykkes, at der går en rum tid, inden en finder får et vide, om et fund bliver erklæret som danske.

Afdelingen varetager på vegne af Sløvs- og Kulturstyrelsen tilsynet med fredede fortidsminder og beskyttede stens- og jordluger i de fire sønderjyske kommuner og Kolding Kommune. Således også i 2016, hvor omfanget af tilsynet og dermed det tilknyttede tilskud til opgavens løsning fra styrelsen atter blev mindre. Afdelingen er fortsat på trods af den forringede økonomi, positivt indstillet over for at varetage arbejdet. I 2016 afsluttedes gennemgangen

I den ligefte undergrund sydvest for Starup Kirke afviklede en velbevaret brønd op. Brønden er en isoleret tønde, der er fremskilt i Lilleck eller deromkring i tiden 1250-1250. Foto: Anders Hærnig, Museum Sønderjylland.

af alle syvlinge anlæg fra Sikringsstilling Nord med henblik på at foretage en frendningsbeskrivelse af de bevarede dele af dette enestående forsvarsanlæg fra 1. Verdenskrig.

I 2016 publiceredes to monogramer samt 10 artikler, heraf tre i internationale og syv i danske tidsskrifter. I det tidlige forår udkom bogen *Haderslev – et købstad bliver til* om udgravningerne ved Starup Kirke og ved Møllestrømmen i Haderslev. Udgravningerne blev fremlagt af Tenna Kristensen og Anders Hartvig. Desuden blev det i denne bog også muligt at publicere nye undersøgelser af henholdsvis Starup Kirke, ved Thomas Bertelsen fra Nationalmuseet og Haderslevskirken ved Anton Engliert fra Vikingeskibsmuseet.

Nogle måneder senere udkom Henrik Ollendatters engelsksprogede afhandling *Anglo-Danish Iron Age: From Jutland to Jutland*. Bogen behandler en gravplads i Haderslev og et stort antal andre gravpladser i området. Bogen er et specielt bogen udtryk, som det sædvanlige, og som det sædvanlige, er tegnet af forfatteren i sort-hvidt andet ved, at alle tekster samt gaver er tegnet af forfatteren i sort-hvidt strek.

Endelig fortsattes forskningsprojektet om Daneverkse i et samarbejde med Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein, der blev indledt i 2015. Projektet er udspunget af de udgravninger på Daneverkes hovedvold og porten gennem volden, som de to institutioner gennemførte i fællesskab i 2013 og 2014. Til at bearbejde denne udgravning videnskabeligt og sammenholde resultaterne med ældre udgravninger har Augustinus Fondens ydet et forment bidrag. Projektet vil komme til at løbe i endnu et par år og afsluttes med en publikation.

Sønderjyllands historie (Sønderborg Slot og Institut for Sønderjysk Lokalhistorie)

Indledning

Afslutningen iværksatte i 2016 mere omfattende indsamlinger af genstande fra tiden efter 1920. Knyttet til den kommende store udstilling om Sønderjylland efter 1920 og med fokus på de genstande, billeder og film, der knytter sig til Sønderjyllands særlige historie eller til særlige regionale forhold i øvrigt. Der er indsamlet inden for emner som grænse, grænsebevogtning og grænsehandel, de særlige forhold i grænselandet før og under besættelsen, dialekt samt sportsklubber og sportsudøvere, som ses som markører for det sønderjyske. Ud over det er samlingerne om Første Verdenskrig fortsat suppleret med breve, dokumenter og billeder.

ISL har modtaget store fotosamlinger fra Rødding og Danebod højskoler.

Bearbejning og registrering

Der er især arbejdet med de indkomne genstande, og derudover er registreringerne af dele af samlingerne revideret. Blandt andet er der arbejdet med dele af håndværkssamlingen i forbindelse med en samlet gennemgang af denne gruppe i hele museet.

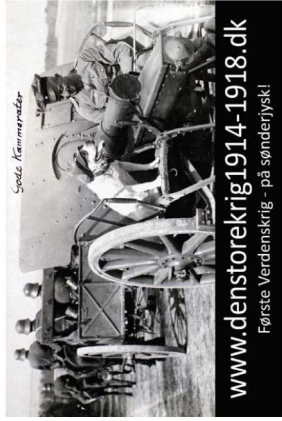
ISL har øget antallet af tilgængelige billeder på Sønderjyske Billeder med cirka 12.000, så der nu er offentliggjort over 60.000 billeder, som samtidig er registreret og scannet, så de også bevares digitalt.

En omfattende rengøring af magasinerne er igangsat. I den anledning bliver store dele af samlingerne rengjort og ompakket. Et mindre antal genstande er konserveret, heriblandt en del genstande fra slottets middelalderhistorie og en pragtfuld broderet fane fra soldaterforeningen for det preussiske regiment 86, der havde kaserne på slottet i kejsertiden.

Fremstilling

Det centrale fokuspunkt har været formyelse af de fleste udstillinger på Sønderborg Slot. I Februar åbnede to små rum i lukningstid til forudligningen om Tjenestegæster i Danmarks Historie. I maj og juni 2016 blev der afholdt to møder, næst det sidste rum fokuserer på de to generationer af skatens Dinesen, der gjorde sig gældende i de to slævtske krige – henholdsvis Karen Blivens farfar og far A.W. og Wilhelm Dinesen.

En større sætning er en gennemgribende formyelse af rummet, som fortæller om slottets egen historie. Der er udarbejdet informationsavler og monterer, og som nyt midtpunkt er der en stor interaktiv skærm, hvor man kan gå på opdagelse i slottet i 1600-tallet i en slags teguefilm. Udstillingen trækker historien

www.denstorekrig1914-1918.dk

Første Verdenskrig – på sønderjysk!

Museet Sønderjyllands on-line fremstilling af Første Verdenskrig er en stor succes. Ved udgangen af 2016 har hjemmesiden passeret 1,6 millioner sidetsvisninger. I august 2016 blev der sat ny rekord med 83.439 sidetsvisninger på én måned. Den tilhørende Facebook-side er nu mere end 5.000 følgere, den mest populære af alle Museet Sønderjyllands Facebooksider.

Blandt de øvrige formidlingsarrangementer kan nævnes Jonfru Fanny-forestillingerne på museet, maritime byvandring og rundvisninger, de populære borearrangementer "Prinsuge" og "Nat på museet", en række interne og eksterne foredrag samt deltagelse i havnefesten "Kongelig Classic".

Stefanie Robl deltog som Museum Sønderjyllands repræsentant i Interreg-projektet NORDMUS, som har til formål at forbedre samarbejdet mellem danske og tyske museer.

Publikationer

Mikkel Leth Jespersen (red.): *Sålsbysgmestren Niels Jacobsens erindringer og brevbog 1762E-1868*. Aabenraa 2016.

Sven Funtke (red.): *Frühle Zeiten in der Südküste. Aus den Tagebüchern und Briefen des Kapitäns des Zerstörerministers Ludwig, Niels Simon Michelsen, 1874-1878*. Aabenraa 2016.

Jacob Michelsens Gård

Indsamling

Museet foretager ingen indsamling på JMG.

Bevaring

Der igangsættes en tiltrængt renovering af gårdens gamle køkken og dele af loftet – arkitekt Peter Buchholt Petersen er tilknyttet projektet og har søgt for de nødvendige tilladelser, blandt andet fra Slots- og Kulturstyrelsen.

Registrering

Sammen på JMG er registreret (komplet på bli kort, delvis også i Begjn). I 2018 er gårdens planlagte udskillelse af Museet Sønderjyllands til 1.1.2018 er der påbegyndt en gennemgang af gårdens samlinger med henblik på udskillelse.

Forskning

Der er ikke blevet forsket med relation til JMG.

Formidling

Gårdens cirka 40 frivillige viste en lille udstilling om skrivebordbønderne på Lille Kolstrup og landmaleri og arrangerede derudover en række rundvisninger, tre velbesøgte bageværksted, et fastelavsarrangement og en legedag for hele familien. I samarbejde med Det Lille Teater, Aabenraa, vises forestillingen *Den Lille Højrne* i juni i gårdens have. Derudover fortsattes samarbejdet med Aabenraa Kommunes demenskoordinator, så der holdes regelmæssige formiddage for demenstramte borgere i gårdens omgivelser.

Cathrineemindet Teglværksmuseum

Indsamling

Cathrineemindet Teglværk har overtaget Kalk og Teglværksforeningen af 1893's malersamling. De vil senere kunne danne grundlag for en udstilling om teglværker i maleriet på museet.

Bevaring

Cathrineemindet Teglværks største genstand er teglværkets ørn og bygrünner. Afdelingens egne håndværkere foresår i samarbejde med Sønderborg Kommune størstedelen af vedligeholdelsen af de historiske bygrünner.

Afdelingens frivillige maskengruppe restaurerer idetende flere gamle støbeovne og støbeovener med tilhørende til teglindustrien eller sønderjysk erhvervs historie.

Som et led i sikringen af det historiske teglværk er Cathrineemindets gamle brandalarmcentral udskiftet, da den gamle ikke længere kunne fungere med nutidige reservedele. Samtidig med udskiftningen af centralen blev sensorene i de udedørs haller udskiftet med varmefølsom tråd, som er mere robust over for det hårde klima ved stranden.

Registrering

Tidligere leder af Broagerlands Lokalarliv Randt Heimling er som frivillig på Cathrineemindet Teglværk i færd med en total gennemgang og nyregistrering af museets dokumentation om danske teglværker, aspekter af sønderjysk industrihistorie og Cathrineemindet selv.

Forskning

Afslutning af bånd om Sønderborg Kommunes teglværker i serien *Danmarks Teglværker* er i gang med assistance fra historiker Jacob Hanquist Petersen og lektor emeritus Inger Buchard.

Konference 3.-5. Juli 23. *Internationale Konfernce 'Teglværkshistorie/ Teglværksmuseer med temaet 'Teglværksindustri og teglværksværdier i Danmark og Sverige-Holsten'* blev afholdt på Cathrineemindet Teglværk i samarbejde med Bundesverband der Deutschen Ziegelindustrie, støttet af Kalk og Teglværksforeningen af 1893. Der var i alt 67 deltagere, flest tyske, 16 danske, 12 hollændere, enkelte fra Østtjig.

Formidling

Udstillingssæsonen begynder med *Broagerlands Kunsthøjnings Føntersudstilling* fra 3. april til 8. maj, som altid med danske og tyske kunstnere.

Sommerens særudstilling *Kellinghusen – en flaske og dens hjørner* åbnes 31. maj af borgmester Pretsch fra Kellinghusen og med taler af borgmester Erik Lauritzen, Sønderborg, og Andreas Døhlésen, formand for Keramikcentrum Kellinghusen. Kellinghusen i Holsten var fra 1760 og 100 år frem en vigtig producent af flugevæner og på den måde en kollega til teglværkerne inden for keramikindustrien.

15.-19. juni. Egenspillet *Før fire krigsmand* blev spillet for omkring 1000 tilskuere. Det tog udgangspunkt i teglværksjer Chr. Hollensens meddelelse til kejserlig tysk krigsleneste i Hviderusland og Ukraine i årene 1915-18 og handlede om forholdet mellem Hollensens og dem derhjemme. Baggrunden er blandt andet beskrevet i Hans Wolfs bog *Teglværksjer Hollensens*, som var afskriftet fra Cathrinesminde Teglværk 2014.

Derudover holdt Torben Vestergaard en række foredrag om teglværkerne og Sønderjyllands industrihistorie og var tovholder for Museum Sønderjyllands deltagelse i *Historiske Dage i Økshølløkken* i København 9.-10. april.

Publikationer

ÅRSRAPPORT 2016
 Laila Houk og Ulla Houkjer: *Kællinghusen – en flaske og dens fjender*.
 Red. Torben A. Vestergaard, 2016.
 Vermer Berg og Jacob Hanquist Petersen: *Danmarks Teglværker – Hødensald Kommune*. Redaktør: Torben A. Vestergaard, 2016.
 Torben A. Vestergaard: "Exchange and the Constitution of Persons under a Welfare Regime" i *Paris and Wholes. Essays on Social Morphology, Cosmology, and Exchange in Honour of J. D. M. Pitts*. Edited by Laila Frajer, Michael Praeger & Guido Sprenger, Münster 2017.

Oldemønstrof

Indsamling

Der er indsamlet to (2) genstande til museets samling i 2016, begge ved aktiv indsamling på Store Økso, hvor tiden med gæstgiveri er ophørt.

Revisering

Mads Mikkel Jønslev var i 2016 frikøbt på halv tid til samlingsgenmængning af genstande med relation til håndværk i flere afdelinger af Museum Sønderjylland. Projektet blev medio januar 2017 overdraget til en ny projektmedarbejder til videre varetagelse.

På Oldemønstrof er de ved samlingsgenmængningen 2013-14 kasserede (flandbrugs)genstande blevet fjernet fra magasinet og destrueret.

Registrering

Fra museets gamle samling er registreret 29 genstande i Regim i 2016.

Forskning

Projektet omkring museets frugtland har udviklet sig til en undersøgelse af, hvilke lokalt udbrøede frugtsorter, der findes i Sønderjylland i sidste halvdel af 1800-tallet, da disse er beskrevet af den sønderjyske pomolog Claus Mikkelsen, 1913-15, samt i hvilken udstrækning, der endnu findes træer af dem. En første artikel til *Sønderjysk Fålbandsforlystelse* er under udarbejdelse i foråret 2017.

Formidling

Årets særudstilling havde de russiske krigsfanger i Nordtyske 1914-1918 som tema og viste en række af fangernes efterladte genstande, en række plancher med fotografier fra samtiden og filmen *Iron, Marie og Verdenshistorien*, en dokumentar, venligst stillet til rådighed af Freeland Film A/S, samt ikke mindst lydoptagelser af de russiske krigsfanger, optaget 1918 i hovedlejren Parchim i Mecklenburg og stillet til rådighed af Humboldt Universitt zu Berlin. Udstillingen mødte stor interesse fra gsternerne, og flere kom alene for at se den. Besøgstallet er stget med cirka 500 gstere i forhold til året før.

Projektmedarbejder Leah Poise Rosmusen var ansat på halv tid fra medio januar 2016 til 31. december og har hovedsageligt beskæftiget sig med udarbejdelsen af kompendier, som nu står til rådighed for studentervisning på museet og til udsalg. I 2016 blev der udgivet to kompendier, der er tilgængelige for et samarbejde mellem Oldemønstrof og den lokale folkeskole i stand, således at Lysekovskolens 4. årgang fra foråret 2017 passer museets formidlingshave, en bondehave/kølgård anno cirka 1800 som en integreret del af deres undervisning i Historie, Natur/Teknik og Tysk. Det er håbet, at de nye årgange vil fortsætte projektet.

Afdelingen har derudover afholdt to kaffeboardsarrangementer, et Palmesøndag og et den første weekend i november, samt Aktiv Ferie for børn i ugerne 28 og 42, med kreative workshops og historisk håndarbejde.

Sfærtsigske Vognsamling

Indsamling

Der foretages ingen indsamling.

Revisering

Værkstedets fæste frivillige arbejder løbende på vognenes vedligeholdelse og er derudover i gang med en rekonstruktion af en vogn fra Reussancen, en såkaldt kuskvogn. Sådanne vogne blev blandt andet brugt af Frederik II og Tycho Brahe, som havde monteret et måleapparat (et hodometer) på et af hjulene, så han kunne måle afstande og kortlægge områder.

Der blev afsluttet en rekonstruktion af en komplet middelaldervogn, en såkaldt Fruervogn. Bygget efter enkelte fund fra Boringholm. Disse fund var basis for de tegninger, som blev lavet til vognen.

Registrering

På grund af den midt 2016 besluttede udskillelse af Vognsamlingen (med virkning fra medio 2017), blev den omfattende samling gennemgået med henblik på både bevarelsesstand og vognens tilknytning til Sønderjylland.

Kassitionen af håndbrug og transport, som var påbegyndt 2015, blev afsluttet.

Formidling

Arces særudstilling viste museets omfattende samling af bid til heste, som efter en omfattende gennemgang og registrering udstilledes på en flor måde. Nogle af samlingens vogre deltog i forskellige formidlingsmønstre, blandt andet i forbindelse med Hørug Hans Festivalen og opgavelsen af serien "Historien om Danmark". Her blandt andet den rekonstruerede fruervogn. Traditionen to afholdes et kunsthåndværkermarked med håndværksprodukter af høj kvalitet, og der gennemføres rundvisninger og forskellige skole- og undervisningsarrangementer.

Sønderjyllands kunsthåndværk og kunstindustri

Kulturhistorie Tønder

Indsamling

Indsamlingsvirksomheden har især beskæftiget sig med mindre private samlinger af historiske kniplinger.

Bevaring

Museets tekstilregistrator har påbegyndt en gennemgang og ompakning af museets tekstilsamling. Museet modtog fondsmidler til renovering af kagmandsfiguren fra 1699, en renovering som forventes iværksat af Bevareng Sjælland i 2017.

Forsking

Museet indgik fra 2015 i et tværfagligt forskningsprojekt *Håndet og svæddet* i samarbejde med Nationalmuseet og Syddansk Universitet. Kulturhistorie, Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg og Syddansk Universitet Kulturhistorie Tønders bidrag beskæftiger sig med *Håndens langs den slaviske rudsånsket med særlig henblik på funktionen af hollandske jiser*. Projektet er finansieret af Vøltaxfondens Museumsfinansiering.

Formidling

Frem til 24. april 2016 vises særudstillingen *Guld i Tønder – guldsmide i Tønder i det 20. og 21. århundrede*.

I forbindelse med Tønder Kniplingsfestival 2016 åbnede 2. juni 2016 særudstillingerne *VOLOGDA – kniplinger fra Nordrissland* og *Anna Botilla Winther – en kniplingskræmmerse fra Bredebo*. Udstillingen om de russiske kniplinger, som var lavet i et samarbejde med Vologda Museum of Lace, blev vist frem til 23. september 2016.

Fra 8. oktober – 30. december vises udstillingen *S.O.S. – Strikede Oliver Strindbergs Peruden arets to jernklædder* i samarbejde med Tønder Museums Venner og arrangere Kulturhistorie Tønder og S.O.S. Strikede aret er et samarbejde mellem Kulturhistorie Tønder og S.O.S. Strikede aret er et formidlingsarrangement. Månedlige kulturhistoriske strikesejter, mølle

dag, stoledag, kulturhistoriske vandringer, foredrags- og musikaftener. Desuden holdt museumsinspektorerne en lang række foredrag både på og uden for museet.

Børneformidling var et vigtigt område i 2016. Der blev blandt andet udarbejdet materiale til brug for børnefamilier på besøg på museet, både et generelt hæfte og et hæfte vedr. fængslerne.

Publikationer

Inger Lauridsen: *Kniplerske, kræmmer og handelsmand – bidrag til udforskningen i Sønderjyllands gemmen 400 år*, 2016.

Bobbi Donnelly, Michael Clausen, Ibøn Esiyke, Kristensen og Nancy Carregge: *Jyskand og -tær i mønter og mønter i jyske mønter*, 2016. Bogen er udgivet af Sønderjyllands Museum og er en del af serien "Historien om Danmark". Her blandt andet den rekonstruerede fruervogn. Traditionen to afholdes et kunsthåndværkermarked med håndværksprodukter af høj kvalitet, og der gennemføres rundvisninger og forskellige skole- og undervisningsarrangementer.

Døbsses Hus

Formidling

I april 2016 åbnede særudstillingen *Kniplinger fra Smørbøys Slot*. Desuden vises der i Døbsses Hus tre andre kniplingsudstillinger: *"Hvad asken gemte..." Københavnsfrauen Ella Løffs (1885-1978) kniplingssamling*, *Fra shor-hed til forfald – Om kniplingsindustrien i Sønderjylland fra 1600-tallet til 1800-tallet* og *I tråd med tiden – kniplingshistorie fra 1900 til i dag*.

Der blev afholdt rundvisninger, musikaftener, foredrag, kniplingskurser, ju-learrangementer med mere i afdelingen.

Pt. 1. januar 2016 tiltrådte Elisabeth Holm Nielsen en midlertidig stilling som museumsinspektør ved Kulturhistorie Tønder.

Højer Mølle

Afdelingens nye køkken forbedrede mulighederne for formidlingen af den sønderjyske kagendition væsentligt. På grund af rådkøder i møllebatten og i møllevingerne blev vingerne nedtaget i efteråret 2016. Der arbejdes på forslag til renovering og fremskaffelse af midler til finansiering af renoveringen.

Bevaring/registrering

Der er fortsat gennemgang, konservering og registrering af afdelingens samling til Regia.

Formidling

I Højer Mølle vises udstillingen *Det daglige brød – brød og bagning gennem 2000 år*. Inspektøren har været meget involveret i formidlingsprojekter i Valldavaets Formidlerforum sammen med de øvrige museer langs Vadehavet samt et nyt samarbejde omkring skolepeneste i Tønder Kommune.

Til brug i tidsskrifter *Mid og identiteter – Dansk Mediehistorie nr. 17*, udgivet af Dansk Landbrugsmuseum Cl. Estrup, udarbejdede Anne Marie Overgaard en artikel med titlen *Traditionsformaling og identiteter i Smørumhøvd.*

I forbindelse med Nationalpark Vadehavet og Vadehavets Formidlingsforum var Anne Marie Overgaard redaktør af to temahæfter, henholdsvis *Diger i fjrdal, midt og fremtid* og *Tradition*.

I årets løb blev der modtaget fondsmidler fra flere bidragsydere til opførelse af et nyt lysthus i Møllehaven. Huset opføres i 2017.

Skerbæk Museum

Registrering

Forskningsomgang og registrering af museets samling, hvilket krævede en stor indsats både året igennem. Det blev i 2016 besluttet, at Skerbæk skulle lukke med udgangen af året.

Naturhistorie og Palæontologi

Året var jubilæumsår for afdelingen, da det i maj var 40 år siden, den første udstilling blev åbnet. Jubilæet blev fejret med indvielsen af en venover indgangsbjergning med forbedrede publikumsfaciliteter. Publikum kan nu bydes velkommen i den nyindrettede cafe, hvor det er muligt både at købe lidt at spise og drikke. Samtidig kan man her opleve stemningen i en naturhistorisk feltsation og læse om dem, der igennem århundreder har studeret det fagområde, vi varetager, og dermed lagt grundlaget for den viden, vi har i dag.

Indsamling

Indsamlingen foresår som altid primært ved at publikum får adgang til at gøre ve djetke i den fossile havbund, og at de særligt interessante fund indleveres. I 2016 blev der indleveret en koncretion med højviretler, fundet før Danekrø-loven trådte i kraft, og disse indlemmes i samlingen. Derudover blev der indleveret en fugleknogle fundet året før, som i øjeblikket er til vurdering hos en medarbejder på SNM. Tre fossiler blev anerkendt som Danekrø, hhv. Ravne-næbsbenet fra en hidtil ukendt alket fugl (DK 887), et skjoldstykke fra en langstær (DK 887) og en særligt velbevaret østen fra en kulme (DK 878).

Bevaring

Fossilerne fra Gramlæret er særligt sårbare over for nedbrydning, da kombinationen af flit og fugt i luften kan igangsætte nedbrydningen af det naturligt forekommende pyrit i fossilerne. Der er derfor blevet arbejdet med at søge at bremse nedbrydningen i fossiler, der er angrebet, blandt andet tænderne fra *Dagognidans*-fossiliet. Derudover arbejdes der med at bløddegge fossiler til både forsknings- og udstillingsbrug.

Registrering

Registrering har afventet, at det nationale registreringssystem Specify er implementeret.

Forskning

Den naturhistoriske afdeling har fokus på at styrke forskningsindsatsen på kerneområder, det sent Miocene hav, herunder især de fossile hvaler. Årets højdepunkt i den sammenhæng var udgivelsen af beskrivelsen af en tandhval fra Gramlæret. Hvalen blev navngivet *Dagognidans mojnium*, også kaldet Mojn-hvalen, og den har bragt ny viden med sig om de tidlige næbhvalers måde at spise og angre føde på. Studierne af denne hval var hovedindretningspunktet for Benjamin Knudsenmys ph.d.-handling, som blev fremlagt i december. Et andet stort arbejde fra en dræber-kaskolet. Tandene afkastede ved CT-scanning af store særdeles robuste og har været brugt til at knuse store byttedyr som for eksempel hvalerne, vi kender fra Gramlæret.

Formidling

Sidst på året åbnede udstillingen *Fossil-findere hemmeligheder*, hvor publikum har mulighed for at komme helt tæt på den seneste forskning i hvalerne fra Gramlæret. Resultaterne fra tre nyligt afsluttede forskningsprojekter bliver foreklaret af forskerne selv, så man kan høre om mojn-hvalen og næbhvalernes tidlige spisevaner, den dræber-kaskolet, der lå i den allerøverste top af fødekedjen, samt en hidtil ukendt familie af uddøde handhvaler.

Sonderjysk Kunst (Kunstmuseet Brundlund Slot)

Indsamling

I 2016 var flere kunstværker af sonderjyske kunstnere lånt ud til andre udstillinger i både ind- og udland. Det lykkedes museet at skaffe midler til væsentlige erhvervelser af sonderjysk kunst, både til 1800-tallets samling og til samlingen fra samtiden.

Bevaring

Kunstmuseet Brundlund Slot får årligt konserveringsopgaver udført for det, som svarer til én kvote hos Fælleskonserveringen i Aarhus. Arbejdet udføres med udgangspunkt i en helhedsanalyse af samlingen, som blev gennemført for nogle år siden. I denne analyse er kunstværkerne kategoriseret efter deres konserveringsstatus, og der arbejdes med bevaring af samlingen efter to principper. De kunstværker, som trænger mest, står på en akutliste, og de kunstværker, som skal bruges i udstillinger, kommer også over på denne liste.

hun arbejder med islandske havslagger i sine glasurdekorationer. Hun er blandt andet repræsenteret på Clay, Danmarks Keramikmuseum i Middelfart, Borholms Kunstmuseum og på Kunstmuseet i Tønder.

Kunstmuseets nordiske samling blev endvidere forøget med to vigtige arbejder af den islandske kunstner Júlíana Sveinsdóttir (1989-1966). I forbindelse med efterrets store Sveinsdóttir udstilling i Tønder erhvervede kunstmuseet et lille smukt landskabsmaleri hos en privat. Maleriet er unikt i hendes oeuvre, da motivet stammer fra Skagen og ikke som hendes øvrige fra henholdsvis Island og Hornøby i Nordjylland. Der til kommer et stort rya-teppe fra midten af 1950'erne, som kunstmuseet købte for midler fra Slots- og Kulturstyrelsen at en privat islandsk kunstsamler. Sveinsdóttirs store indsats og betydning for kunstmuseet i Danmark blev dokumenteret af kunstmuseets direktør Anne Blom i et skriftligt beretningsskrift.

Ny Carlsbergfondet har siden den store ombygning af Kunstmuseet i Tønder i 1990 betænkt kunstmuseet med mange vigtige kunstværker af nordiske og tyske kunstnere. Museets nordiske profil og dens beliggenhed ved den danske/tyske grænse har fondets bevågenhed. I 2016 skænkede fondet tre malerier af den svenske billedkunstner Evert Lundquist (1904-1994). Kunstmuseet i Tønders museale ansvarsområde er væsentlige strømninger i det 20. og 21. århundredes nord europæiske kunst. En af disse strømninger er den særlige ekspressive billedkunst, man kender fra blandt andet Edvard Munch, Carl Fredrik Hill, Emil Nolde, Asger Jom, Per Kirkeby og Georg Baselitz. Af de sidstnævnte tre har Ny Carlsbergfondet tidligere skænket værker til kunstmuseet, og i 2016 fulgte tre

Frå udstillingen 'Júlíana Sveinsdóttir mellem Island og Danmark', på Kunstmuseet i Tønder, september 2016 – januar 2017. Målt i billedet ses Sveinsdóttirs største rya-teppe fra 1961-62, 300x400 cm, der til dagligt hænger i Kåbenløren i København. Foto: John Søgaard.

Lundquist-malerier. Kvindeligt i størrelse fra 1941, 'Tæret' fra 1940'erne og 'Scopoy's dæd' fra 1938.

Yderligere skænkede Ny Carlsbergfondet et stort maleri af den norske-købtede maler Nils Erik Gjerdetvik, 'Uttitled', olie på lærred 255 x 480 cm fra 2012. Det monumentale maleri indgår i en spændende dialog med kunstværker af to andre nordiske kunstnere i museets samling: nordmændene Per Inge Bjørlo og Olav Christopher Jensen.

I veneration for Kunstmuseet i Tønder skænkede den danske konkret abstrakte billedkunstner Ole Folmer Hansen i 2015 en omfattende malerisamling til museet. Denne blev i 2016 suppleret med yderligere et stort abstrakt maleri 'Komposition II' fra 1997. De fleste af værkerne fra denne gave er fængende på deres egen måde, og de er repræsenteret på henholdsvis tønder, Føddus og Tønder Gymnasium og fungerer som et vigtigt link til den danske abstrakte malerihistorie. I 2016 skænkede Ole Folmer Hansen og Knud Dalhoff Larsens Fond har gennem perioden 1960'erne til 1990'erne indsamlet en stor og betydningsfuld keramiksamling af det bokske inden for dansk keramik. Fondet overvejer at skænke hele samlingen til Kunstmuseet i Tønder for at denne kan indgå i et frugtbart samspil med og peepskotivering af museets omfattende Hans J. Wegner stolesamling. Foreløbig er hele samlingen, der omfatter op mod 100 værker, deponeret på museet.

Renovering

Adgangen til kunstmuseets magasiner blev i 2016 væsentligt forbedret. Der er i Hal I blevet indbygget en elevator til transport af malerier fra museets magasiner i kælderen op til udstillingssalen Hal I. Dermed lettes museets personale for tungt løft og transporten af kunstværkerne foregår under sikre forhold. Yderligere har museets personale fået konstrueret specielt foregreb til optagning af de mange meget store kunstværker, museet er i besiddelse af.

Årsrapporten for 2016 beskriver renoveringen i Aarhus, og for denne kan man dels af bladet, dels i sit eget hjem, læse om de mange projekter fra Fællesskriveringen fremad, check af kunstværker i forbindelse med museets ind- og udlånsvirksomhed. Museets personale har i samarbejde med Fællesskriveringen udarbejdet en prioriteret liste over værker fra samlingen, der skal konserveres. Denne prioriteringsliste følges nøje. Kunstmuseets magasin-kapacitet er fortsat tilfredsstillende.

Registrering

Kunstmuseet fortsatte i 2016 arbejdet med at registrere samlingerne og få disse implementeret i REGIN. Dette arbejde forventes afsluttet i 2017, hvorefter det skal overføres til det nationale registreringssystem SARA.

Forskning

I 2016 udgav kunstmuseet publikationen *Júlíana Sveinsdóttir – mellem Island og Danmark* i forbindelse med udstillingen af samme navn. Artiklerne i bogen var samlet igennem et år i henhold til Uddannelses- og Forskningsministeriets retningslinjer.

I gennem 2016 har kunstmuseets faglige personale, museumsinspektør Anne Blond og overinspektør Ove Mogensen udført et omfattende research arbejde i forbindelse med forberedelserne af Henry Moore udstillingen *Gæster til Norden*. Museumsinspektør Anne Blond har skrevet en artikel om møbelarkitekten Hans J. Wegner til den finske udgivelse *The North as a meaning in art and design*, som er blevet til på baggrund af et abstract, som hun præsenterede på et seminar med samme titel i Rovaniemi i 2015.

Museumsinspektør Ole Jul valgte at gå på pension pr. 1. september 2016. Stillingen blev på grund af besparelser desværre ikke genbesat. Dermed er der to fagpersoner (kunsthistorikere) på kunstmuseet i Tønder til at forestå såvel forskning som de øvrige arbejdsopgaver, der udføres. Denne struktur ændres dog med omorganiseringen i januar 2017, hvorefter fire kunsthistorikere vil blive ansat til at forestå den faglige del af museets arbejde.

Anne Blond og Ove Mogensen foretog en studierejse til Island i uge 17/2016 for researcharbejde omkring Jiliana Sveinsdóttir i forbindelse med forberedelse af bog og udstilling om kunstneren.

Begge inspektører foretog ligeledes en studietur til Japan uge 21/2016. Turen blev finansieret af Tønder Kommune og et japansk fond i Danmark. Turprogrammet omfattede besøg på museer, besøg hos Wegner-interessenter, møbel-fabrikanter med flere og oplæg på et seminar om Hans J. Wegner og nordisk kunst samt ikke mindst forhandlinger med den japanske professor og storsamler af nordiske møbler Oda Noritsugu om samarbejde med kunstmuseet og Wegner-samlingen i Tønder. Oda Noritsugu modtog kunstmuseets og Tønder kommunes Wegner Pris 2015.

Formidling

I 2016 viste kunstmuseet fem udstillinger. Udstillingen *Gæstgivr* med fotografier af den svenske kunstmaler og fotograf Per Bäck blev vist i april og maj 2016. Per Bäck blev den mest besøgte kunstner i kunstmuseets udstillingshistorie. Der placerer ham som en af de væsentligste repræsentanter for nordisk fotografkunst. Udstillingen *The Tønder Project* sluttede ligeledes i april 2016. En række danske og udenlandske studerende fra Det Kongelige Danske Kunstakademi Skoler for Arkitektur, Design og Konservering gav deres bud på byformyelse i Tønder ud fra de potentialer, de efter et fire måneders ophold i Tønder havde fundet i byen.

Kunstmuseet i Tønder har gennem et år haft et Interreg Danmark-Deutschland-finansieret udstillings samarbejde med Museumsberg i Flensborg. I 2016 vises værker af den unge Braunschweig-kunstner *Sina Hoffner*, der blev vist samtidigt holdholdsvis på Kunstmuseet i Tønder, på Museumsberg i Flensborg og i Kunsthallen KUNST & CO i Flensborg.

Sommerens store udstilling havde titlen *Om at C* og var arrangeret af museets inspektør Ole Jul på basis af kunstmuseets egen kunstsamling. Udstillingen var tematiseret i tre scener I, II og III. Alle scenerne beskæftigede sig med kunstens tilblivelse og opbevaring. I scenen I blev kunstnerens øster kunne publikum prøve kræfter med kunsten. Enkelte af værkerne påbegjedes

for deres indhold af det specifikt nordiske, som er kunstmuseets indsamlings-, forsknings- og udstillingsprofil.

I september 2016 og ind i 2017 vises udstillingen *Jiliana Sveinsdóttir – mellem Island og Danmark*. Udstillingen var den første soloudstilling siden 1963 i Danmark og blev efterfølgende vist på Sophienholm nord for København. Et bredt udvalg af hendes tekstiler og malerier vises retrospektivt på udstillingen. Hun var den første islandske kvindelige kunstner, der skabte sig en professionel karriere. Som kunsthåndværker var hun ikke kun en del af den generation, der blev hun endog betragtet som en af pionererne inden for islandsk designhistorie. Den 30. januar 2016 arrangerede kunstmuseet sammen med Kunstakademiet Skole for Arkitektur, Design og Konservering en symposium med titlen *Wegner i Tønder*. På konferencen blev der foretaget en række oplæg med fokus på eksport og import af kunst og design. Konferencen blev afsluttet med en eksposition i handletårnbygningen og projektobernes forvandling om de kvartaler og muligheder, der er i hele Danmark.

I 2014 stiftede kunstmuseet og Tønder Kommune Wegner Prisen, der uddeltes første gang i 2015.

Hvert år udpeger en jury, bestående af repræsentanter fra kunstmuseet og Tønder Kommune en person eller institution, der har gjort en væsentlig indsats for udbredelsen af Wegners virke og nordisk møbel-design. Den 1. april 2016 blev årets prismodtager, Aarhus Rådhus hædret for den konsekvente indsats for bevarelsen af Wegners møbelmønt og inventar, som Wegner tegnede til rådhuset ved opførelsen i begyndelsen af 1940'erne.

Sammen med Kulturhistorie Tønder afholder museerne hvert år den sidste lørdag i september Stolens Dag. Et hold af møbel eksperter vurderer stole, som publikum kan indbyrdes til museerne og der afholdes en række foredrag med emner inden for møbelhåndværk og møbelhistorie.

Den 1. september 2016 blev der afholdt en koncert og der blev vist en række årlige generalforsamlinger den 9. april 2016.

I forbindelse med udstillingen *Gæstgivr* afholdt kunstmuseet den 9. april 2016 arrangementet *Walk and Talk*, hvor billedkunstneren Per Bäck Jensen udførte lodsgang af improviseret eksperimentel saxofon musik viste rundt og fortalte om sin fotografiske kunst.

Kunstmuseets skulpturpark i Amtramdens have og arealer ved Bachmanns vandmølle blev den 28. oktober 2016 suppleret med den store granitiskulptur *Peter Nøster* udført af den svenske billedhugger Claes Hake. Skulpturen blev erhvervet ved midler indsamlet i Tønder by.

Kunstmuseet i Tønder formidlede i 2016, at en privat donator og Tønder Kommune fik overdraget en stor skulptur *Torso* udført af HKH Prins Henrik til opstilling ved Tønder Rådhus. Skulpturen blev afsløret af Prins Henrik ved et arrangement den 16. juli 2016.

Kunstmuseet i Tønder afholdt en række koncerter og lagde lokaler til sponsorerarrangementer i samarbejde med Tønder Festival den sidste weekend i august 2016.

Kunstmuseet i Tønder og Kulturhistorie Tønders venneforeninger afholdt den årlige kulturkonference den 1. november 2016.

Den 26. november 2016 afholdt kunstmuseet i samarbejde med Dansk Røde Kors en stor kunstauktion, hvor lokale kunstnere og institutioner havde skænket kunstværker til bortlodning. Auktionen indbragte over 100.000 kr., der gik til hjælpearbejde blandt unge hjemløse i Danmark.

Året igennem blev der afholdt talrige rundvisninger og foredrag af museets inspektører. Målt tilskud fra Statens Kunstfonds' Huskunstsamfund afholdt bildekunstner Rick Towle undervisningsforløb for studerende fra Hojer De- signskole og gymnasieelever fra Aabenraa og Sønderborg.

Henrik Harnov

Rigsarkivet i Aabenraa

Arbejdet i 2016 blev udført i skyggen af de store besparelseskrev, der er rettet til den offentlige sektor i Danmark. Som følge heraf blev åbningstiden fra nytår 2017 reduceret til to dage, tirsdag og onsdag, i tidsrummet 10-15. Den særlige lørdagsåbning bortfaldt dermed. Læssalen vil endvidere være helt lukket i juli måned. Fernilsordningen overlevede, men således, at arkivalier ældre end 1848 ikke længere udlånes mellem Rigsarkivets læssale.

Madtagelse og registrering af arkivalier

Rigsarkivet Aabenraa modtog i 2016 foreningsarkiver blandt andet fra Grønsekøerne, DDS Aabenraa, Aabenraa Brass-band, Sct. Georgs Gilderne, DGI Sønderjylland, Rotary Aabenraa og Centralforeningen for Sygekasser i Sønderjylland. Blandt de modtagne personarkiver kan nævnes musikantbratant Jes Juulsen, der er afgået ved døden.

Arbejdet med at optage og registrere en større pakkel af private persons- og foreningsarkiver kunne afsluttes med Bjørn Svendsens og Dannebald Højskoles arkiver. Ordning- og registreringsarbejdet fortsatte med en række mindre kommunale og amtskommunale arkiver. Arbejdet blev forestået af Bitten Lund-Thomsen med assistance af flere medarbejdere i forskellige former for arbejds-markedspraktik.

Læssal

Læssalen havde i 2016 1.798 besøgende med 1.900 året forud. Der blev ekspederet 2.392 enheder mod 2.513 i 2015. Den fortsatte tilbagegang hænger sammen med, at flere og flere arkivalier er blevet gjort frit tilgængelige på www.arkivalier-online.dk. Den indskrænkede åbningstid vil formentlig forstærke den faldende tendens. Igen var der nogen aktivitet med rundvisninger af besøgende blandt andet fra Aabenraa Statskole og Deutsches Gymnasium samt historiestudier ved Aarhus Universitet. En tryksekelse var den frivillige vejled- ning fra Hanne Cordes Christensen fra Slægthistorisk Forening for Sønder- jylland bagde for.

Crowdsourcing

Under denne lidt kryptiske betegnelse gemmer sig et stort frivilligt arbejde med tilgængeliggørelse af Rigsarkivets samlinger på nettet, det vil sige på ArkivalierOnline og på Rigsarkivets indastningsportal. Omkring 150 frivillige er tilknyttet crowdsourcing-projektet i Sønderjylland, dels som fotograf, dels – og flest – som indtaster, det vil sige personer, som gennem indastningspor- talen transkriberer kilder, så de gøres søg- og læsbare for andre på nettet. Pro- jektet startede i 2015 og har også i 2016 haft stor opbakning. Dets ankermand lokalet er Mia-Britt Lauritsen, Leif Hansen Nielsen og Leo Vinther Pedersen.

Å store projekter i 2016 kan nævnes de alfabetske lister (preussiske lægds- ruller) fra Sønderborg Kreds, der er lagt på indastningsportalen, og hvor over 100.000 indtastede navne skal også indtastet vedrørende de alfabetske lister fra Sønderborg Amt, der blev indtastet i 1885. Desuden er der blevet indtastet de alfabetske lister fra Præussen, hvor Pige Lassen ene mand af afgørende samtlige 27.401 kort. Billeterne er efterfølgende blevet tilgængeliggjort på AO og i indast- ningsportalen.

I løbet af året har der været afholdt otte tasterdage, hvor frivillige er mødt op til hyggeligt samvær og fælles inspiration på rigsarkivets læssal. For tiden er 26 personer tilknyttet denne tastergruppe.

Desuden er der blevet afholdt "tasterfest" den 12. marts og den 8. oktober 2016, hvor henholdsvis foreningen "To Løver" s karteok over desctoner fra 1916 blev indtastet, og hvor projektet med de preussiske folketællingskort fra 1885 blev skudt i gang som indastningsprojekt.

Arrangementer

Igen i 2016 havde Rigsarkivet Aabenraa mange tilhørere til foredrag, work- shops med mere. I alt blev det til 26 arrangementer med 1.073 deltagere. Høj- dedraget var foredraget om Larsens og Frøkjær- arkivet, der blev afholdt i samarbejde med Sønderborg Kommune og blev afholdt på 100. Der blev holdt foredrag om kniplingsindustriens færdigheder ved Inger Lauridsen, om sønderlyderne og den tyske kolonialisme ved Mikkel Leth Jes- persen, om slaget ved Helgoland i 1864 ved Benno Blassild, om Frikorps Dan- mark ved Claus Rundgaard Christensen, om Giftulykken i Sommersted ved Leif Hansen Nielsen og om skolestrejken i Tørkelshøj i 1951 ved Erik Nørre samt om sindslagskamp og samarbejdspolitik i Sønderjylland 1940-43, spionagen mod Sønderjylland forud for den tyske invasion den 9. april 1940 og opbanerne som de klemte sønderlyder, alle tre ved Hans Schultz Hansen. Leo Vinther Pe- densen stod for en række slægts- og ejendomshistoriske workshops og sammen med Mia-Britt Lauritsen for en workshop om de alfabetske lister. Sidstnævnte afholdt desuden en workshop om Daisy. Arkivet medvirkede også i år med en stand ved den dansk-tyske slægtshistoriske dag i Flensborg.

Frivillig

Leif Hansen Nielsen fik publiceret to artikler om dramatiske hændelser i den sønderlyders historie. I *Sønderlyders Arvegrø* fik han trykt en artikel om "Giftulyk-

ken i "Simmersted" i 1972 og i *Sønderjysk Mindeskrift* om "Stormfloden 3. januar 1972". I sin forskningstid arbejder han blandt andet med sønderjysk dagligliv under besættelsen.

Som forskningsleder for Rigsarkivet udtarbejdede Hans Schultz Hansen i 2016 en ny forskningsstrategi for Rigsarkivet for imod år 2025 samt en ny fireårig forskningsplan for Rigsarkivet for tiden indtil 2020. I sin forskningstid arbejdede han videre med sin biografi over H. P. Hanssen. Til antologien *Schleswig-Holstein – omstødt region(s) through history*, redigeret af Michael Breggabo og Kurt Villads Jensen og udgivet på Syddansk Universitetsforlag, indtog han med artiklen "The Influence of Economic and Social Interests on the Choice of National Identity in Schleswig, 1840-1848". I *Sønderjyske Arbejder* fik han trykt en artikel om spadeslaget i september 1948 og 8. december 1949 om den lokale skolearbejderbevægelse i Sønderjylland. I 2016 blev Hans Schultz Hansen indtrådt i det af de sønderjyske kommuner udpegede præsidium for markeringen af 100-året for Centforeningen i 2020.

Studiecenter for Sønderjyllands Historie i Aabenraa

I 2016 blev Studiecentret til dels finansieret med eksterne midler, som blev stillet til rådighed fra VELLUX Fonden. Det har imidlertid vist sig umuligt at fortsætte finansieringen af centret via eksterne tilskud. Derfor skiftede Studiecentret ved årets udgang karakter fra at være en selvstændig institution med eget repræsentationskab og egen finansiering til at blive en integreret del af Rigsarkivets forskningsvirksomhed, hvor de tilknyttede forskere fremover falder i tre grupper: Forskere ansat ved Rigsarkivet, frivillige og dermed uønnede forskere samt gestionsforskere ansat ved andre institutioner, særlig Museum Sønderjylland. Forandringen betyder, at studiecentret ikke længere betaler husleje til Rigsarkivet, der også betaler forskernes løn og materiel til det særlige forskningscenter. Selve studiecentret blev desuden præsideret. Centrets arbejdsområde er dermed uændret.

Der er for tiden knyttet 16 forskere til centret, som alle er kvalificerede på forsker/senior-forsker/professorniveau eller er ph.d.-studerende. Blandt medlemmernes forskningsresultater fra 2016 var tre bøger, der alle gennemgik peer review forud for publiceringen: Lars N. Hemmingsen *Verdtkamp og folketro. Bondedat, præster og øvrighed i 1790-ernes Slesvig*, Inger Lauridsens *Kripletsker, krammære og kniplingshandlere – bidrag til udtællingen i Sønderjylland gennem 400 år* samt Carsten Porskerog Rasmussens *Herringsvøder. Storgødsamfund på Als og Sundland fra 1500-tallet til 1800-tallet*. Der til kom en søes større eller mindre videnskabelige afhandlinger i tidsskrifter og antologier, således fire artikler i *Sønderjyske Arbejder* og to bidrag til Michael Breggabo og Kurt Villads Jensen (eds): *Schleswig-Holstein – contested region(s) through history*, udgivet på Syddansk Universitetsforlag. Yderligere blev der udgivet en håndfuld artikler i lokalhistoriske tidsskrifter og en lille søes antologi og godt en søes kronik og to bøger. Centrets formidlingsvirksomhed bestod derudover af

Hans Schultz Hansens

Fra den lokalthistoriske arbejdsmark i Sønderjylland 2016

Historisk Samfund for Sønderjylland

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt lørdag den 29. april 2017 årsmøde på YUC Syd Lighthouse i Haderslev. Ca. 60 medlemmer deltog i årsmødet. På generalforsamlingen valgte medlemmerne for Haderslev Kreds, Karl Erik Otlesen, som formand, og gav ordet til formanden, Hans Schultz Hansen, der aflygte foredraget "Den gamle karakterskala – 13-skalaen – skulle læreren give karakteren 10 for 'den udmærkede, men noget rutinyngede præstation'". Denne definition kan også stå som en overskrift over Historisk Samfunds virksomhed i 2016. Aktiviteten var omfattende. Det meste var solidt og godt. Der blev fulgt op på tidligere succeser. Måget fulgte i sporetne fra de foregående år.

Sønderjyske Arbejder

Sønderjyske Arbejder bragte således også i 2016 en bred palet af artikler med vægten på tiden efter 1940. Mikkel Leth Jespersen var således ene om at behandle den lidt ældre historie i sin artikel om skibsejeren Jacob Bendixen fra Stolliggård på Løjt Land, der opbyggede et af de største rederier i det danske monarki. Han var svoger til Aabenraa-mandøren Jørgen Bruhn, som han stod i et tætte samarbejde og personligt forhold til. I 1858 døde Jørgen Bruhn, og det samme tid satte Jacob Bendixen sig på at overtage det store rederi.

Sidsel Maria von Qualen beretede om det tyske mindretals økonomiske laboration under den tyske besættelse af Danmark, 1940-45. Hun undersøgte rammerne, forløbene og straffene for dets økonomiske samarbejde med besættelsesmagten, Hans Schultz Hansen skrev om "Spadeslaget" i Haderslev den 8. december 1940, hvor Danmarks National-Socialistiske Arbejder-Parti DNSAP holdt møde på Højskolehjemmet i Haderslev. Forud for mødet gik det sønderjyske SA i uniform og med spader i demonstration march gennem byens gader og overtrådte dermed et forbud mod politisk uniformering og demonstrationer i det fri. Politiet bemærkede forsænkning og kunne efter hårde kampe med spader, knipler, tåvags og brændsprøjer sætte alle SA'ere i arrest.

I Jesper Thstrup Henriksens artikel om København-Boom erklæringerne og Vestrysklands optagelse i NATO 1948-1955 argumenteres der for, at der var mellem de to lande, som gjorde det oplagt at løse mindretalsproblemerne samtidig med systemet med tvungne tyske pensioner og tyske pensioner. Det blev således alle de forberedt, dets samtidige fond for de foregående NATO-topmøde i Paris. Erik Nørr behandlede i "En sønderjysk skolestrøjtje

1951" den konflikt, som opstod da foreldrene i Tørkesløv ønskede at beholde en levestrøde, som havde været vikar på skolen i halvandet år, skønt hun havde været nedsat under besættelsen. Skolemynligheden ville derimod ikke ansette lærerinden med den brune fortid i det nationalt blandede område, som var hårdt ramt af tidens heremangel.

Leif Hansen Nielsen fortalte om giftulykken i Simmersted. Natten mellem den 20. og 21. januar 1972 kloben cirks 23.30 forulykkede en ankvogn med den fange gift fene i den lille landsby, og giften stuede ud i miljøet. Det var landets første store forureningsulykke, og den fik afgørende betydning for miljøpolitikken i Danmark. Arbejdens sidste artikel af Mogens Kostgaard Nielsen handler om tidskriftet *Slesvigland*, der blev en knast i forholdet mellem herani og midtjyske fynslesvig omring og. Rigmund Lønsing Møller beretede om Slesvigland og om det udfordrende samarbejde med Mogens Holten og Slesviglesvigs grænseorientering med Danmark. Fra tysk side blev *Slesvigland* mødt med heftig kritik.

Ud over artiklerne bragte Sønderjyske Arbejder 2016 anmeldelser af en snes bøger om sønderjysk historie, ligesom arbejden indeholder beretninger fra landsdelens arkiver, museer og forskningsinstitutioner samt fra den lokalhistoriske arbejdsmark.

Redaktionen bestod i 2016 af Mikkel Leth Jespersen, Mogens Kostgaard Nielsen, Anne Marie Overgaard, Klaus Tolstrup Petersen, Mads Mikkel Tørsleff og Hans Schultz Hansen. Sidsmændte erstattes fra årgang 2017 af Merete Bo Thomsen. Korrekturindsigten blev godt varetaget af Anne Grete Jacobsen fra Aabenraa. Arbejden blev med gode erfaringer sat og trykt hos PE-Offset i Varde. Årgang 2017 vil i anledning af 500-året for Reformationen bringe en række kirkehistoriske artikler.

Sønderjysk Månedsskrift

Sønderjysk Månedsskrift udkom som sædvanligt med otte numre. To af numrene var temanumre og omhandlede territorier, som tidligere blev regnet til hertugdømmet Slesvig, nemlig øerne Æro og Femern. De øvrige numre bragte vidt forskellige artikler med emner som stormfloden langs vestkysten den 3. januar 1976, arkitektur i 1930'ernes Aabenraa, digteren Hans Storm fra Gråsten, tysk felpost under 1. verdenskrig, portretmaleren C.A. Jensen og indførelsen af rigsmønten i 1854. Hvert kvartal bragte månedsskriftet en grænseledskronik. Her var der et personskifte midt i året, idet H.E. Sørensen blev afløst som forfatter af Jørn Buch. Historisk Samfund skylder H.E. en varm tak for mange års arbejde med kronikken. Et andet og nok så gennemgribende personskifte skete ved årsskiftet, da Kim Furdal forlod stillingen som leder af Institut for Sønderjysk Lokalhistorie for at blive leder af Zero Museum. Kim Furdal har været hovedredaktør af månedsskriftet siden 1994, så det er lidt af en æra, som hermed sluttes. Foreningen havde heldigheden til at træffe Kim bjerteligt for denne mængde gange. Indsats ved hans afskedsceremoni lige for jul, men det er på sin vis også en glæde at gøre det i forbindelse med hans afsked. Hans indsats blev overtaget af Kirsten Clausen, som tidligere har vikareret for Kim og der med et forrøjt med arbejdet.

Strifter

Borset fra genoptryk af *Sønderjyllands Historie* bind 1 og *Stærke og Hæle i Sønderjyllands Historie* bød året på en enkelt ny bog. Den har titlen *Værtdikamp og folkeværn – bondar, præster og værgthed i 1790'ernes Slesvig* og har Lars N. Henningsen som forfatter. Den blev præsenteret den 27. oktober på Præstehøjskolen i Løgumkloster. Skønt historien ligger over 200 år tilbage, virker denne bog alligevel moderne. Den rejser således aktuelle spørgsmål om tradition eller fornyelse i kirken, kloster mellem østen og folket samt om afstanden mellem by og land.

I 1796 indledte stats- og kirkeledelsen en reform af gudsopførelsen syd for Kongeåen. Ritualer, bønner og salmer blev ændret, men sognfolkenes mening blev indført en ny fro. Bønderne slæbe uro i flere kirker, og nogle sendte protestpapiere til kongehaven. Kongen valgte et tilfældigt og åbenlyst ukompetent fik til at behandle sagen. Men kongen havde allerede besluttet sig på at sætte ned til det nye, og der blev endnu mere tid mellem mønstrebøger og præster, mødeamtninger indkom for embedsværket og mellem lokalforvaltningen og centraladministrationen i København. Det usædvanlige forløb var begrænset til Hertugdømmene, men vakte opmærksomhed i resten af monarkiet.

Bogen følger forløbet som et sammenstød mellem gammelt og nyt. Landbefolkningen var rodfæstet i sin kristentro og tradition og lod sig ikke overbevise af en tonangvende samfundselites ideologi. Præsterne følte sig svigtet, statsadministrationen kom i intern splid, grupper for og imod reformen bokampede hinanden. Episoden viser, hvordan datidens landsbefolkning tænkte, og den afslækker tidens kirke- og kulturkamp. Episoden har hidtil været overset i forhold til de kirkelige og folkelige bevægelser i Danmark nord for Kongeåen.

Bogen blev gennemillustreret i farve og solidt indbundet, men kunne ikke desto mindre sælges til den beskedne pris på 178 kr. for medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland. Bogen har fået mange gode anmeldelser i danske og udenlandske aviser og er blevet anbefalet af bl.a. *Historisk Tidsskrift* og *Historisk Tidsskrift*. Bogen er et vigtigt bidrag til historien om kirke og folkebevægelse i 1790'erne. Værket er temmeligt smukt udstyret og rigt illustreret med knivskarpe billeder. I *Kristelig Dagblad* var Jes Fabricius Møller heller ikke kær og med rosen: "Til bogens fordel laler blandt andet Henningsens dybe kendskab til lokale forhold på sogneniveau og hans suveræne overblik over kildegrundlaget." Og *Historie-online.dk* fandt, at det er "grund til at glædes, når der en spæden gang kommer et så grundligt studie i folkelig uro som Lars N. Henningsens". Bogen har opnået et ganske pænt salg.

Skal vi kigge ud over årsskiftet 2016/17, er tre nye udgivelser på vej. Et nyt optryk af *Sønderjyllands Historie* bind 2 er allerede kommet fra trykkeriet. Et genoptryk af *Sønderjyllands Historie* og *Den store Kirig 1914-1918* er under overvejelse. En ny bog er derimod Christen Duus Andersens erindringer fra Als i 1940'erne og 1950'erne, som er i trykken og vil forelægges om en lille månedes tid. På vej er endvidere *Sønderjysk Sjæftis Historie*, hvor forfatterne nu er gået i gang med at skrive flere kapitler har allerede været til behandling på forfattermøderne. Vi håber fortsat på at udgive båndsværket i 2018.

Resultatet blev en helt ny hjemmeside og en stærkt fornyet Facebook-profil, som straks førte til en kraftig stigning i besøgstallet hos de to steder på nettet. Siden lanceringen medio august har der i gennemsnit været 100 besøgende hver dag på hjemmesiden. Der er også arbejdet med held for at få flere til at abonnere på det elektroniske nyhedsbrev. Det har nu godt 550 modtagere – hvoraf op imod to tredjedele læser det!

Sammen med Historisk Afdeling ved Aarhus Universitet og Grenseregionens arrangementer vil den 3. oktober på Sandbjerg en workshop om digitalt formidling af Sønderjyllands historie.

Lige før årsskiftet blev *Sønderjyske Arhøjer* fra 1889 til 2013 elektronisk tilgængelig på Det Kongelige Biblioteks hjemmeside www.wetlibskrift.dk. Arbejdet er helt i god samarbeid med andre historiske tidsskrifter og kulturtidsskrifter, og det har været en stor succes. Det er blevet et stort arbejde, og det er blevet besluttet at lægges op med to års forsinkelse, således at der stadig er en færdig udgave af medlemsbladet af Historisk Samfund. Det samme vil ske når *Sønderjysk Månedsskrift* på et senere tidspunkt også kommer på tidsskrift.dk tilbage fra starten i 1924. Tidsskrift.dk rummer også mulighed for, at der kan gives adgang til de nyeste årgange af årbog og månedsskrift til vore medlemmer. Det kræver imidlertid yderligere overvejelser, før dette sættes i værk, men før eller siden vil det ske.

Genføringsbilletter 2020

Historisk Samfunds forberedelse til markeringen af 100-året for Genforeningen begyndte allerede i 2015. I 2016 fandt de ind i en større sammenhæng. På de nationale foreningers netværks møde den 18. januar gjorde formanden rede for vore tanker og planer, som blev velvilligt modtaget. De nationale foreninger vedtog at invitere formanden for Region Syddanmark, borgmestrene fra de syd- og sønderjyske kommuner, ledere af de nationale midtredet med flere til et møde den 11. april 2016 på Sønderjyske Borgmesternes mødeplads. Ud af de agtede deltagere blev der kun 12, og det blev besluttet, at der skulle ringes i jubilæumsåret og så vidt muligt kvædførere de mange aktiviteter, der uden tvivl vil blive tale om. Historisk Samfund anmodede straks om en plads i præsidiat. På mødet den 11. april fremlagde formanden på ny foreningens tanker og planer. Vores anmodning om en plads i præsidiat blev efterfølgende mødekommet, og præsidiat holdt sit første møde den 13. september, hvor Aahennas borgmester Thomas Andriessen blev valgt til formand. Præsidiat har siden holdt et møde den 3. april i år.

PR-aktiviteter og kontor

I april 2016 deltog Historisk Samfund for første gang i Historiske Dage i Øksnehallen i København. Det resulterede i 18 nye medlemmer og et bogsalg på ca. 13.000 kr. Men det krævede også en stor indsats, især af Finn Bach, men også af Mogens Asmundt, Arne Jørgensen og Kristian Paulsen. Efter nærmere overvejelser blev det imidlertid besluttet at deltage igen i år.

Blidt er der i år PR-aktiviteter og møder om ny udgave af vores hyre-

vebrevture 'Kom i godt selskab', besøg ved Mogens Asmundt i forbindelse

med historieverdensning hos LOF i Rødding og, Tofthund og et arrangement i Vollerup Forsamlingshus med henblik på at sælge Svend Beiers erindringsbog *Sønderjysk Lønmand* med Finn Bach som ankermand. Finn Bach har desuden kontaklet alle sønderjyske boghandlere for at afsætte vore bøger i kommission, ligesom han har været taget bogsælget ved mange arrangementer.

PR-initiativerne betød, at bogsælget blev bedre end forudsat i budgettet, og at vi fik en pæn tilgang af nye medlemmer, men alligevel måtte vi notere en "rutineproblemer" mindre tilbagegang i det samlede medlemstal fra 2128 til 2096.

Ligesom PR-arbejdet har kontoret igen i 2016 været bemandet udelukkende med frivillige medarbejdere: Hans-Ole Mørk, Mogens Asmundt, Henrik Posselt og Maria Eriks. Frivillige medarbejdere spiller en stor rolle også på andre områder. Kristian Paulsen står for vores hjemmeside og er et af vores trykkeskribenter, og Mogens Asmundt står for vores hjemmeside og er et af vores trykkeskribenter. Ole Mørk vedt nu har søgt for den grafiske udformning af Paul Møller har søgt for vores Facebook-profil. Foreningens skylder alle de frivillige en varm tak for indsatsen i 2016. En helt særlig tak skal rettes til Hans-Ole Mørk, der om få dage – med udgangen af april nemlig – sætter punktum for mange års frivillig indsats for Historisk Samfund for at nyde et velfortjent ophim. Uden Hans-Ole Mørk havde foreningen været ilde faren igennem en lang årrekke, det gælder både kontoret, årbogen og indstikkene. Heldigvis har Hans-Ole Mørk varslet sin afgang i så god tid, at vi har kunnet indrette os derefter, navnlig ved at Henrik Posselt går ind og tager vare på flere opgaver. Det er en løsning, som vi er meget trykke ved. Henrik Posselt har også overtaget opgaven med at forsende Sønderjysk Månedsskrift i samarbejde med spidderne, efter at Jørgen Cleemann gik på pension fra Institut for Sønderjysk Lokalhistorie ved årsskiftet.

Tak til hjælp og samarbejdspartnere

Historisk Samfund og Sønderjyllands skoleider som de foregående år Museum Sønderjyllands – Institut for Sønderjysk Lokalhistorie og et stort tak for assistansen til vores sekretariat, ligesom Museum Sønderjyllands andre afdelinger og Rigsarkivet i Aabenraa lagde plads til mange af vore arrangementer på favorable vilkår.

I 2016 har vi igen haft et godt samarbejde med Idrætsskolen i Sønderborg og Folkeuniversitetet. I årets løb har vi med tak modtaget tilskud fra Den sønderjyske Kulturafale, Alving Fonden, Dansk Kultursamfund af 1910, Gun-der og Mattes Mathiesens Nissens Fond, Gårdejer Christian Larsen og hustrus Mindelegat, H.P. Hanssens Mindefond, Lauritz og Augusta Dahls Legat, Pastor Niels Møgelvangs Literaturfond, P.J. Schmidt-Fonden, Sydbank Sønderjylland Fond, Traugott Møllers Fond og Vicepolitimester Per Thaulows og Hustru Eva Agnete Thaulow, Jødt Kihlstrøm's, Fond.

Jørgen Schmidt Lund, Skodborg, opfordrede til markering af 100-året for vilber- selskanden den 11. november 1918. Beretningen blev udsendt i god tid af de samtlige Perniske brancher og blev modtaget af alle interesserede foreng- sere, rigsbibliotek, som viste et overskud på 98.565 kr. Freda Rudolph, Aabenraa,

spurgte til principperne for lagregulering af skrifterne. Kasserens bevilling blev ligeledes enstemmig godkendt. Kontingenter for 2018 fastsattes til uændret 325 kr. for enhedsmedlemskab med Sønderjyske Arbejder og Sønderjysk Månedsskrift, 225 kr. for medlemskab med arbejgen alene og 275 kr. for abonnent på månedsskriftet. Der var ikke indkommet forslag til årsmødet. På valg til styrelsen var Mogens Asmund, Finn Bach, Elsemarie Dam-Jensen, Lars N. Henningsen, Arne Fredsted Jørgensen, Kristian Fallensen og Hans Schultz Hansen, som alle blev valgt. I stedet for Kim Furdal, der udrådte af styrelsen, indvalgte Henrik Posselt. På valg som revisorer var Jørn Andersen og Chaf Kong, der begge genvalgte. Under eventuel takkede formanden Kim Furdal og Hans-Ole Mørk for deres mangeårige indsats for Historisk Samfund. Der afholdtes yderligere forsamlingen om aftenen for Historisk Samfund. Et af de temaer der blev behandlet var den nye udstilling om den lokale Halk skole. Halk skole blev opført i 1864-1870. *Det vil være et sjældent foredrag.* Som afslutning på årsmødet formale orienterende Michael Nielsen, VUC Syd, om skolen og fremviste dens nye bygning.

Hans Schultz Hansen

Ashønaa Kreds

Årets generalforsamling blev igen afholdt på Rigskivet, og Mogens Asmund blev valgt til dirigent. Foreningens formand, Erling Madsen, fortalte om Rundermøllens historie, for kredsen havde valgt mellemens historie i landskabet som dette års tema for aftenvandringerne.

Vi indledte den 11. maj på Rundermølle, og denne aften var vi 40 deltagere, som sluttede på Stensmøllen i Ashønaa. Næste tur var den 25. maj til Haderslev museum med stambøllen fra Kungestrup og Lennart Madsen som fortæller. Vi kørte videre til den smukke vindmølle Silstrup mølle. Der var Tove Jensen, der stod for turen. Vi kunne godt have været lidt flere deltagere denne aften. Der blev serveret en lækker aftensmad og der blev holdt en generalforsamling med forberedelse af årsmødet den 18. september. Der deltog 50 deltagere i turen.

Den 22. september var det turen til de store møller, som Tove Jensen og Lone Jantofeldt havde hjulpet. Vi startede i Kruså og sluttede på Kobbermølle, hvor vi fik god guidning af to fra museet der. Vi var igen 40 mand med.

Det frilige møde med kredsens lokalhistoriske forening blev afholdt i Stubbe, og Ensted lokalhistoriske forening var ærens værter. Det er helt inspirerende at høre om det store arbejde, de forskellige foreninger laver i det gamle Ashønaa amt.

Erling Madsen

Haderslev Kreds

2016 blev året, hvor kredsens bestyrelse igen kom op i gear. På kredsens årsmøde i 2016 lykkedes det ikke at få en fuldtallig kredsbestyrelse, men de næstkomende i bestyrelsen blev af generalforsamlingen benyttet til at supplere bestyrelsen og få lykkedes – oven i købet med en, der fik gennemslutningen til at falde markant.

Kredsen arrangerer hvert år minimum en forårstur og én sensommer-tur. De tre sidste arrangementer har været:

– et arrangement om Haderslev med udgangspunkt i de udgravninger, der har været ved Starup Kirke og inde i Haderslev, og den bog, der udkom i 2016: *Haderslev – en stad bliver til*. Dette arrangement blev afholdt på Grebberghus – den tidligere Halk skole på Haderslev Næs.

– et reformationsarrangement i samarbejde med Sønderjysk skolemuseum med Charlotte Appel fra Aarhus Universitet

– og et arrangement i samarbejde med Skodborg Hjemstavnforening med beboer Skydsrup hos team lederne. Arrangementet var meget spændende og blev næsten et holdagsarrangement.

Der er planlagt arrangement i Kirke efteråret 2017 – som en sensommerudflugt til Rindø og afslutning på Haderslev Næs.

Endelig blev planlægningen sat på skinner til årsmøde 2017, som blev afholdt i Haderslev kredsens område med foredrag om Haderslev Haven.

Karl Erik Olsen

Sønderborg Kreds

Vores bestyrelse har et godt samarbejde i vores diskussioner om enkelstående arrangementer og sammenhængende projekter. Sønderborg kreds kan godt lide at gennemføre projekter, men er også klar over, at kirkebesøg og andre enkelstående arrangementer er vigtige.

Vores arrangementer i 2016:

23. februar. Psykiatriens historie ved Leif Okstrup i Møntigheds huset i Sønderborg.

16. marts. Besøg på Ringridermuseet i Sønderborg – spændende museum og ikke rundviset.

Revisionsdag, lysbilid kørte ved pastor Hans Haveland. Efterfølgende generalforsamling den 12. april, hvor der desværre ikke var mange til generalforsamlingen.

Vores årshandlingsprojekt, som har strakt sig over to år, blev afsluttet på formiddag med et samarbejde med Broager. 24. maj gav de en flot rundtur med cirka 100 deltagere. Tak til Carl Jørgen og kompagni i Broager.

Vi har holdt en række bestyrelsesmøder, hvor vi har drøftet fremtidige arrangementer i kredsen. Sønderborg kreds har et godt samarbejde med lokalhistoriske kerner, og det er netop Historisk Samfund for Sønderjyllands opgave. Vi tog kontakt til Augustenborg, da vi kunne tænke os at arrangere en tur – i lighed med Broager rundt – i Augustenborg. I foråret i 2016. Der sker meget spændende med vedligehold af husene. I bestyrelsen har vi tidligere luftet en idé om at tage emner om småbygninger op med rundture. Småbygninger er et meget stort område lige fra ishuse til sandhuse – listen er næsten uendelig. Men det har en attraktiv egen om at besøge 2 brandstationer i 2017.

Den 30. november på Kæse gård i Hørdshøj fortalte Jørn Buch om domænegårdene.

I Sønderborg kreds har vi det problem, at mange forveksler de to foreninger: Historisk Samfund for Sønderjylland/Sønderborg kreds og Historisk Samfund for Als og Sundeved. Ofte har vi temaer og foredrag, der kører ind over hinanden. Derfor indledte de to foreninger et større projekt i fællesskab omkring havnen i Sønderborg, hvor vi gik retrospektivt til værks.

Projektet startede med Inge Olsen, direktør for Land, By og Kultur i Sønderborg Kommune. Hun fortalte om status og visioner for Sønderborg havn i riddersalen på Sønderborg Slot onsdag d. 7. september, hvor cirka 220 mødte op. Næste led i fællesprojektet var Steen Boye fra Historisk Samfund for Als og Sundeved med lysbilledforening også i riddersalen på Sønderborg slot d.12. oktober, cirka 200 mødte op. Hans område var havnen tilbage til omkring 1900. Måske kan foresæter i 2017 med to foredrag om havnen i 1600-1800 og havnen i midt-1800'erne.

Det fjerde møde med de lokalhistoriske foreninger blev afholdt i Sundeved den 9. november. I kvælsen har vi en fast procedure, hvor stedet for afholdelse af mødet går på omgang, og på mødet afslutter to lokalhistoriske foreninger beretning. Det er altid gode møder, hvor vi kan snakke om vores idéer.

Christian Bo Bøjensen

Tønder Kreds

Den 30. marts afholdt vi generalforsamlingen i Tønder kulturhus med 17 deltagere; forredsgholder var Henrik Skov Christensen fra Frøsløvlejen, der fortalte om 2. verdenskrig. Bestyrelsen forblev usmødet.

Om aftenen den 20. april var der en tur til Løddund.

Vores årlige tur først i juni gik denne gang til den tyske vestkyst med hovedvejen på Atlanterhavet, tyskernes forsvarsværk (bunkers) og blandt andet Rappitz-søllingen. I Thyborøn så vi det nyåbnede museum om løse verdenskrigsrelikvier, som er et fantastisk og spændende museum.

Det fjerde møde med de lokalhistoriske foreninger blev holdt i Højer, hvor Marie Overgaard fortalte og viste rundt i møllen.

Finn Clemmensen

Sydøstlevig Kreds

Vores første arrangement i 2016 fandt sted den 7. marts, hvor vi havde besøg af landst Slesvig-Holsens minister for Europa, kultur og justits Anke Spoorendonk, der med udgangspunkt i Kapp-mindemærket ved Gottrup Slot berettede om mindemærkers betydning for nutidens forståelse af fortidlige hændelser og tolkning heraf. På Ankes gamle skole havde pødel Tomi forberedt et smukt pyntet kaffebord til de omkring 25 deltagere, som fik en rigtig god og spændende aften.

Den 30. april 2016 deltog Mogens Rossgaard Nissen på kredens vegne i styrelsesmødet og det efterfølgende årsmøde på Misk & Teaterhøjskolen i Tønder.

Generalforsamlingen i 2016 blev afholdt på Dansk Centralhøjskole i "Den blå Sal" tirsdag den 3. maj 2016. Bestyrelsen består efter valget fortsat af: Kir-

sten la Cour – formand, Kristian Arentsen – protokolfører, Sybilla Nitsch – kasserer, Mogens Rossgaard Nissen – bisidder, Klaus Tolstrup Petersen – bisidder.

Efter generalforsamlingen holdt leder af Den Slesvigske Samling historiker Klaus Tolstrup Petersen foredrag om "Mindretalspolitikeren Gustav Johansen", der i slutningen af 1800-tallet prægede landsdelens udvikling inden for mange forskellige områder. Mødet samlede omkring 20 deltagere.

Den 15. november 2016 mødtes vi på "Valsøhus", hvor vi samarbejdede med Valsøbø dansk Menighed afholdt et foredrag i serien om markante mindre-talspolitikere. Denne gang handlede det om Karl Otto Meyer, hvis hele virke gennem alle årene fra begyndelsen af 1930'erne udgik fra Skovlund-Valsøbø området. Foredragsholder var forskningsleder ph.d. Mogens Rossgaard Nissen, som foresætter arbejdet med den politiske bogrunt om Karl Otto Meyer.

Den 16. november afholdt vi et foredrag i Rendsborg med tidligere skoleinspektør Joachim Martin i eftermiddagen 2017.

Et foredrag ved historiker ved Den slesvigske Samling Marco Petersen om Sønke Nissen under overenskriften "Diget, død og diamanter" ligger klar til brug. Vi sætter på at kunne indbyde interesserede til både at høre foredraget og komme på en tur gennem kogen, der bærer hans navn. Marco Petersen fortæller i et kritisk og underholdende foredrag om, hvorfor Sønke Nissens minde er blevet bevaret og hvordan denne myte passer med vores erindringskultur.

Et nytableret udvalg: "Fornyelsesudvalget" vil se på mulighederne for fælles aktiviteter for kredsene, blandt andet på et forslag om kulturhistoriske vandreture.

Og så er der naturligvis planerne for genforeningsjubileet 2020.

De nationale foreningers netværk har i år holdt flere møder startende i januar 2016. Historisk Samfund for Sønderjylland har været med til at præge planerne for det første møde i juni 2016, og det andet møde i september repræsenteret af de fire tidligere foreninger. De to møder blev afholdt den 10. februar 2016. For vores vedkommende har Slesvigskefredsen givet tilsagn om at vi "gør noget" i forbindelse med afsætningsdagen i zone II den 14. marts.

Vi vil snarest mulig tage initiativ til, at vi mødes omkring et bord og en kande kaffe for at tænke mulighederne igennem.

Kirsten la Cour

Oversigt over årsskrifter og periodica 2016/2017

Udgivet af de lokalhistoriske foreninger, museer
og arkiver 2016/2017

Agerskov

Årsskrift 2017

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Agerskov sogn, 2017, 32 sider. Indhold: Sine Hansen: "Sines barn- og ungdom" – Magnus Brink: "Bosset s gård i Rangstrupgårde" – Hertha Fri Christensen og Hans Fri: "Bretning om deres far Holger Fri" – Peder Møller: "Barnomserindringer" – Dannevirke 3.3.1938: "Hans Lunds gårdmand" – Udfølg: "Arkivudvalg" – Røstypiser: "Eksponeringshistorier" – Møder: "Agervej 4, Ceestrup, 6520 Røftlund, tlf.: 40 45 11 79; email: medl@er@stamet.dk

Augustenborg

Årsskrift 2017

Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg og Omegn, 2017, 40 sider. Indhold: Birthe Thuesen: "Forord" – Paul Hartmann: "Ruth Forum Møller" – Poul Krog: "Augustenborg Bitteren" – Hans Andersen: "En udvandrer fra pionertiden" – Knud Terp: "Glimt fra tidlige skoledage" – Birte Thuesen: "Bog-binder Jessen" – Poul Krog: "Færgestedet ved Fyrshav II" – Rasmus Jønsen: "Nømark krøniken – Rumohsgård" – Birte Thuesen: "Julen 1862 i Asserballe Præstegård" – Poul Krog: "Café Solyst / Alskroen I" – Poul Krog: "Danske soldaters ankomst i 1920" – Ekspedition: Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg og Omegn, Slotsallé 10, 6440 Augustenborg, tlf.: 74 47 18 08; email: aug.larkiv@pc.dk

Bevtoft og Trslund

Årsskrift 2017

Årsskrift udgivet fra Bevtoft/Trslund Lokalhistoriske Arkiv

Udgivet af Lokalhistorisk forening og arkiv for Bevtoft og Trslunds Sogne, 2017, 30. årgang, 24 sider. Indhold: "Erindringer i Danmark på Lihmskov Vestergård, Jarno Lehtonen" – "Mindernes Besøg, ind under jul 1916, af Frederik Faber" – Anni Huusmann: "Sæbskøgning" – Anni Huusmann: "Trslund Kro 1835 – 1920" – Fra Gram arkiv: "Dansk med Liv og Sjæl" – Anni Huusmann: "Arets-gang i arkivet" – "En hædersmand Jørgen Schmidt" – Elmo Lange (2014): "Fra en studepranger til en salmedigger" – "En spøjts indbydelse, fra arkivet". Ekspedition: Lokalhistorisk forening og arkiv for Bevtoft og Trslunds Sogne, Bevtoft Skole, Krygersvej 45, 6541 Bevtoft.

Horup

Lokalhistorisk Forening for Horup Sogn. Årsskrift nr. 35 – 2017

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Horup Sogn. Nr. 35, 2017. 41 sider. Indhold: "Forord" – Mary Larsen og John Schmidt: "Den sidste erhvervsfisker i Horuphav?" – Fortalt af Peter A. Christensen: "Fortællinger og anekdoter fra Mindebygd og omegn" – Fortalt af Peter A. Christensen: "Håndværker i Horup Sogn" – Fra Peter A. Christensens noter: "Slagtere i Horup og Horuphav" – Fra Peter A. Christensens noter: "Malere i sognet i ældre tid" – Kurt Philipsen: "Min vej til Horup Centralskole" (afsluttet på artikel i årsskrift nr. 33 og 34) – Andreas Kaae: "Arets gang lokalarkivet på Horup skole" – Torben Meyer: "Spejderne på Kallehave i Horup" – Fra Peter A. Christensens noter: "Omkring Peter A. Christensens noter" – Peter A. Christensens afsluttende artikel: "Erklær dig selv og dit sogn som lokalhistorisk" – Søren Hoffmeyer: "Heming Papp" – "Gæsteforsamling 2017 med disputation" – Ekspedition: Lokalhistorisk Forening for Horup Sogn, Vestervej 42, 6470 Sydals, tlf.: 74 40 48 84, email: kaaldemrskiv@post.kole.dk

Jegerup

Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn 2016

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn. 2016. 28. årgang. 48 sider. Indhold: "Foreningens bestyrelse" – /Jegerupgaard, Bygden 8" – "Indholdsfortegnelse" – Bestyrelsen: "Aret 2016 i Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn" – "Mindetord over Mathias Nørgaard" – Lisbeth Krægaard Pedersen: "Husensning – Den uventede gæst" – Mette Gram Qvade: "Portret af en Jegerupbojer, Winholdt Johan Qvade" – Egon Jessen fortæller: "Ole Nedtegaard" – "Alteret i Jegerup Kirke" – Lisa Hansen: "Jegerup Bageri i to generationer" – Lis Pedersen: "Erindringer fra Jegerup gamle skole" – Karen Jensen: "Rejsen til Åmål" – Aage Gram: "Kirke og skole" – Konfirmation 1925 i Jegerup Kirke" – Ekspedition: Vojens Boghandel, Rådhuscentret 23, 6500 Vojens, tlf.: 27 11 79 55.

Kliplev

Fra Kliplev Sogn 2016

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Kliplev Sogn. 2016. 77 sider. Indhold: "Redaktion af årsskriftet" – "Forord ved formanden" – "Krigsdagbog – fortsat fra Årsskrift 1914 og 1915" – "Klip fra Heimdal 1916" – "Små historier for-talt af Anker Nielsen fra Kliplev i 50'erne" – "Huse i Kliplev, Storegade 23, 24, 35 (Kliplev Hovedgade)" – "Skildpaddesuppe" – Kaj Lassen: "Utroligt – men sandt" – "Klip fra Jydsk Tidende 1966" – "Aret 2016 i billeder" – "Hiltskæg" – "Karl Fuglsangs oplevelser fra 1938 - 1945" – "Slagstorsorkning i stenaldren" – "Åbningsår, bestyrelse m.v." – Ekspedition: Kaj Lassen, Holmvej 15, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 68 74 62. Email: lasen@blytd.dk

Løgumkloster

Historisk Forening for Løgumkloster Kommune. Årsskrift 2017

Udgivet af Historisk Forening for Løgumkloster Kommune. 2017. 60 sider. Indhold: "Indholdsfortegnelse" – Lars Hålskov Madsen: "Løjtnantsbænkene i klosterkirken i Løgum" – Vagn Lauritzen: "Et krigsbrev anno 1917" – Allan Honoré: "En sten kommer til byen" – Allan Honoré: "Zonen" – Allan Honoré: "Mågestellet" – Jørgen Lauterbach: "Min bedstefars familie" – Vagn Lauritzen: "Ved en kosevej – om bebyggelsen Løgumbygd" – "Aflæggering til arkivet, 2016" – "Historisk Forening for Løgumkloster Kommune" – "Lokalhistorisk Arkiv" – Ekspedition: Vagn Lauritzen, Ved Dammen 56, 6240 Løgumkloster, tlf.: 74 74 14 03 eller 21 48 20 43, e-mail: vagn-lauritzen@mail.tele.dk

Løjt

Det gamle Løjt

Udgivet af Løjt-Søgers Lokalhistoriske Forening. Bd. 33, 2016. 104 sider. Indhold: Karl Lidholdt: "Forord" – Ida Lidholdt Jacobsen: "Balladerne fra "Trokoner"" – Poul Raac: "Huset i Sønderjylland" – Hans Chr. Elbjerg: "Fra Lammetsberg til Californien" – Lars Hemmingsen: "Kirkekamp i Løjt 1798" – Karen Harder Lidholdt: "Kirkeinventarium Løjt 1862" – Karl Lidholdt: "Løjtinger på bloka-debyrderen "Krotborg"" – Hans Chr. Elbjerg: "Captain and Captains Missis" – Karl Lidholdt: "Kammerdreng og Jungmand" – Hans Heiseberg Paulsen: "Paul Hansens dagbog fra Jacobsgrøft" – Karen Harder Lidholdt: "Strandgår-den fra Barsø" – Peter Elberg Eskildsen: "Løjt Handelsgartneri" – Karl Lidholdt: "Bogamnedelæser" – "Løjt lokalhistoriske Foreningens bestyrelse" – Ekspedition: Erling Madsen, Dyvedehoved Møllevej 1, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 61 78 04, email: elm@madsen.mail.dk

Northborg

Årsskrift 2017

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Northborg-området. 2017. 44 sider. Indhold: "Indhold" – Jens-Ove Hansen: "Forord" – "Redaktørens side" – "Prøjsisk soldat i "Fredslid"" – "Fredsslutningen og Centforening" – Ekspedition: Hans Jørgen Berg, Skovvej 14, 6430 Northborg, tlf.: 74 45 10 58, email: fambjerg@berg.mail.dk

Rens

Historisk årbog 2016

Udgivet af Rens & Omegns Lokalhistoriske Forening. 2016. 76 sider. Indhold: Ruth Christensen: "Forord og bestyrelse" – Johannes Renfæ-Madsen: "Erin-dringer fra min barndom og opvækst i Rens" – Lorens Hansen: "Veje og vandløb" – Christian Thomsen: "En af de sidste husmandskolonier" – Kiti og Sven Petersen: "De, der aldrig kom hjem" – Jens Chr. Jensen: "Rens" – Jøbs-Kristiansen: "Digt" – a synopsysk" – Peter og Arne Jacobsen: "Erindringer fra Li.

Vejens

Årbog 2016 for Lokalhistorisk Forening for Vejensområdet
 Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Vejensområdet, 30. årgang, 2016, 67 sider. Indhold: "Forord" – Gunnar Aarup Kristensen: "Over Jersdal Skole 1960 - 1988" – "Noter fra aviser: For 75 og 100 år siden" – Agnes Svendsen: "Cavlelof Juhlers Vej, Hørløkke, Skrydstrup" – Redigert af Agnes Svendsen: "Cavle Søndergade" – Helge C. Jacobsen: "Stationsbyens (næsten) selvstyrende arbejderfamilie i tiden 1935 - 1955" – Helge C. Jacobsen: "En mølles vandring" – Jacob Knarre Hero: "Tidensskænen vender" – Ole Edvard Møgensten: "FC Vejens" – Erik Christensen: "Sporskifter til Døj" – Jens A. Rarzer: "Vejens Vester Kro – Hotel Paul" – Jens A. Rarzer: "En Schöning broders vitt forskellert" – Højer i Vejens – Jørgen E. Bæk: "Den gamle Pannetvælk, Mødensvej 25-0, 1941" – "Dødsnoter" – Bjarke O. Jørgensen: "Efterlyst" – "Et minde To brøve" – "Narvaldiger over faldtes i Skrydstrup Sogn i 1. verdenskrig" – Preben F. Norup: "Foreningens virke 2016" – Agnes Svendsen: "Årets gang på Arkivet i 2016" – "Adresseliste mm. for Lokalhistorisk Forening for Vejensområdet".
 Ekspedition: Preben F. Norup, Kædevangen 1, 6500 Vejens, tlf.: 74 54 16 02, email: noerupsentor@gmail.com

Vonsbæk

Lokalhistorisk Forening for Vonsbæk Sogn. Årsskrift 2016
 Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Vonsbæk Sogn, 13. årgang, 2016, 24 sider. Indhold: Holger Eskildsen – "Formanden har ordet" – "Generalforsamling d. 16. marts 2016" – Hans E. Wilding: "Historie om Mølkgaard og mine oplevelser på gården" – Mona Kühler: "Se Nøgles Blomsønder" – "Mårkedalslag 8. maj 2016" – Gitte fra 2016 – "Når Den Røde hane gælder" – Henslerenssen: "En gammel Kægle, 1916" – Musiksangforening, den 16. januar 1925/ Sang fra bebovæd Ole Jøns gemmer" – "Kommande arrangementer" – "Besyrelse og medarbejdere".
 Ekspedition: Holger K. Eskildsen, Kildager 30, Bæk, 6100 Haderslev, tlf.: 74 57 91 10, email: he9110@gmail.com

Øster Lindet

Glimt fra Øster Lindets søgns historie, 2016
 Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Øster Lindet sogn, Nr. 30, 2016, 24 sider. Indhold: "Mejeriet i Øster Lindet" – "Fortællingen på Øster Lindet Skole 24/11-1999" – Frode Rindom: "Ellen Kirstine og Jens Rindom startede landmandsgerning i Mølbøl, forår 1943" – "Forening og Arkiv 2016".
 Ekspedition: Kai Frandsen, Villavvej 13, Øster Lindet, 6630 Rødding, tlf.: 74 84 61 06.

Aabenraa

Historer fra Bybøken. Årsskrift for Aabenraa Byhistoriske Forening 2016
 Udgivet af Aabenraa Byhistoriske Forening i samarbejde med Museum Sønderjylland – ISL, 2016, 80 sider. Indhold: "Forord" – Carlo Dzus-Petersen: "Handelslivet kræver dristighed og vovemod... men vi skal kunne søve roligt om natten: Købmændsgården Søndergade 24 og købmændene" – Mikkel Leth Jespersen: "Ligger Danmark i Aabenraa, eller er Inøboer? Kaptajn Christoffer Conrad Fischers beregning fra Rio de Janeiro og New Orleans 1839/40" – Lars N. Henningsen: "Danske-tyask strid skilt under kirkegulvet" – Jens Rasmussen: "Bøve fra Jop og Doris" – Lars N. Henningsen: "Et hellekapel i Aabenraa 1916" – Jens Rasmussen: "En sejltur til barsel under krigen 1864" – Jørgen Witte: "Eggeneser Bendix skole" som politisk skole og skole i Aabenraa og "Børnene".
 Ekspedition: Bog og idé, Ramshered 28, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 62 22 29.

"På nalden med Carl F. Rosenfeldt" med Claus Lildhalld. Tillæg til Årsskrift for Aabenraa Byhistoriske Forening 2016

Udgivet af Aabenraa Byhistoriske Forening i samarbejde med Museum Sønderjylland – ISL, 2016, 84 sider. Indhold: Svend Nielsen: "Forord" – "Indledning" – "Om navne og vandrende håndværkere" – "Brevene" – "Efterskrift" – "Noter".

Ekspedition: Bog og idé, Ramshered 28, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 62 22 29.

Historisk Samfund for Sønderjylland

Styrelse:

Forretningsudvalg:

Formand: Forskningsleder, dr.phil. **Hans Schultz Hansen**, Østergade 14, 6392 Bolderslev, 41 71 74 01 (Rigsarkivet Aab.), hsh@sa.dk
 Næstformand: Tidl. arkiv- og forskningschef, dr.phil. **Lars N. Henningsen**, Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa, 74 62 76 17, larsnenningsen@gmail.com

Kasserer: Områdedirektor, **Arne Fredsted Jørgensen**, Mågen 53, 6270 Tøndel, 73 72 44 17, hjaj5352@gmail.com

Sekretær: Cand. oekonom, **Mogens Asmund**, Nørreløkke 5, 6200 Aabenraa, 40 36 09 38, moas@post.tele.dk

Journalist **Finn Bach**, Flensborgvej 26, 2.th., 6200 Aabenraa, 40 68 20 98, finnbach@hotmail.com

Arkiv- og forskningschef, ph.d. **Mogens Rossgaard Nissen**, Dansk Centralbibliotek, Flb., Postboks 528, 6330 Padborg, 0049 461 86 97 190, mnm@dcbib.dk

Tidl.-kommunikationschef **Kristian Pallesen**, Sletmarken 38, 6310 Broager, 61 51 47 88, pallesen6310@gmail.com

Tidl. foretningsfører **Henrik Posselt**, Langløkke 10, 6200 Aabenraa, 30 29 56 74, langlokke@bbsyd.dk

Spiretsmedlemmer i øvrigt:

Tidl. museumsinspektør, ph.d. **Inge Adriansen**, Gustav Johannsens Vej 6, 6400 Sønderborg, 74 42 95 25, inge-adriansen@mail.dk

Overinspektør **Elsamarie Dam-Jensen**, Markkedgade 20, 6240 Løgumkloster, 74 74 51 34, eej@mail.tele.dk

Museumsinspektør, ph.d. **Mikkel Leth**, Museum Sønderjylland, Kulturhistorie Aabenraa, 6200 Aabenraa, 74 62 26 45, mije@museum-sonderjylland.dk

Museumsinspektør, ph.d. **Axel Johnsen**, Sjøernevej 27, 6300 Gråsten, 71 72 55 30, aadj@museum-sonderjylland.dk

Overinspektør **Lennart S. Madsen**, Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev, 6100 Haderslev, 74 52 75 66, lena@museum-sonderjylland.dk

Museumsinspektør **Anne Marie Overgaard**, Margrethevej 1, 6280 Højer, over@museum-sonderjylland.dk

Overinspektør, adj. professor, dr.phil. **Carsten Forskrog Rasmussen** Rødeker 1, 6200 Aabenraa, 74 62 66 05, cpr@museum-sonderjylland.dk

Museumsinspektør, cand.mag. **René Rasmussen**, Nygade 36, 6270 Tønder, 73 72 00 06, renerasmussen@bbsyd.dk

Overinspektør, ph.d. **Henrik Skov Kristensen**, Ørstedegade 24, 6400 Sønderborg, 74 67 65 57, henrik.skov.kristensen@natmus.dk

Kredsudvalgsformænd:

Haderslev: **Karl Erik Olesen**, Diernæsvej 220, 6100 Haderslev, 74 52 54 20, keohaderslev@gmail.com

Aabenraa: **Erling L. Madsen**, Dybvighoved Møllevvej 1, 6200 Aabenraa, 74 61 78 04, erlimgadsen@mail.dk

Sønderborg: **Christian Bo Bojesen**, Havbo 2, 6470 Sydals, 74 41 59 74, havbo2@storafnet.dk

Tønder: P. t. ubesat

Sydslesvig: **Kirsten la Cour**, Gammelhau 2, D-24980 Schafflund, 0049 4639 782402, la@c@skoleforeningen.de

Samfundets sekretariat og ekspedition:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 62 46 83, e-mail: hssd@hssd.dk, www.hssd.dk

Åbningstid for sekretariatet:

Tirsdag-torsdag kl. 09.00-14.00, fredag 09.00-12.00

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger: Arkiv- og forskningschef, ph.d. **Mogens Rossgaard Nissen**, Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Norderstrasse 59, D-24639 Flensburg (Postboks 528, 6330 Padborg), Tlf. 0049 461 86 97 190, e-mail: mnm@dcbib.dk

Sønderjysk Månedsskrift: Overinspektør Elsemarie Dam-Jensen,
 Markklovedgade 20, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 51 34,
 e-mail: elda@museum-sonderjylland.dk

Skrifttrække: Overinspektør, ph.d., Henrik Skov Kristensen,
 Ørstedgade 24, 6400 Sønderborg, tlf. 74 67 65 57,
 e-mail: henrik.skov.kristensen@hatmus.dk

Kredsbestyrelser:

Aabenraa-kreds:

Kredsforsmand Erling L. Madsen, Dybvighoved Møllevej 1,
 6200 Aabenraa, 74 61 78 04, elmadsen@mail.dk
 Kasserer Iver H. Ottosen, Rumesvinget 39, 6330 Padborg, iverho@mail.dk
 Sekretær Lone Jantfelt, Jørgensgård 52, 6200 Aabenraa,
 lonejantfelt@gmail.com
 Tove Nørgård, Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa,
 tovenorgaard@yahoo.com

Peter Rastrup, Jørgensgård 47, 6200 Aabenraa, peter@rastrup.net

Haderslev-kreds:

Kredsforsmand Karl Erik Olesen, Diernæsvej 220, 6100 Haderslev,
 74 52 54 20, keohaderslev@gmail.com
 Kasserer Kirsten Fynbo, Søndergade 34 E, 6630 Rødding,
 kirstenfynbo@hotmail.com
 Sekretær Jørn Olesen, Øsby Stadionvej 9, 6100 Haderslev,
 jolesen@mail.tele.dk

Ellen Jensen, Porsjillegade 9, Rødding, ellenjensen@skodborg-net.dk
 Medlem Jørgen Petersen, Sundparken 66, 6100 Haderslev,
 jelsep@mail.tele.dk

Sønderborg-kreds:

Kredsforsmand Christian Bo Bojesen, Havbo 2, 6470 Sydals,
 74 41 59 74, havbo2@stofnet.dk
 Sekretær Margrethe Iversen, Farverløkke 33, 6310 Broager, maif@huset.dk
 Sverre-Erik Outzen, Vester Søvej 11, 6430 Nordborg, buchoutzen@dcf.dk
 Sonny B. Andersen, Brogade 7, L., 6400 Sønderborg, sba@bukmark.dk
 Hans Stenggaard Jessen, Egermvej 1, 6400 Sønderborg,
 stenggaardjessen@mail.tele.dk

Tønder-kreds:

Kredsforsmand: P. t. ubesat, Kontaktperson Finn Clemmensen,
 Tøften 22, 6780 Skarabæk, 74 15 21 47, odoagfinn@gmail.com
 Sekretær Olav Madsen, Ryten 19, 6270 Tønder, goryien@gmail.com
 Protokolfører Marie Staerk, Abterpvej 30, 6261 Breddebro,
 nielsbock@mail.dk
 Finn Clemmensen, Tøften 22, 6780 Skarabæk, 74 15 21 47,
 odoagfinn@gmail.com
 Jens Laurrup, Overbyvej 4, 6520 Tøftlund, meldkjaer@mail.dk

Sydslævig-kreds:

Kredsforsmand Kirsten Ja Cour, Gammelau 2, D-24980 Schafflund,
 0049 4639 782402, ja@skoleforeningen.de
 Næstformand Kristian Bøgebjerg Arentsen, Mangaretheenstr. 16,
 D-24939 Flensborg, kbaarentsen@hotmail.com
 Kasserer Sybilla Nitsch, Königbergerstr. 14, D-25852 Eggebek,
 sybilla_nitsch@skoleforeningen.de
 Klaus Tolstrup Petersen, Norderstr. 39, D-24939 Flensborg, ktp@dcbib.dk
 Mogens Rostgaard Nissen, Dansk Centralbibliotek, Flb.,
 Postboks 528, 6330 Padborg, mrm@dcbib.dk

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERLYLLAND

RESULTATOPGØRELSE

Note	Regnskab 2016	Regnskab 2015
	kr.	kr.
FORENINGSVIRKSOMHED		
INDTÆGTER		
Foreningskomingent og abonnement	505.858	527.037
Tilskud	232.500	243.527
Andre indtægter	160.662	132.418
	899.020	902.982
UDGIFTER		
Sønderjyske Årbøger	-178.955	-179.669
Sønderjysk Månedsskrift	-459.275	-458.794
Medlemsaktiviteter	-172.126	-143.144
	-810.356	-781.607
RESULTAT AF FORENINGSVIRKSOMHED	88.664	121.375
FØRLAGSVIRKSOMHED		
Indtægter af skrifter	294.314	250.374
Omkostninger vedr. skrifter	-257.324	-168.162
Lagerregulering	86.467	-53.921
RESULTAT AF FØRLAGSVIRKSOMHED	123.457	28.291
DÆKNINGSBIDRAG	212.121	149.666
Sekretariats- og styrelsesomkostninger	-209.392	-186.430
RESULTAT FØR RENTER	2.729	-36.764
Renteindtægter og udbytte	54.504	46.662
Kursdiffrencer m.v.	-41.332	-73.791
ÅRETS RESULTAT	98.565	-63.913

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERLYLLAND

BALANCE

	31.12.2016	31.12.2015
	kr.	kr.
AKTIVER		
Beholdning af skrifter	86.467	0
Debitorer	183.124	204
Tilgodehavende moms	0	0
Periodafgrensningsposter	308.608	118
Obligationer	0	0
Investeringsbeviser	2.217.991	2.233
Likvide beholdninger	767.656	779
AKTIVER I ALT	3.563.846	3.334
PASSIVER		
Ikke disponerede midler	1.755.395	
Fra årets resultat	-98.565	-1.755
Hansetaksbeholdning	500.000	500.000
Deponerede forsikringshistorier	500.000	850.000
Kommunale årsudgifter	-350.000	-850
EGENKAPITAL PR. 31. DECEMBER	2.703.960	2.605
Fondfaktureret kontingent	536.966	503
Skyldige omkostninger mv. i øvrigt	239.982	165
Mellemregning med kredse	28.454	26
Skyldig moms m.v.	-54.484	35
KORTFRISTET G.ELD	859.886	729
PASSIVER I ALT	3.563.846	3.334

Regnskabet for Historisk Samfund for Sønderjylland er revideret af Revisionscenter A/S bna og Oleuf Krøig, samt den årsmedevælgte interne revisor, Jørn Andersen. Revisjonen har ikke givet anledning til bemærkninger, og er underskrevet af begge revisorer den 8. marts 2017. Regnskabet er godkendt på foreningens ordinære årsmøde den 29. april 2017.

